

**Проблеми  
української народної  
педагогіки в науковій  
спадщині  
Мирослава  
Стельмаховича**

**Матеріали  
Перших Всеукраїнських педагогічних читань**

**Івано-Франківськ  
2004**

Міністерство освіти і науки України  
Інститут проблеми виховання Академії педагогічних наук України  
Прикарпатський університет імені Василя Стефаника  
Івано-Франківський обласний інститут післядипломної  
педагогічної освіти

# Проблеми української народної педагогіки в науковій спадщині Мирослава Стельмаховича

Матеріали Перших Всеукраїнських педагогічних читань  
13-14 травня 2004 р.

66 3434



НБ ПНУС



663434

Івано-Франківськ  
2004

**Проблеми української народної педагогіки в науковій спадщині Мирослава Стельмаховича** /Матеріали Перших Всеукраїнських педагогічних читань. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 240 с.

У збірнику вміщено матеріали Перших Всеукраїнських педагогічних читань, у яких висвітлено проблеми розвитку ідей української народної педагогіки в сучасній педагогічній теорії та практиці, розкрито освітньо-виховні чинники формування особистості у науковій спадщині М.Г. Стельмаховича, проаналізовано внесок ученого в розвиток української родинної педагогіки.

**Редакційна колегія:**

**Кононенко В.І.** – ректор Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, доктор філологічних наук, професор, академік АПН України  
**Завгородня Т.К.** – зав. кафедрою історії педагогіки, доктор педагогічних наук, професор

**Лисенко Н.В.** – зав кафедрою теорії та методики дошкільної освіти, доктор педагогічних наук, професор

**Скульський Р.П.** – член-кореспондент АПН України, кандидат педагогічних наук, професор

**Грицюк Б.А.** – зав. кафедрою загальної та соціальної педагогіки, кандидат педагогічних наук, професор

**Хрущ В.Д.** – зав. кафедрою теорії та методики початкового навчання, кандидат педагогічних наук, професор

**Ткачук О.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент

**Олійр М.П.** – кандидат педагогічних наук, доцент

**Руссол В.М.** – кандидат педагогічних наук, доцент



1943 – 1998

Матеріали друкуються за рішенням Вченої ради Прикарпатського університету імені Василя Стефаника (протокол № 5. 2004 р.).

ім. Василя Стефаника

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ISBN 966-640-135-5

66 3434

*Юрій Руденко* (м. Київ)

## **ВЕРШИННІ ЗДОБУТКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ АКАДЕМІКА АПН УКРАЇНИ МИРОСЛАВА СТЕЛЬМАХОВИЧА**

Поширеною і майже загально визнаною є думка про педагогічну обдарованість українського народу. Вона підтверджується на яскравому прикладі педагогічної спадщини Мирослава Гнатовича Стельмаховича, 70-річчя від дня народження якого відзначає педагогічна громадськість незалежної України. Наукова постать нашого дорогого ювіляра має своє, визначене його науковими здобутками, законне місце в чудовій плеяді вітчизняних педагогів, яку очолюють О.Духнович, К.Ушинський, С.Русова, І.Стешенко, Я.Чепіга, Г.Вашенко, В.Сухомлинський та ін. У такому твердженні, переконані, немає перебільшення.

Наведемо такий науковий факт, який, на нашу думку, ніхто не зможе аргументовано заперечити чи не згодитися з ним. Цей факт полягає в тому, що М.Г.Стельмахович присвятив свій талант науковому дослідженню української народної педагогіки, написав із цієї фундаментальної проблеми кілька талановитих книжок, багато інших творів (брошур, концепцій, програм, посібників та ін.), в яких розкрив скарби національної виховної мудрості рідного народу. Його великі попередники-класики давали високу оцінку українській народній педагогіці і фрагментарно досліджували лише її окремі грані. М.Г.Стельмахович на високому науковому рівні, творчо застосовуючи вітчизняні, європейські здобутки, дослідив закономірності становлення й розвитку української народної виховної мудрості, скарби родинної педагогіки. Аналіз педагогічної спадщини М.Г.Стельмаховича переконливо свідчить про те, що він комплексно, системно досліджував українську народну педагогіку і домогся в такому науковому пошуку видатних результатів, зробив ряд нових, невідомих раніше педагогічних відкриттів, вагомих узагальнень.

Яке ж місце педагогічної спадщини М.Г.Стельмаховича бачиться нами в історії вітчизняної педагогічної думки, національної системи освіти й виховання?

Відомо, що завдяки науковим працям О.Духновича і К.Ушинського (перша половина і 50-ті та 60-ті роки XIX ст.) вітчизняна

педагогіка сягнула вершин у розвитку природних і наукових засад виховання як суспільного, етнонаціонального (С.Русова) явища. В царині вітчизняної науки цими видатними педагогами було вперше обґрунтовано, що система виховання створювалася українцями протягом століть і тисячоліть на ґрунті культурно-історичних, духовних традицій, цінностей. Кожен народ вибудовує власну самобутню систему виховання, яка відповідає його сутності, ментальності, національному характерові й світогляду, потребам та інтересам, перспективі історичного розвитку. Визначні попередники в науці доводили, що виховання – багатогранне і багатовимірне суспільне, національне явище, яке традиційно, ідейно й духовне зв'язане з історією, культурою рідного народу, його націєтворчою і державотворчою діяльністю. О.Духнович, К.Ушинський та інші видатні вітчизняні педагоги формулювали здебільшого загальні положення про народну педагогіку та її окремі засоби, відзначали історичну роль у житті нації, продовженні роду – народу, гуманістичному вихованні підростаючих поколінь.

У попередні періоди історичного розвитку нашого народу, в умовах втрати національної державності, не було необхідних можливостей всебічно і глибоко, системно досліджувати численні явища, факти, цінності й ланки народної педагогіки. В умовах деспотичної імперської влади російського самодержавства, тоталітарного радянського режиму українському народові нав'язували чужу, заполітизовану та заідеологізовану педагогіку, систему освіти й виховання.

Знаменним історико-педагогічним явищем є те, що наукова спадщина М.Г.Стельмаховича, її вершинні здобутки припадають на період наближення і початковий, чи не найважчий, історично відповідальний етап державної незалежності України та її зміцнення, демократизації й гуманізації всього суспільного життя, зокрема освіти й виховання. У період краху радянської педагогіки, кризи педагогічного мислення значна частина педагогів-теоретиків і практиків, освітніх діячів втратила орієнтири, які б націлювали на правильні пошуки напрямів, цінностей виховання. Педагогічні твори М.Г.Стельмаховича, його усні виступи перед громадськістю допомагали тисячам і тисячам учителів, вихователів, керівників шкіл і науковців правильно визначати ідейні цінності, духовні орієнтири в педагогічній діяльності.

У нових історичних умовах вагомо лунало авторитетне наукове слово М.Г.Стельмаховича, якого освітяни з любов'ю називали “Народний Академік”, “Професор народної педагогіки”.

Саме йому випала доля творити теорію, згідно з якою педагогічна наука незалежної України має ґрунтуватися на здобутках, духовних цінностях народної педагогічної мудрості. Основні ідеї народної педагогіки – найголовніший орієнтир для розвитку наукової педагогіки. М.Г.Стельмахович доводив, що національні традиції мають найпотужніший пізнавально-виховний потенціал. Він писав: “Традиція не тільки вчить жити, а й зобов'язує діяти згідно з її вимогами і настановами. Традиція – фундамент національного, як і національне – фундамент культури. Тому відчуження людини від національної культури нівелює її, робить безликою. Людина знеосіблена, позбавлена власної індивідуальності не здатна створювати духовні цінності. Безрідний гомункулус – ворог будь-якого народу” [1, 47].

Наш час має бути періодом рішучих реформ, докорінних змін у галузі національної освіти й виховання, створення нових фундаментальних концепцій, теорій. Однак такі зміни, нові підходи часто лише декларуються, а не обґрунтовуються і не реалізуються. У вищих державних освітніх установах і наукових інституціях нерідко забувають, наприклад, таку виважену настанову М.Г.Стельмаховича: “За критерій оцінки науковості будь-якої теорії родинно-шкільного виховання треба брати ступінь її відповідності етнопедагогіці. Перебудова виховання дітей та підлітків у школі та сім'ї мусить проходити через застосування етнопедагогіки” [2, 227].

М.Г.Стельмахович аргументовано доводить, що коли втрачається ідейно-духовний, ціннісний зв'язок із народною педагогікою, яка є скарбницею вічно живих національних, гуманістичних цінностей, тоді наукова педагогіка вихолощується, бюрократизується й очинюється, втрачає свій виховний потенціал, відривається від життєдайного рідного ґрунту. В такому разі відбувається неминучий застій, регрес педагогічної науки, про що так яскраво свідчать попередні історичні етапи розвитку педагогіки на наших землях, коли ми не мали власної державності.

У працях М.Г.Стельмаховича глибоко з'ясовано співвідношення народної і наукової педагогіки. В умовах демократизації і гуманізації суспільного життя, розвитку української державності народна і

наукова педагогіка взаємозбагачують одна одну, еволюціонують у найтіснішій єдності теорії та практики виховання. За сприятливих умов вони зливаються в єдину цілісну теоретичну і практичну систему виховання підростаючих поколінь. Творчо продовжуючи традиції К.Ушинського, С.Русової і Г.Вашенка, таку теоретичну і практичну систему освітньо-виховних ідей, підходів, засобів, цінностей М.Г.Стельмахович називає українською педагогікою, а не педагогікою взагалі. Термін “педагогіка”, необхідний і корисний на своєму місці, нині часто вживається, образно кажучи, майже в повному відриві від українського змісту, “простору і часу”, конкретних культурних, історичних обставин в Україні.

Які ж ми вбачаємо найвищі заслуги академіка АПН України як теоретика педагогічної науки?

1. В останні десятиліття ХХ ст. в умовах становлення незалежної України М.Г.Стельмахович перший глибоко і всебічно дослідив українську народну педагогіку, зробив великий внесок у науку про виховну мудрість народу – етнопедагогіку. Він визначив і обґрунтував цілі, завдання, принципи, форми і методи народної педагогіки, її виховні цінності, ідеали й можливості. Учений виявив і розкрив зміст складових народної педагогіки: народного родинознавства, етнічного дитинознавства, народного виховання (батьківської педагогіки), етнопедагогіки і педагогічної деонтології. Вперше в історії вітчизняної педагогічної думки М.Г.Стельмахович розкрив народну педагогіку як цілісну і струнку систему знань, ідеалів, засобів, умінь і цінностей, яка розвивається разом із розвитком українського народу.

2. Педагогічна спадщина М.Г.Стельмаховича стала “кореневою системою”, джерельною базою, скарбницею тих педагогічних ідей, підходів, цінностей, які найбільшою мірою були необхідні в роки здобуття і зміцнення незалежної Української держави, в період відродження і становлення сучасної української педагогіки. Педагогічний Ренесанс 90-х років ХХ ст., у наш час загальмований із відомих причин, потребував нових ідей, занедбаних і заборонених у попередні десятиріччя педагогічних підходів, цінностей, які в творчій спадщині М.Г.Стельмаховича знайшли глибоку розробку, обґрунтування.

3. Серед вітчизняних науково-педагогічних набутків кінця ХХ – початку ХХІ ст. педагогічні твори М.Г.Стельмаховича є яскравим доказом, переконливим свідченням того, що повноцінна соціалізація

особистості, підростаючих поколінь аж ніяк не може бути здійснена без етнізації, без цілеспрямованого і послідовного національного виховання. Творчо розвиваючи і вітчизняні, і світові педагогічні традиції, М.Г.Стельмахович довів, що весь багатогранний і розмаїтий, цілісний процес навчання і виховання є за сутністю, змістом, характером і спрямованістю національним, у нашій країні – українським. У сучасних умовах цю фундаментальну, доленосну ідею вчений всебічно обґрунтував.

4. Творча спадщина М.Г.Стельмаховича переконливо свідчить про те, що демократизація і гуманізація навчально-виховного процесу, всієї педагогічної системи України неможлива без найширшого застосування ідей і засобів української народної педагогіки. Без скарбів народної виховної мудрості (рідної мови, міфології, фольклору, символіки, народних мистецтв, національних традицій, звичаїв та ін.) наукова педагогіка втрачає свою сутність, сенс, високе покликання, нехтує національними цінностями, що означає водночас і нехтування пріоритетними засобами, шляхами демократизації та гуманізації системи освіти і виховання.

5. У творчій спадщині М.Г.Стельмаховича знайшли глибоке обґрунтування ідеї та засоби козацької педагогіки, народознавства й українознавства, їхній високий пізнавально-виховний потенціал. Синівська вірність рідному народові та виважені наукові підходи М.Г.Стельмаховича проявилися в тому, що він культивував вітчизнознавчі традиції навчання і виховання. Учений реалізовував козацько-лицарські традиції загартування української молоді, утверджував українознавство як методологію, стратегію і тактику виховного процесу, як “духовне ядро” теорії і практики всієї багатогранної виховної роботи.

6. М.Г.Стельмахович був високим науковим авторитетом, одним із лідерів творчої групи педагогів (у складі Ю.Руденка, Є.Сявко, В.Стрілько, Д.Погребенник та ін.), які напередодні і в роки здобуття незалежності України друкували перші звернення до педагогічної громадськості з проблем народної педагогіки. Вони створили такі наукові концепції, як педагогіка народного календаря, педагогіка народознавства, козацька педагогіка, українська національна система виховання. Таким чином було зроблено помітний внесок у творче відродження цінностей народної педагогіки, вітчизняних ідей,

традицій і утвердження української національної системи освіти і виховання.

7. М.Г.Стельмахович був високим взірцем для багатьох творчих педагогів-науковців і вчителів, вихователів. Йому заслужено належало лідерство в новаторському русі з проблем народної педагогіки, народознавства і українознавства, національного виховання. Він заснував у педагогіці науковий напрям, наукову школу, численні представники яких успішно розвивають українську етнопедагогіку, національні засади освіти й виховання.

8. У нових історичних умовах М.Г.Стельмахович з опорою на вищі здобутки народної педагогіки обґрунтував ідеали Любові, Краси і Добра, Гідності, Правди і Справедливості. Як і його великі попередники-педагоги, М.Г.Стельмахович включає до змісту фундаментального терміна “мета виховання” ідеал людини-українця. К.Ушинський вважав, що в кожного народу “своя особлива ідея про людину”, “свій національний ідеал людини”, які формуються в підростаючих поколіннях. М.Драгоманов обґрунтував необхідність виховувати “українців душею і тілом”, “людей вільного духу і гарячої крові”, “борців за свободу України”. Г.Ващенко твердив, що виховними ідеалами українського народу є ідеали людини (в історичному аспекті – витязя, воїна-дружинника, князя-патріота, козака, лицаря, вояка УПА, борця за незалежну Україну). В таку потужну вітчизняну традицію не вписується позиція А.С.Макаренка, який виховував дітей на ідеалах “чекіста”, “справжнього партійця”, “радянської людини”. На широкому історичному тлі народної педагогіки М.Г.Стельмахович обґрунтував виховання підростаючих поколінь на ідеалах людини-працелюба, лицаря, патріота і громадянина незалежної України, всебічно і гармонійно розвиненого представника української нації, який шанує культурні здобутки інших народів.

9. Творча спадщина М.Г.Стельмаховича має міцну ідейну, духовну базу, перевірену всіма етапами розвитку вітчизняної системи освіти і виховання. Ведучи наполегливу і постійну боротьбу за ідейні, духовні цінності рідного народу, М.Г.Стельмахович своєю теоретичною і практичною діяльністю довів, що ідейно-духовною основою вітчизняної системи освіти і виховання має бути ідейна система українського народу, ідеологія патріотизму і державотворення. Так, в одній з останніх публікацій – відкритому листі до Міністерства осві-

ти України і Президії АПН України, надрукованому в квітні 1998 р., – він писав, що вітчизняна система освіти і виховання покликана “утверджувати ідеологію патріотизму і державотворення”, яка є квінтесенцією української національної ідеології [3].

10. Педагогічні твори М.Г.Стельмаховича переконливо свідчать про те, що вітчизняні освітньо-виховні традиції, науково-педагогічна думка України були, є і будуть невід’ємною складовою частиною європейських наукових здобутків. Він доводив, що європеїзм вітчизняної школи і педагогіки простежується на всіх основних етапах їх розвитку. Творча спадщина видатного вченого переконливо засвідчує, що шляхи розвитку, зміст освіти, ідейно-духовні цінності вітчизняної педагогіки мають суто європейський, а не азійський чи євроазійський характер.

1. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – С.47.
2. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – С.227.
3. Стельмахович М.Г. Утверджуймо ідеологію патріотизму і державотворення. Відкритий лист до Міністерства освіти України і Президії АПН України (у співавт.) // Освіта. – 1998. – 29 квітня – 6 травня.

## Розділ І. РОЗВИТОК ІДЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ В СУЧАСНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ

*Ганна Ізвєкова, Людмила Степанова* (м. Івано-Франківськ)

### ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ М.СТЕЛЬМАХОВИЧА В РОБОТІ ВЧИТЕЛЯ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ТА ХУДОЖНЬОЇ ПРАЦІ

У базовому “Законі про освіту” (1996) розвинуто й чітко визначено нові завдання шкільної освіти, пріоритетним серед яких є виховання громадянина-патріота. Концепція 12-річної загальної середньої освіти окреслює основні шляхи й умови реалізації нових цілей школи. Зокрема, передбачено реформування змісту освіти і методики його реалізації через запровадження Державних стандартів, нових педагогічних технологій тощо.

Програми з трудового навчання та художньої праці розроблені відповідно до вимог стандарту освітньої галузі “Технології”. Одним із важливих завдань, які розв’язуються на уроках з предметів “Художня праця” та “Трудове навчання”, є участь учнів у “продуктивній праці, пов’язаній з художньо-трудовими традиціями і календарно-обрядовими святами за звичаями українського народу” [4, 119]. На важливості цих завдань наголошено в Концепції трудової підготовки учнів загальноосвітніх шкіл Прикарпаття, де підкреслюється необхідність побудови навчально-виховної роботи на уроках праці з максимальним урахуванням трудових традицій різних етнічних груп, їхньої трудової культури тощо. Ця ідея розвинена в Концепції національного виховання, яка спрямовує творчий пошук вчителя на те, що поряд з науковим, педагогічно обґрунтованим трудовим вихованням істотне значення має використання надбань народної педагогіки, трудових традицій українців.

Академік М.Г.Стельмахович указував, що “розвинені держави світу досягли значного наукового, культурного й економічного прогресу завдяки тому, що свято бережуть і примножують прогресивні звичаї і традиції свого народу й ретельно плекають педагогічну науку” [3, 4]. Звернення до ідей сподвижника української етнопедагогіки, на нашу думку, допоможе розв’язати таке важливе завдання, як “виховання особистості через працю” [1, 104].

У педагогічній творчості М.Стельмаховича не знайдемо досліджень, у яких би проблеми роботи з учнівською молоддю розглядалися окремо від виховання і навчання особистості через працю.

Значну роль у розвитку працьовитості, у прищепленні молодій особі певних рис трудової людини М.Стельмахович відводив народним трудовим традиціям. Ідеї народної теорії і практики як основи трудового виховання набувають у його працях подальшого розвитку. Педагог не тільки і не просто реалізував народний ідеал виховання в праці, а й збагатив його [1, 104]. Вчений пише, що використовувати педагогічну мудрість нашого народу можна двома шляхами: а) через безпосереднє застосування засобів (фактичного матеріалу) народної педагогіки; б) на основі проповідування і впровадження ідей етнопедагогіки. В нашій роботі ми хочемо використати і перший, і другий шляхи, які доповнюють, збагачують один одного, взаємодіють у комплексі.

Звичайно, як каже народна мудрість, велика справа – початок справи. Ми маємо на увазі раціонально здійснене попереднє та поурочне планування (складання тематичного плану, конспекту уроку), а потім і вибір трудових завдань, які мають “пропедевтичне” навантаження, спрямовують увагу вчителя на організацію конструктивної, творчої трудової діяльності учнів.

У посібнику “Теорія і практика національного виховання” М.Стельмахович зосереджує увагу вчителя на основних педагогічних умовах організації трудового виховання учнів початкових класів. Це – високоморальна основа, суспільне значення й ідейна спрямованість трудової діяльності; поєднання фізичної праці з розумовою, спільною трудовою діяльністю й одноосібною; посильна робота; раннє залучення дітей до виробничої діяльності й ускладнення її з віком учнів; різноманітність видів праці; сталість і безперервність, творчий характер трудової діяльності школярів; поєднання корисної праці з особистими інтересами школярів, з їх трудовим навчанням; розвиток активності й самостійності учнів у трудовій діяльності; чергування видів праці з відпочинком; опора на регіональні й місцеві трудові традиції народу; ознайомлення учнів з елементами сучасної економіки тощо.

Уже першокласникам на уроці трудового навчання на тему “Робота з рослинними матеріалами” вчитель пропонує учням виготовити виріб “Берегиня” в техніці аплікації, чи на уроці на тему “Узагальнююча практична робота” – створити колективну композицію за мотивами природи (модуль 2 “Людина і природа”).

Можна пояснити учням, що “берегинею” здавна називали в Україні жінку, яка уособлювала такі риси, “як чесність, подружня вірність, витривалість і працьовитість, відданість обов’язку товаришки, сестри, коханої, нареченої, дружини, берегині домашнього вогнища, отчого світильника й хатнього загишкю. Не в одній українській хаті, ще й нині можемо побачити на стіні поруч із картиною, на якій зображений народний захисник козак Мамай, портрети чарівних українських дівчат Роксолани чи Марусі Чурай – символ жіночої цноти, чистоти, вірності й гідності, ідеал козачок” [2, 5].

Створювати колективну композицію за мотивами природи з площинних та об’ємних виробів доцільно, як рекомендує М.Стельмахович, звертаючись до джерел народної педагогіки. Учений виділяє таку суттєву форму організації праці дітей, як дитяча гра (“господарювання” дітей), визначивши принципи (посильність праці, раннє залучення до посильної роботи, зв’язок із життям, різноманітність трудових завдань, їх диференціація для хлопчиків і дівчаток), засоби і прийоми організації дитячої праці (показ, спостереження) тощо. Наприклад, вчитель пропонує дітям художньо оздоблену основу для колективного панно, розділяє його на 3 (за кількістю рядів парт у класі) частинки (галявинки чи вулиці), а самі учні в ролях “учасників екскурсій на галявини” чи “членів сімей, у яких вони проживають”, по черзі підходять до панно і оформляють свої частини. В кожній групі дітей повинен бути свій “організатор”, помічник учителя, який визначає черговість залучення учнів до колективної справи. Згодом колективно оцінюються результати роботи-гри, визначаються вдалі композиційні рішення, обговорюються умови ефективної взаємодії у праці, які допомогли досягти успіху.

Дидактичну гру можна використати і на тематичних уроках “Світ професій “людина – людина” (модуль “Я сам та інші люди”). Щоб ознайомити учнів із професіями типу “людина – людина” (вчителя, лікаря, юриста, священика, офіціанта, перукаря, продавця або ін.), вчитель організовує зустріч із представниками професій сфери обслуговування, екскурсію на їх робочі місця, перегляд діафільму, відеофільму, слайдів, фотографій тощо, а на наступному уроці пропонує на вибір учнів колективне оформлення альбому “Людина з іншими людьми”; оформлення аплікації з паперу чи природних матеріалів на тему “Лікар”, “Учитель”, “Перукар”; колективне виготовлення колажу з журнальних вирізок на тему “Ми серед інших людей”; ліплення об’ємних форм з пластиліну або глини на дану тему тощо.



Кожний вид роботи виконується конкретним творчим об'єднанням дітей, у якому учень “приміряє” на себе одну з уподобаних професій і, звичайно, виконує ту практичну роботу, до якої має найбільший інтерес.

Разом з тим, за словами М.Стельмаховича, розвиток науки, техніки, мистецтва, моралі суттєво впливає на зміст виховання та освіти, а зміни в житті суспільства вносять відповідні корективи в цілі, зміст і засоби виховання. Тому автор наголошує на необхідності розширювати й поглиблювати зміст виховання учнів так, щоб використання набутого педагогічного досвіду доповнювалось надбаннями людства в галузі науки, техніки, виробництва (“Перед минулим знімімо капелюхи, перед майбутнім – засукаймо рукави”) на основі пріоритету національних і загальнолюдських цінностей.

Розвиваючи ці педагогічні ідеї та виконуючи вимоги навчальних програм з трудового навчання й художньої праці, які є невід’ємною частиною особистісно орієнтованої моделі освіти та сприяють формуванню активної особистості, здатної до конструктивного перетворення довкілля на засадах краси і доцільності, вчитель може використовувати й такі засоби, як метод проектів, що поєднує словесні, графічні, предметно-маніпулятивні способи виконання учнями навчально-трудова дій.

Так, на уроці трудового навчання в другому класі на тему “Культура зовнішнього вигляду людини” учні виготовляють аплікації різних видів одягу з тканини, фурнітури, ниток або панно на тканині, плоскі іграшки, підставки під гарячий посуд. Учитель розширює їх уміння і навички, використовуючи такі форми практичної роботи, як конструювання фасону, підбір зразків тканини для різних видів одягу (пальто, сукня, спідниця, сорочка тощо); настилання тканини (зразків тканини) лицевою стороною донизу, економне розміщення шаблону-викройки на тканині, розмічування деталей викройки, розкроювання тканини за наміченими лініями, виготовлення виробу з викроєних деталей та ін.

Такі ж можливості для розвитку творчої трудової діяльності учнів є на уроках художньої праці, зокрема під час проведення в першому класі уроку на тему “Сонячний дощик надворі, як у художньому творі” (розділ 2 “Ясні зорі в чистих водах” – твір дизайнерів природи). Створюючи з учнями “дивосвіт неба у пейзажних композиціях і пластиці матеріалів”, учитель використовує техніку художнього конструювання, вчить учнів працювати інструментами і пристосуваннями для роботи з

природними матеріалами рослинного походження, глиною і пластиліном, папером і картоном, використовувати шаблон або трафарет, простий олівець, ножиці, клей ПВА, пензлі для клею, стеки, залучає учнів до колективного планування послідовності та вибору раціональних сучасних (модерних) способів художньо-трудова дій, їх практичного виконання. Це доцільні способи з’єднання природних форм (зчеплення, зв’язування), приклеювання до паперової основи природних матеріалів плоскої форми, вирізування криволінійних контурів природних форм із кольорового паперу і картону, ліплення барельєфів на площині з глини або пластиліну та ін.

Вчитель, забезпечуючи школярам педагогічну ситуацію вільного вибору художньо-трудова завдань відповідно до їх вікових, психофізіологічних можливостей і потреб у формотворенні та декоруванні, орієнтує учнів на такі вироби, як пейзажні композиції “Сонячний дощик” з природних матеріалів, глини або пластиліну, паперу і картону чи інших матеріалів (на вибір учителя й учнів).

М.Стельмахович пропонує й деякі шляхи здійснення виховної роботи, яка має трудовий характер. Перш за все, за його словами, це традиційна підтримка громадською думкою високого авторитету людини-трудівника, господаря. “Пана-господаря”, “паню-господиню” славлять колядки й щедрівки, гаївки, їх неодмінно вітають добром і щастям віншівники, а на різних народних зібраннях публічно звертаються до громади зі словами: “Достойні газди, газдині і газдівські діти!”, бо бути добрим господарем чи господинею – це велика честь для людини.

Ефективними формами залучення громадськості до виховної роботи є використання творчих способів проведення батьківських зборів, організація добровільних трудових акцій учнів (толока, бай та ін.) із залученням батьків, представників трудової громадськості тощо. Ці способи складають певну систему, оскільки мають спільну доміную – стимулювання в різних виявах: приклад близького й далекого минулого і теперішнього, приклад груповий та індивідуальний, інтерес школярів до навколишнього життя, спроби усвідомлено зіставити свої можливості і перспективи з долями рідних і близьких людей, спонукати учнів включитися у трудове життя оцінками, справами. “Слово вчить – приклад веде” – за цим принципом доцільно налагоджувати взаємодію вчителя школи з навколишнім освітнім середовищем, батьками, сім’єю у справі організації трудового виховання молодших школярів.

Як бачимо, використання педагогічної спадщини М.Стельмаховича у роботі вчителя на уроках трудового виховання і художньої праці має чітке практичне спрямування. Воно націлює педагога на раціоналізацію навчально-виховного процесу, відкриття нових, не використаних досі ресурсів педагогічного феномена.

1. Словник української етнопедagogіки (на пошану дійсного члена АН України Мирослава Стельмаховича). Серія "Педагогіка, етнопедagogіка. – Івано-Франківськ, 1999. – С.104-109.
2. Стельмахович М.Г. Виховний ідеал української народної педагогіки // Початкова школа. – 1994. – №2. – С.3-6.
3. Стельмахович М.Г. Застосування ідей української етнопедagogіки в роботі вчителя початкових класів // Початкова школа. – 1994. – №12. – С.4-7.
4. Програми для середньої загальноосвітньої школи, 1-3(4) класи: Трудове навчання. Художня праця. – К.: Початкова школа, 2002. – С.90-145.

*Наталія Салига, Ореста Ткачук* (м. Івано-Франківськ)

## ФІЛОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ МИРОСЛАВА СТЕЛЬМАХОВИЧА

Мирослав Стельмахович пройшов шлях від учителя української мови і літератури до вченого, який вдумливо й прискіпливо досліджував педагогіку, створену мудрим українським народом. Становлення М.Г.Стельмаховича як науковця відбувалося впродовж усього життя переважно в умовах радянської влади, яка сповідувала тоталітаризм.

Серед великого наукового доробку цієї багатогранної творчої постаті заслуговує на першочергову увагу праця "Українська родинна педагогіка", в якій всебічно досліджено етнопедagogічні традиції українців і на основі глибоких та різнопланових наукових розвідок розроблено систему родинного виховання в Україні. У книзі автор подає відомості з галузі фамілістики, родинознавства, етнографії та народної педагогіки.

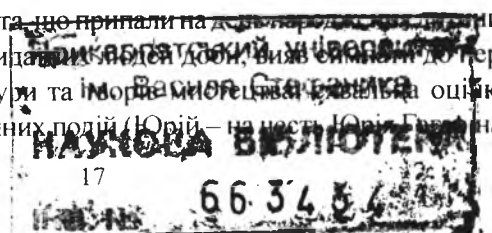
Розглядаючи дитину як об'єкт виховання, Мирослав Стельмахович звертає увагу читача на роль і значення імені у вихованні дитини і пропонує відомості з антропоніміки. При цьому вчений демонструє глибокі знання ономастики – розділу мовознавства, що вивчає власні назви, і зокрема антропоніміки, котра вивчає імена людей. Цікавими видаються власні спостереження автора, які раніше не публікувались,

оригінальною є й сама структура цієї частини книги, яку автор назвав "Добре ім'я людини". М.Стельмахович наводить ряд загадок про ім'я людини, а далі описує основні складові системи українських імен, звернувши увагу на те, що основу її становлять імена християнського календаря і зазначає, що серед імен українців є й імена дохристиянського періоду. Серед імен, утворених недавно, автор називає візантійські, давньоруські, новоутворені та запозичені із західноєвропейських мов імена. М.Стельмахович тільки наводить антропонімічні новоутворення сучасності: Воля, Гортензія, Лілія, залишивши поза увагою пласт імен, які виникли в епоху сталінізму-ленінізму типу Октябрини, Кім (скорочення від *комунізм і марксизм*), жін. Леніна (на честь Леніна) та ін. Таким підходом автор демонструє філологічне чуття епохи, адже сьогодні подібні імена залишились як рудименти минувшини, а отже, не мають особливої частотності використання і з огляду на це не заслугоували на більшу увагу тоді, не становлять загального інтересу й сьогодні.

Автор дає влучне розшифрування значень запозичених імен, використовуючи всього одне-два слова: *Данило – Божий суд, Захар – Божя пам'ять, Максим – найбільший, Тарас – бунтівник, Юрій – плугатор, хлібороб* та ін. Така лаконічність – свідчення бережного ставлення до матерії мови та неабиякого вміння володіти її лексичним багатством у виборі найбільш точного слова у процесі перекладу.

М.Стельмахович наводить народну етимологію слова *ім'я – те, що я маю*. Етимологічний словник пов'язує походження цього слова з поняттям *умовний (прийнятий) знак* (Етимологічний словник української мови. – Т.2. – К., 1985. – С.300). Народна етимологія даного слова в інтерпретації Стельмаховича більш доцільна і репрезентативна для даної праці в контексті соціально-психологічної місії імені в системі виховання особистості.

Справді філологічний підхід Мирослава Стельмаховича ми бачимо, читаючи рядки про мотиви вибору імені дитини. Автор узагальнює й систематизує дані мотиви таким чином: родинна традиція називати дітей; національна традиція; підвищена функціональна активність імені в даному населеному пункті (мається на увазі так звана "мода" на ім'я); релігійні свята, що припали на день народження дитини; популярність імен героїв, видатних діячів, вищих особистостей, персонажів художньої літератури та історичних діячів; оцінка діяльності учасників визначних подій (Юрій – на честь Юрія Боніфація).



Ненсі – в честь дружини Рейгана); поклик душі до здійснення світлих мрій (Віра, Надія, Любов); особисті уподобання батьків. Зупинимось на такому мотиві, як вияв симпатії до персонажів художньої літератури та мистецтва. Мирослав Стельмахович наводить ряд прикладів, серед яких *Петро та Наталка* з “Наталки Полтавки” Івана Котляревського, *Ярослав* з п’єси “Ярослав Мудрий” та ін. Звернувши увагу на мистецтво та літературу як причини вибору імені для дитини, учений показав філологічну далекоглядність: в умовах, коли телебачення увійшло в кожну сім’ю, крім позитиву, маємо й негативні впливи, серед яких і тенденції називати дітей іменами персонажів телевізійних фільмів. Самі про себе говорять такі недоречні поєднання, як *Анжеліка Гаврилівна Ципердюк, Габрієла Макарівна Загнибіда, Майкл Васильович Стріхняк*, імена *Джон* замість *Іван*, *Девід* замість *Давид*, *Стівен* замість *Степан*, *Альоша* замість *Олексій*, *Крістіна* замість *Христина та ін.*

Мирослав Стельмахович робить висновок, що існує тенденція у виборі імен, своєрідна мода на імена, властива тому чи іншому періодові розвитку суспільства. Учений проводить філологічне дослідження й наводить результати аналізу імен студентів Прикарпатського університету імені Василя Стефаника спеціальності “Початкове навчання”. Як видно, найбільш популярними у 1992-95 рр. були жіночі імена *Наталія, Галина, Оксана, Світлана, Тетяна*.

Щоб прослідкувати антропонімічні тенденції початку XXI століття, ми провели дослідження жіночих імен серед студенток Педагогічного інституту, де вони на спеціальності “Початкове навчання” становлять переважну більшість. З 1074 студентів 921 – особа жіночої статі. Умовно ми визначили приблизно однакові за чисельністю чотири групи, імена яких стали об’єктом нашого спостереження, – студентки 1 курсу; студентки 2 курсу; студентки 3 курсу та студентки 4-5 курсів. Серед імен найбільш частотними є: *Наталія* (86), *Ірина* (82), *Оксана* (73), *Ольга* (52), *Галина* (48), *Мар’яна* (47), *Тетяна* (47), *Марія* (42), *Леся* (38), *Іванна* (35), *Світлана* (31). Виходячи з результатів спостережень, зазначимо, що вони відображають своєрідну моду на вибір імені 17-20-річної давності. Дослідження про антропонімічні тенденції останніх років у сучасній лінгвістиці не поширені, хоча, на наш погляд, вони принесли б багато користі й таким наукам, як соціологія, психологія та педагогіка.

Результати спостережень за частотою вживання імен подаємо в таблиці:

Ім’я	1 курс	2 курс	3 курс	4-5 курси	всього
Наталія	12	20	25	29	86
Ірина	21	21	21	19	82
Оксана	15	17	16	25	73
Ольга	9	14	11	18	52
Галина	5	13	10	20	48
Мар’яна	10	14	15	8	47
Тетяна	20	6	12	9	47
Марія	9	12	8	13	42
Леся	6	9	11	12	38
Іванна	14	8	6	7	35
Світлана	9	7	5	10	31

Як видно з таблиці, простежується тенденція до зниження частотності імені *Наталія*: якщо серед студенток 4-5 курсів воно було зафіксоване 29 разів, то серед першокурсниць всього 12 разів. Теж саме маємо з іменем *Оксана*: 4-5 курси – 25 разів, 1 курс – 15 разів. Популярність імені *Ірина* стабільна. Порівнюючи з 1995 р. ім’я *Тетяна* зазнало спаду, а сьогодні знову “входить у моду”: у студенток першого курсу це ім’я зустрічається 20 разів, а серед п’ятикурсниць – 9. Виходять з “моди” імена *Галина, Леся*, зовсім не популярним стало ім’я *Світлана*.

При цьому зауважимо, що основною тенденцією у виборі сучасних імен є активізація вживання назв традиційних для українців, а серед основних мотивів вибору імені простежується процес дотримання родинної традиції.

Дослідивши проблему ролі рідної мови в системі родинного виховання, М.Стельмахович зробив висновок, що рідне слово має бути ключовим у вихованні та навчанні підростаючого покоління й у формуванні та становленні особистості. За переконаннями вченого, рідна мова є могутнім вихователем. Саме ця думка лягла в основу назви цілого параграфа книги “Українська родинна педагогіка”.

Свідченням наукової виваженості та далекоглядності є переконаність Мирослава Стельмаховича у необхідності ознайомлення батьків із загальними відомостями про українську мову як національну високорозвинену індоєвропейську мову, що пройшла тривалий шлях розвитку і сьогодні є однією з найбільш мелодійних мов світу.

Мирослав Стельмахович демонструє глибоку філологічну обізнаність у галузі історії мови. Він звертає увагу читача на висновки А.Кримського, М.Драгоманова, М.Красуського щодо давності української мови.

Додамо, що опублікована в 1880 р. стаття Михайла Красуського не була помічена фахівцями, хоча могла зробити переворот у порівняльному мовознавстві, якби набула розголосу. У ній М.Красуський робить висновок, що українська мова не тільки старіша за всі слов'янські мови, в тому числі й старослов'янську, але й давніша за грецьку, латинську, інші арійські мови, а також за санскрит – найдавнішу літературну мову, поширену в Північній Індії з першого тисячоліття до нашої доби (коли говорять про походження будь-якої індоєвропейської мови, обов'язково звертаються до санскриту, оскільки це перша індоєвропейська мова, зафіксована на письмі). М.Красуський вважає, що ключем до вирішення проблеми походження арійських (орійських) племен, які були найдавнішими на території сучасних європейських країн, є слова української мови на позначення чисел. Так, за М.Красуським, числівник ОДИН походить від сполучення слів ОД ВІН, тобто, той, від якого починається лічба: лічба починається ВІД НЬОГО; числівник ДВА – від українського ТВОЯ; ТРИ – від ТЕРЕ/ТРЕ (бо середній палець тре інші, бічні пальці); ЧОТИРИ – від ЩЕ ТЕРЕ; П'ЯТЬ – від ПІВУТЯТИЙ (мається на увазі, що п'ятий палець-мізинець менший за інші) і т.д.

Цікаво, що на час написання “Української родинної педагогіки” стаття М.Красуського “Древность малороссийского языка” була надрукована в часописі “Індо-Європа” за 1991 рік і залишалась малодоступною для широкого читачького загалу. Як бачимо, Мирослав Стельмахович постійно прагнув знати про усі новинки в галузі філології і мудро та доцільно використовував їх.

Філологічні погляди М.Стельмаховича становлять струнку систему знань, які учений зумів вдало використати в педагогіці.

## ВИКОРИСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІДЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОПЕДАГОГІКИ У СПОГАДОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ ГАЛИЧИНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Етнопедагогіка – це живодайне джерело, до якого варто припадати усією душею, бо скарби, які вона дає, – безцінні. Тут на гадку спадають слова М.Рильського:

Прислухайтесь, як океан співає –  
Народ говорить. І любов, і гнів  
У тому гомоні морським. Немає  
Мудріших, ніж народ, учителів;  
У нього кожне слово – це перлина,  
Це праця, це натхнення, це людина [4, 309].

Дійсно, у кожному слові нашого народу криється глибинна мудрість. І добрий педагог ніколи не обмине увагою влучного прислів'я чи приказки, повчальної легенди тощо. Чимало наших письменників, виходячи з того, що література виконує також і виховну функцію, є виховниками нації. Тому й вони звертаються до елементів етнопедагогіки. Ми ж у своїй статті хочемо розкрити проблему психологічних засад національних ідей української етнопедагогіки в мемуарній літературі Галичини першої половини ХХ століття, до якої сьогодні, на превеликий жаль, ще не зверталися науковці. Таким чином, ми ставимо завдання проаналізувати не вивчений досі пласт української літератури, довести, що він насичений елементами етнопедагогіки, і показати, як можна актуальні століття тому ідеї народної педагогіки і нині втілювати в життя.

Проводячи свої дослідження, ми зауважили, що особливо відчутний вплив етнопедагогіки в працях тих авторів, котрі є духовними пастирями нашого народу, як, наприклад, отець Олекса Пристай. Цікаво довідатися, що цей священик, який народився в Трускавці, сім років поспіль був парохом села Журів Рогатинського району Івано-Франківської області. Нині силами вихідців із цього села видано історико-епічний нарис “Село Журів – колишнє містечко Рогатинщини”, в якому чимало теплих рядків присвячено цій людині, котру представлено тут як одного із тих священиків. “які відчували глибокий поклик, розбуджений почуттям любові до свого знедоленого, темного народу. йшли до нього

не з метою збагачення, вивищення, а з метою допомогти тому народові позбутися вад, вийти на шлях освіти, мудрості і глибокого християнського життя” [2, 35]. І, як підтвердження цьому, в цитованому виданні знаходимо уривки із спогадів самого священика про той час, коли він покидав село Журів, залишаючи там і власноруч збудований дім для парохії, і власну господарку, і те, що надбав спільно з громадою: “Згідлива громадка зуміла добитися за 8 літ власного читальняного дому, вартости 1000 австр. гульденів, читальні, крамниці, шпихліра, каси позичкової, церковного хору, аматорського товариства, та й ще не одне планувалося зробити” [2, 36]. Як згадували журівці, їх тодішній священик був одним із представників страйкового рільничого руху в повіті. У книзі наводиться також повідомлення про о.О.Пристая в газетах від 7 серпня 1904 р.: “Подаємо до відома вельмишановним панам коляторам і їхнім наступникам ім’я і прізвище гайдамаки в рясі руського священика Олексія Пристая, прибувшого з Журова, який з палкою в руці замішався до зграї демонстрантів...” [2, 47].

Цей священик, генно пов’язаний із рільничим станом, тонко відчував психологію свого народу. Перш ніж проаналізувати ідеї етнопедагогіки, зафіксовані автором у його мемуарах “З Трускавця у світ хмародерів...”, зазначимо: письменник, розуміючи, що священничий сан зобов’язує його стати вчителем нації, був надзвичайно прискіпливий в оцінках тодішніх педагогів. Зокрема, його до останніх днів життя (а писав спомини на схилі своїх літ) гнітила думка, що вчителі, котрі приймали його до школи, протримали батька, не запросивши старого чоловіка сісти: “Батько стояв цілий цей час, неначе ученик за провину в куті. Пани не пошанували ні його старости, ні заслуг для людської суспільности його хліборобського стану, ні навіть не пошанували його як людини”<sup>1</sup> [3, 130]. Письменник відчував, що це суперечить неписаному кодексові народної моралі.

Священик О.Пристая, прискіпливо оцінюючи працю своїх колишніх учителів, особливе місце відводив тим із них, хто був наділений людяністю і милосердям, як, наприклад, педагог К.Горбаль. Оповідання автора набирає особливого ліризму, коли він пише про те, що 1878-1879 навчального року серед учительства сталися зміни на краще, діти

“позбулися” таких педагогів, як учитель Остапович: “Школа зробилася справді школою, а школярі добрими дітьми без жалю в душі та без жовчі в серці. Ми мали розумних учителів і нам настали щасливі часи” [3, 150]. Принагідно зауважимо, що і Б.Лепкий, який вийшов із священничого середовища, у своїх мемуарах “Казка мого життя...” теж описував різних за вдачею педагогів. Так, розповідаючи про народну школу в Бережанах, автор наводив приклади навчання учнів “при помочі тростини, штовханців, товчення головами учнів об стіну і тим подібних педагогічних середників” [1, 629]. Священослужитель О.Пристая прекрасно розумів значення вчительства для формування нації, тому часто ставив професора і батька на один щабель. Це відчувається хоча б у його словах: “Мені насувається питання, хто тут винен? Запитаюся словами св.Апостола: “Хто цьому винен, що юнак уродився сліпий, чи він чи його батьки?” В даному разі треба лише змінити слово “батьки” на “професори” і добре рубом поставити питання” [3, 165].

Материнська любов і доброта не мали у своєму виявленні меж для автора спогадів “З Трускавця у світ хмародерів...”. “Золоте серце”, на думку сина, було в його матері: “Без школи і без науки, ця скривджена селянка, розуміла своїм простим розумом, а може лише серцем те, чого ріжні учені не хочуть розуміти” [3, 69]. Наділена веселістю і рухливістю, іноді вона впадала в задуму: “Тоді я слухав, як мати співала: “Ой прийшов стрілець з темного луку, розбив, розстрілів з пари голуба. Голуба вбивши, голубку взяв. Голубка не їсть, голубка не п’є, під зелений явір плакати йде”. Співанка була справді дуже сумна, а голос матері тремтучий і жалібний” [3, 68]. Звичайно, цей голос жінки, яка зазнала недолі, не міг не запасти в душу її дитини. Особливо, як переповідав автор, він запам’ятав розповіді ньеньки про “давні клопоти”, коли вітчим не дбав про пасерба (батька о.О.Пристая), кривдив його, але, повдовівши, не йшов доживати вік до рідних дітей, а залишився біля пасерба (батька автора мемуарів) і його дружини (матері о.О.Пристая). Коли ж пасерб хотів іноді нагадати вітчимові про минуле, то жінка заспокоювала і втішала: “Що було, то минулося. Ось ми не знаємо, що ще нас грішних чекає” [3, 69]. На все життя запали мемуаристові в душу мамині поради і настанови, а особливо її доброта й справедливість. Згодом, перейшовши чимало життєвих гонів, автор згадував, що матінка, як і батько, рідко коли кляла кого. Якщо ж вранці не могла добудитися челяді, то мала звичку ось так ляяти: “Та рушся вже раз, бодай не рушився!” [3, 124].

<sup>1</sup> Тут і далі цитати із видань першої половини ХХ ст. подаємо відповідно до сучасного правопису, але із збереженням стилю оригіналу.

Автор спогадів робив висновок: “А “кляли” мої родичі звичайно так: бодай тя хліб обсів! бодай тя лихо минуло! або: бодай тя лихо не знало!” [3, 124]. Як ми зауважили, із слів матері, її настанов так і прохоплюється ніжність серця української жінки, її розважливість. Споконвічна богомільність, сповідування норм християнської моралі не тільки очищали жіноче серце, але й спонукали матерів закладати риси доброти й милосердя в дитячі душі. Фактично в хорошій селянській родині в Галичині панували основи духовно-морального виховання.

Автор спогадів бачив на власні очі три “язви” тодішнього життя: корчму, панщину та неuczтво. Тому розумів правильність слів батька, кинутих на адресу власника корчми: “Пек му та осина! Йому коби подати один палець, а він вхопить тя впоперек!” [3, 47]. Сільський побут, який був близький письменникові, залишив йому в спадок вислови батька: “Спанням долі собі не набудеш” [3, 50], “Хто роботу відкладає, такий лиху долю має!” [3, 50-51]. Мемуарист називав свого батька “знаменитим” виховником, хоча, як він згадував, тато лише один раз карав його тілесно. Не піднімаючи руки на дітей, батько, разом із тим, дуже часто “вказував на живі приклади, себто на різні привички інших, добрих і поганих дітей, а врешті давав від себе моральні науки” [3, 125]. Ті науки закінчувалися переважно так: “От огида, ліпше аби така дитина не родилася!” або: “З пустої стодоли вилітають пусті воробці” [3, 125]. Батько добре розумів, що великий вплив на дітей мають їх родичі, тому любив повторювати: “Яке дерево, такий клин, який тато, такий син” [3, 125]; “Яка мама, така ляля” [3, 125]. Наказуючи синові вчитися, примовляв: “Пам’ятай, що як постелиш собі, так і виспишся!” [3, 125]. Мемуарист зізнавався, що пізніше цю ж науку нагадували йому професори народної школи, гімназії, університету. Чув її також від викладачів богословія. І цей елемент народної педагогіки одразу ж запав глибоко в душу автора спогадів, тому що зізнавався: “Цю науку я сам повторяв згодом, коли вже був священиком, бо нею я кермувався і вона була для мене ядерна та переконуюча” [3, 126]. Так, коли одного разу в місті Дрогобичі письменник випадково зустрів свого колишнього товариша по стації на ім’я Краль, який у перші роки навчання сміявся над убогістю О.Пристая, а пізніше так занедбав науку, що перетворився на жебрака, то на гадку вкотре прийшли слова батька: “Легкодушність Краля зробилася для мене пересторогою, що наказувала мені вчитися не лише до матури або дипльому чи до конкурсу, а вчитися аж до самого

гробу, без відпочинку, вчитися і щадити час, здоровля і гроші та зберігати свою честь. Вертаючись додому, я майже жалував, що мій батько не є стрийком Краля (останній промарнував гроші, які давав родич на навчання. – *М.Ф.*), бо він напевно сказав би йому по-хлопськи: “Як постелиш собі, так і виспишся!” [3, 144].

Не забував письменник і про напуття мами, яке на схилі літ передав читачам, здається, слово в слово: “Мушу рано й у вечір молитися, слухати своїх господарів і професорів, уважати, щоби не подер на собі “панського убрання”, бо воно дороге, а грошей нема звідки взяти. Сад не зародив, як тамтого року, отже нема багато на продаж. А коли б захорював, то мушу подати вістку додому і хтось приїде до мене. Тільки нехай бережусь і не дай Боже, щоби я украв що-небудь. Чужого не смію рушити, хоч би воно саме просилося: “взьми мене!” Від такої ганьби нехай Господь хоронить нас. На їжу мушу також уважати, щоби не марнувалася праця...” [3, 136]. Зауважимо, що 29 розділ вищезитованої праці о.О.Пристая, який має заголовок “Батько і мати”, може послужити для нинішніх батьків добрим уроком у справі виховання молоді. Так, наприклад, автор радить: “У святих книгах древніх Перзів читаємо: “Коли хочеш бути праведним, навчай своїх дітей, бо всі їхні добрі вчинки будуть приписані тобі”, а мої родичі, неграмотні панщизняні селяне, хоча не знали цих слів і їхнього значіння, проте давали собою живий приклад, як наше селянство вміє виховувати своїх дітей. Сьогодні, коли я сам є батьком п’ятох дітей і знаю тепер з власного досвіду, що це величезне завдання і велика праця, виховати дітей на корисних собі і суспільству громадян, то мушу дивуватися, чи краще сказати б, справді подивляти ту сливе геніяльну методу, якою мої покійні родичі виховували дітей (...). Передовсім ми, діти, не чули ніколи найменшої сварки поміж нашими родичами” [3, 123-124].

Цікаво, як автор описує громаду пастушків – своїх друзів. Розповідаючи про злагоджені дії товаришів, мемуарист протиставляє їх незгідливості панів-політиків під час створення Української держави. Пастухи об’єднувалися у громади, які автор порівнював з республіками, князівствами, царствами, а то навіть і з монархіями. Вони ніколи не знали анархії. Маючи над собою спільного “зверхника”, “пана польового”, пастухи шанували і виконували його накази, а той дивився, чи не заганяють худоби в чужу царину.

Члени пастушої громади всі справи робили за ними ж встановленою чергою. Коли хтось відмовлявся робити потрібне, то його виганя-

няли із товариства. Автор робив висновок: "... без пошани своєї власної влади і її авторитету, та без любови вітчизни понад себе самого і понад свою партійно-політичну ідеологію, не буде власної Держави! "А ще хто хоче по мні йти, да виречешя самого себе і по мні йде!", – сказав Учитель світа, а ідея української державности повторяє це саме про себе, звертаючись до своїх дітей, носіїв і творців: "А хто хоче ще будувати власну державу, нехай виречеться свого самолюбства і вузьких партійних інтересів, та нехай працює для спільної всім мети!" [3, 101-102]. Торкаючись ідей національної етнопедагогіки, о.О.Пристай не оминає увагою психічний склад українського народу. Про це свідчить і його згадка про тужливі пісні матері, і розповідь про те, що пастушки задалегідь дбали, щоб розвеселити себе, "щоби не опанував їх сум, до якого має нахил сливе кожний Українець" [3, 93]. На перший план автор ставить звички українських батьків, які наслідували пізніше їхні діти. Це, насамперед, звичка перед початком роботи чи по її завершенні, а то і перед святами промовити побожно: "Господу Богу Слава!" [3, 93], потреба у духовному настрої під час святкування, уміння відчутти необхідність погостити іншого тощо.

Глибока релігійність пронизує спогади і о.О.Пристая, і Б.Лепкого. В останнього – це зачудування святами Різдва Христового та Великодня, перебування в часі свят у родинному колі. Особливо ніжними тонами змальовує Б.Лепкий своїх батьків, їх уміння співчувати покривдженям, доброзичливе ставлення до простого люду. Тому із трепетом наводить віншування слуг: "Дай Боже і єгомостеві, і їмості з роси та з води, щоб лихо їх хату минало, а щастя на лаві сідало, від Воскресення до Воскресення, на цілий рік, поки їм пан Біг назначив вік" [1, 697]. Надзвичайно цікавий матеріал подає письменник у розділі своїх мемуарів, котрий назвав "Наш катехит". Розповідь тут ведеться про заступника директора Бережанської гімназії – отця М.Соневицького, якого автор називає "опікуном молоді": "...якщо петент із власної вини попав у біду, то починалася коротка, але дуже переконлива наука, а якщо провина була не малої міри, то наука переходила в догану, висловлену голосом грізним й сердитим..." [1, 665]. Цей вихователь молоді часто вкраплював у свої настанови оповідання, які письменник характеризує як "живі ... ілюстровані рухами й показом", називає їх "інтемеццями, вплетеними врядигоди в сторінки поважного наукового підручника (має на увазі урок. – М.Ф.)" [3, 669]. У них так і вловлюється тонка іронія українця, що б'є

струменем хоча б із співомовок нашого поета С.Руданського. І оповідання про студентів-курців, котрі спалили недопалком воза, і розповідь про селянського сина, який "зійшов на пана", відцурався рідної мови (звичай, останнє вчитель закінчував сердито, тупотів ногами й казав: "Виродок, а не чоловік! На такого навіть плюнути не варто") [1, 668], та інші, на думку Б.Лепкого, сприяли тому, що молодь формувалася як морально й фізично здорове покоління, прагнула побороти в собі комплекс меншовартості, від котрого було недалеко до національної байдужості. Багато робив катехит для того, щоб молодь знала й дбала про свій обряд, "щоб його вихованці розуміли те, що співається в церкві", "щоб прив'язання до церкви в'язало його (кожного із учнів. – М.Ф.) з народом" [1, 669].

Не станемо заперечувати, що мораль нашого народу базується на нормах християнської моралі. Такий висновок ми прийшли в процесі дослідження українських мемуарних праць Галичини початку ХХ століття. Так, для простого люду Галичини століття тому потрапити до пекла, бути безбожним означало найгірший гріх. Тому найпереконливішим аргументом на користь того, що батьки О.Пристая повинні віддати сина вчитися, було пророкування отцем каноніком для них можливості потрапити до пекла за провину, яку чинять перед сином, не даючи йому можливості навчатися.

Обидва письменники, творчості яких ми торкнулися у своїй розвідці, великого значення надавали народній пісні, в котрій бачили духовну "підойму" для нації. І ми нині не станемо також цього заперечувати. Коли ж о.О.Пристай спостерігав на американському континенті спортивні вправи тамтешньої молоді, то небезпідставно стверджував, що нічим не гірші були забави українських пастушків: "скакання через широкий рів", "скакання чи перескакування шнура, натягнутого через широкий рів", "хованка", "лапанка" та ін. Порівнюючи нашу молодь, яка була чемною, сором'язливою, ставилася з пошаною до старших, з американською, автор цілком слушно надавав перевагу молоді свого народу.

Твори обох письменників густо насичені народними прислів'ями та приказками, які теж дають можливість формувати морально здорове покоління. Цікаво, що священик О.Пристай поруч із перлинами української народної мудрості подає й висловлювання видатних людей, чим, на наш погляд, підкреслює правильність суджень свого народу.

Виходячи на психологічні засади української етнопедagogіки, і Б.Лепкий, і о.О.Пристаї не лише відкривають багатющі скарби нашого народу, але й ставлять завдання перед наступними поколіннями свідомих українців, насамперед учителів, використовувати ідеї народної педагогіки для виховання у молоді почуття власної гідності та гідності свого народу, бажання працювати на благо своєї нації. Думаємо, що психологічні засади національних ідей української етнопедagogіки, зафіксовані в мемуарних працях письменників першої половини ХХ століття, заслуговують на те, щоб стати набутком сучасної педагогічної практики. На наш погляд, вони сприятимуть формуванню у підростаючого покоління кращих національних рис характеру, вироблятимуть критичний погляд на життя, вміння визначити людські вади, боротися з ними, викликати у молоді потребу брати участь у процесах державотворення.

1. Лепкий Б. Казка мого життя. Бережани / Лепкий Б. Твори: В 2-х томах. – К.: Наукова думка, 1997. – Т.1. – С.549-772.
2. Марків Я. Село Журів – колишнє містечко Рогатинщини. Історико-епічний нарис. – Журів – Коломия, 2001. – 216 с.
3. Пристай О.о. З Трускавця у світ хмародерів. Спомини з минулого й сучасного. – Т. 1. – Львів – Нью-Йорк, 1933. – 251 с.
4. Рильський М. Твори: В 2-х томах. – Т.1. – 430 с.

*Олена Хрущ* (м. Івано-Франківськ)

## **ПСИХОЛОГІЯ ВИХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ ПЕДАГОГІЦІ**

Цінності є складним і суперечливим психологічним феноменом. Психологічна суть цінностей полягає в позитивній значущості для людини певних предметів, природних і соціальних явищ і відповідного ставлення до них.

Спрямованість особистості, яка виявляється в її ставленні до людей, самої себе і навколишнього світу, визначається вибором нею найбільш цінного. Цінності регулюють поведінку людини і її взаємини з іншими людьми. Інтереси особистості – це цінності, яким вона надає перевагу. Об'єктом інтересів, предметом устремлень і переживань є духовний зміст, що являє собою сукупність думок і почуттів, передчуття

прекрасного, благородного, доброго. Ці почуття-цінності – це внутрішній стрижень, ідея, ідеал особистості. Засвоєння і самокорекція цінностей відбувається впродовж цілого життя людини.

У психології відсутнє єдино прийняте визначення поняття “цінності”. Найчастіше дослідники визначають цінності як сукупність матеріальних та духовних об'єктів, здатних задовільнити потребу, бажання, інтереси, цілі суб'єкта; цінності як ідеали – специфічні утворення свідомості, що виступають узагальненими уявленнями людини про красу людських відносин, вчинків чи певні блага, яким особистість надає перевагу; цінність як специфічне явище свідомості, образ поведінки, діяльності, спілкування [1, 39].

Окремі дослідники вважають, що “цінності – це предмети, явища або стани, які забезпечують індивіду психічну рівновагу, задоволення, а прагнення їх досягти або потяг до них викликають відчуття виконаного обов'язку” [2, 76].

Цінності культури – це продукт людської діяльності. Вони створювались і створюються в процесі людського співжиття і діяльності, що проявляється у загальноприйнятих нормах і зразках поведінки, які передаються від покоління до покоління. Передача ця відбувається як у писемній, так і в усній формі. Норми поведінки успадковуються в певних звичаях і традиціях.

Цінностями є ті зразки поведінки, які визнаються і приймаються членами суспільства і які характеризуються високою моральністю та обов'язковістю.

На думку академіка Яценко Т.С., умовні цінності відіграють значну роль у розвитку системи психологічних захистів. Це зобов'язує дорослих позитивно ставитись до дітей, схвалювати їх поведінку, а в разі недотримання ними норм, критикувати дітей “позитивно” – відзначити їх позитивні якості і висловити жаль та докір з приводу відхилення від прийнятих норм і вимог. Це пояснюється тим, що “у процесі психічного розвитку дитина привчається дивитись на себе так, як дорослі. Тому й розцінює позитивно лише деякі сторони власної поведінки. Та сфера поведінки, яка не викликає похвали, розглядається негативно, хоч і не є такою. Індивід починає ставитись до себе позитивно через орієнтацію на умовні цінності як засіб дістати підкріплення з боку інших, тобто підтвердити “ідеалізоване “Я” [3, 83]. Академік Яценко Т.С. до умовних цінностей відносить групові норми, а також соціальні положення,



зафіксовані в українській народній педагогіці, які ніби захищають “Я”: “Моя хага скраю...”, “Не я перший не я останній” та ін. Умовні цінності, на думку Т.С. Яценко, створюють для особистості ілюзію виправданості, певний захист, хоч часто він є нераціональним або й фальшивим.

Важливою виховною цінністю в українській народній педагогіці є розумовий розвиток особистості. Розумове виховання ґрунтується на розвитку відчуттів, сприймань, пізнавальних інтересів, здібностей та інтелектуальних умінь і навичок.

Народна педагогічна мудрість стверджує: “Не краса красить, а розум”, “Розумний всякому лад дає”, “Краще з розумним загубити, ніж з дурним знайти” та ін.

Народна педагогіка чітко фіксує психологічні особливості розумового виховання. В приказках, народних висловах проявляється діалектика інтелектуального розвитку: “дійти до розуму”, “навести на розум”, “довести до розуму” тощо. Народ психологічно чітко визначає, що у здатності мислити, порівнювати, робити певні умовисновки проявляється найвищий ступінь пізнавальної діяльності людини: “Чоловік розуму вчиться весь вік”, “Не бажай дитині багатства, а бажай розуму”.

Психологічні аспекти виховних цінностей української народної педагогіки відзначав М.Г.Стельмахович: “Пізнання навколишнього починається з відчуттів, сприймання. Тому завдання розумового виховання... зводиться до піклування про нормальний розвиток відчуттів і сприймань дитини – зору, нюху, слуху, смаку, нюху й дотику” [4, 196]. На думку М.Г.Стельмаховича, критерієм оцінки моральної гідності людини є праця (“Ледаще на віник та на смітник годяще”). Досвід народної педагогіки стверджує, що повноцінний психічний розвиток, моральне виховання особистості дитини, ненависть до зла і соціальної несправедливості ефективно формуються у праці і спілкуванні.

Система народного виховання передбачає формування в кожній людини не тільки моральних понять, але й моральних оцінок. Моральні судження й оцінки – більш складний вид психічної діяльності. Дана діяльність буде успішною, коли ґрунтуватиметься на глибоко усвідомлених поняттях людської гідності, честі, людяності, любові до свого народу і своєї Батьківщини: “Кожному мила своя сторона”, “Нема в світі, як своя країна”, “Як будеш рідної землі триматися, то будеш від неї сили набиратися”.

Психологічна сутність морального виховання людини полягає не в знанні напам’ять моральних принципів та понять, а в сформованості глибоких і стійких моральних почуттів: любові до людей, милосердя, доброти, працелюбності тощо.

Патріотичні почуття, як психологічний феномен, як моральна цінність звучать в усіх жанрах усної народної творчості: “Людина без Вітчизни – як соловей без пісні”, “Кожна травинка на своєму корені росте”, – значається в народних прислів’ях. Український народ у героїчних казках та легендах від покоління до покоління передавав імена та подвиги тих, хто відстоював честь і незалежність батьківщини (“Походження запорожців”, “Козак Голота”, “Кошовий Іван Сірко”, “Богдан Хмельницький” та ін.).

Національна самосвідомість – найбільш характерний атрибут національного життя, усвідомлення своєї національної приналежності. Психологія виховних цінностей у цьому розумінні полягає в тім, щоб діти осмислено ідентифікували себе з національною спільнотою на основі розвинутих уявлень про типові риси свого етносу, його територію, мову, історичні та духовні цінності, релігійні вірування, міфи та легенди свого народу.

Психологічну основу виховних цінностей української народної педагогіки ми знаходимо у виховному ідеалі нашого народу. Його основу становить ідея добра, справедливості, великодушності, чутливості тощо.

Етнопедagogіка – це фундамент, на якому формувалися краші морально-психологічні риси українців, найкоштовніші духовні багатства народу. Національна свідомість і самосвідомість, характер і темперамент відтворювались і розвивались через мову, фольклор, літературу, мистецтво, культуру, побут, а також через традиції, звичаї, обряди. Це дало підставу великому педагогові В.О.Сухомлинському визначити народну педагогіку як найцінніше джерело педагогічної мудрості, справжній осередок духовного життя народу.

Василь Олександрович Сухомлинський як тонкий і глибокий психолог, чітко визначив психологічну суть виховання. “Співпереживання, – говорив педагог, – найсильніший стимул, що спонукає до благородних вчинків. Завдання вихователя полягає в тому, щоб, пробудивши і утвердивши в дитячій душі співпереживання, спрямувати сили дитини на виявлення себе в духовному благородстві”. І далі: “На мою думку, емоційний стан співпереживання – найчутливіший сторож

## ІДЕЇ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ М.Г.СТЕЛЬМАХОВИЧА

**“Праця – природний стан людини.  
Не можна жити, не працюючи”**

*Мирослав Стельмахович*

**“Народна педагогіка наголошує, що найкращою спадщиною,  
яку залишає кожна людина, є діла.  
І найкращий пам’ятник – трудовий”**

*Мирослав Стельмахович*

сумління... Від того, як ставиться дитина до квітки й метелика, до бездомного шеняти й горобеняти, що випало з гнізда, до “приблудного” собаки, що прижився в школі, й кошеняти, яке хтось викинув на вулицю, – від усього цього залежить людська краса майбутнього громадянина й трудівника, культурної особистості й сім’янина... Сумління, честь, гідність, уміння поважати в собі людське і дорожити людським – усе починається з малого” [5, 532-533].

Виховні цінності народної педагогіки проявляються також у ставленні дітей до батьків: “Нема цвіту більшого, як цвіт на калині, нема в світі ріднішого, як мати дитині”, “Все купиш – тільки тата й маму ні”, “В кого є ненька, в того й голівка гладенька”, “Дитина плаче, а матері боляче”, “У дитини заболить пальчик, а в мами – серце”, “Скрізь добре, а вдома краще” тощо.

Серед морально-психологічних цінностей особливе місце народ відводить нормам гуманного ставлення до людей (добррозичливого, чуйного, великодушного): “Хто людям добра бажає, той і собі має”, “Світ не без добрих людей”, “Не роби комусь, що собі не мило”, “Хто не чинить лихого, тому не страшно нічого”, “Робиш добро – не кайся, робиш зло – зла і сподівайся”.

Народна педагогіка стверджує, що необхідними психологічними умовами для формування етичних цінностей (добра, довіри, добррозичливості, людяності, справедливості, миролюбності, терпимості, порядності, совісності, безкорисливості, поваги до людської гідності) є свобода, повага та визнання своєрідності іншого.

Отже, в основі цінностей, які вироблені народною педагогікою, знаходяться глибинні психологічні уявлення і поняття народу про виховання дітей. Народ споконвічно дбав про моральне, фізичне і психічне здоров’я дітей як про свою найбільшу цінність.

1. Жерносок І.П. Деякі ціннісні орієнтації молоді // Науково-методичний збірник “Цінності освіти і виховання” / За заг. редакцією О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С.39.
2. Гюріна В.О. Система цінностей як регулятор поведінки особистості. – Там же. – С.76.
3. Яценко Т.С. Умовні цінності в системі психологічних захистів. – Там же. – С.83-84.
4. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К., 1985. – С.196.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-и т. – К., 1976-1977. – Т.1. – С.532-533.

В Україні з давніх-давен панував культ праці. Він сприяв тому, що діти просто не могли не працювати: змалечку привчалися обслуговувати себе, прибирати в домівці, готувати їжу, шити, прости, господарювати на подвір’ї, в полі, доглядати за меншими братиками та сестричками. У процесі виконання трудових завдань та внаслідок спостережень за укладом життя родини, сільської чи міської громади дитина виробляла навички спілкування, засвоювала моральні норми поведінки, людського співжиття, входила в атмосферу родинних та суспільних взаємовідносин. Тобто опосередковано через працю відбувався процес ранньої соціалізації, етнізації та адаптації дитини до суспільних умов.

М.Г.Стельмаховичу належить чи не одна з провідних ролей в узагальненні родинних традицій трудового виховання. У його дослідженнях є чітке визначення мети, завдань і найголовніших принципів народної педагогіки, в якій праця розглядається як “могутній виховний засіб і мірило людської порядності. Саме у ній розвиваються здібності людини, формується її світогляд і моральне обличчя” [8, 54-55].

Постійно черпаючи, наче з глибокої криниці, народну мудрість, учений влітає її в канву своїх наукових досліджень. Праця і моральність у народній філософії – поняття нероздільні. І це підкреслює М.Стельмахович, наводячи барвисті, яскраві приклади з народної творчості: “Моральний той, хто працюючий”, “У праці – краса людини”, “Землю прикрашає сонце, а людину – праця”. У них – співзвучність з думками видатних педагогів минулого й сучасного.

“Без праці нема щастя... Неробство – жива труна, а бездіяльна людина подібна мертвому”, – говорить Я.Коменський. Людина. “...якщо

не навчиться і не звикне до праці, залишиться непотрібним волоцюгою, тягарем суспільства, як трутень в середовищі бджіл”, – підкреслює О.Духнович.

К.Ушинським висловлена думка про те, що “... тіло, розум і серце людини вимагають праці..., а виховання повинне безупинно турбуватися, щоб, з одного боку, відкрити вихованцю можливість знайти собі корисну працю у світі, а з іншого, – викликати у нього невтомне бажання праці” [10, 23].

Співзвучні з наведеними узагальнені М.Стельмаховичем ідеї народної педагогіки щодо трудового виховання дитини, адже вони, “...відображають жагуче прагнення батьків до того, щоб забезпечити якомога вищий рівень трудової підготовки дітей, збудити в молоді як психологічно, так і морально постійний потяг до праці, причому такий сильний, щоб вихованець соромився власного байдкування, обурливо ставився до ледарів та нероб...” [8, 175].

Надзвичайно цінними є представлені вченим деякі методи та прийоми трудового виховання, відображені в українській народній філософії, в якій навіть народження дитини сприймалося як прихід нового трудівника чи трудівниці (баба-повитуха обрізувала пуповину хлопчика на сокирі – щоб був добрим майстром, а дівчинці на гребені, щоб була гарною рукодільницею).

Далі процес входження дитини у світ праці, засвоєння нею моральних норм, підкреслює учений, відображається у різних видах усної народної творчості. Уже в піснях, які співає мати над колискою, є спрямування на працю:

*А ти, коте сірий, вимети нам сіни,  
А ти, білуватий, прибери нам в хаті,  
А ти, коте рудьку, та витопи грубку,  
А ти, коте чорний, сідай в срібний човен,  
Лови рибки повен.  
А ти, кошениатко, колиши дитяtko.*

У перших забавлянках, які чує дитина (наприклад, “Сорока-ворона”, “Печу, печу хлібчик”), звучить мотив працьовитості і ледарства, бо тільки працьовиті одержують кашку. А в потішці “Кують, кують ковалі, то великі, то малі” відображено трудовий процес, взаємну роботу дорослих і дітей, допомогу дорослим, повагу до старших. І таких прикладів у М.Стельмаховича – безліч.

Зважаючи на активність дитячої натури, Я.А.Коменський порівнював дошкільників із мурашками, які повинні бути постійно зайняті якоюсь справою, бо “... неробство шкідливе для душі і тіла” [2, 58].

Сучасний видатний педагог В.Сухомлинський пропонує залучати дітей до виконання ними посильних завдань із того часу, “... як тільки дитина навчиться нести своєю рукою ложку від тарілки до рота” [9, 591].

Акумулюючи досвід народної та наукової педагогіки, М.Стельмахович підтримував раннє залучення дітей до трудової діяльності. Адже, за даними психологічних (М.Задесенець, А.Запорожець, О.Киричук, Г.Костюк та ін.) та педагогічних (О.Духнович, С.Русова, В.Сухомлинський) досліджень саме дошкільні роки є сензитивними у засвоєнні моральних цінностей, пізнанні навколишнього світу. У цей період “душа дитини найчутливіша і найвразливіша” [6, 44], характеризується надзвичайно великим емоційним відгуком, появою перших психологічних передумов формування особистості [1, 62], коли йде процес оволодіння предметним світом як світом людської діяльності [5, 509], коли вона за ці роки пізнає більше, аніж може пізнати за пізніші [7, 40-41].

Акцентуючи увагу на першому вступному, або ігровому, етапі трудового навчання та виховання, М.Стельмахович підкреслює, що за “правильного виховання дитина набуває деякої самостійності..., вступає у працю психологічно, засвоюючи слова “праця”, “працювати” в основному через такі ефективні виховні засоби, як колискові пісні, пестушки, утішки, різні заклички, в яких славиться праця”. Він наводить цілий ряд малих жанрів фольклору, які “...збуджують у дитини інтерес і повагу до праці”, “...закликають працювати”, “славлять дружну і наполегливу працю” і в результаті підводять дитину до висновку, “... що коли на світі працює все живе і гарний лише той, хто працює, то й вона повинна працювати, бо без праці жити не можна” [8, 176-179].

Мирослав Стельмахович, підтримуючи позицію В.Сухомлинського, що базувалася на народній педагогіці, стверджував: “...Чим раніше дитина вступить у трудову діяльність, тим краще, бо це повністю відповідає вродженому потягу людини щось робити, діяти. Гасити цей природний потяг не слід, навпаки, його треба всіляко підтримувати”. Категорично виступаючи проти тих, хто трудове виховання відкладав на значно пізніші терміни, вчений висловлювався так: “Побоювання, що раннє залучення до праці перевантажує дітей, безпідставне, а

формула “малий ще, підросте, тоді й напруцюється” надумана, нежиттєва, протиприродна, шкідлива” [8, 182].

Привчати дітей до праці треба поступово, зважаючи на вік та індивідуальні особливості дитини. Цікавою, глибокою і ґрунтовною є періодизація залучення дітей до трудової діяльності, запропонована М.Г.Стельмаховичем. Трудове навчання і виховання у народній педагогіці він поділяє на три етапи: вступний, або ігровий (від двох до шести-семи років), помічний, або визначальний (від семи до п'ятнадцяти), і основний, або завершальний (від п'ятнадцяти до двадцяти років). На першому етапі, як вказує вчений, дітям повідомлялися елементарні знання про різні види праці, формувалися загальні уявлення про працю на основі щоденних спостережень, “здійснювався цілеспрямований вплив на емоційний світ дитини через зосередження її уваги на тих сторонах життя, які пов'язані з трудовою діяльністю людини”. На другому і третьому етапах діти ставали активними “помічниками дорослих не тільки в праці, а й разом із ними готувалися і відзначали трудові громадські і родинні свята, які ... славлять працю та її результати, звеличують трударя, демонструють його красу” [8, 183].

Остаточне формування людини як працівника певної галузі, вказується у роботах М.Стельмаховича, за традицією родинної етнопедагогіки припадає на третій, основний, або завершальний, етап трудового виховання, коли юнаки і дівчата остаточно утверджувалися професійно...” [8, 186].

Велика роль у формуванні працьовитості належала батькам. Вони прагнули виховати здорових тілом і духом дітей, які б своєю працею приносили користь собі і людям. М.Стельмахович підкреслює, що в народній педагогіці споконвіків користувались великою пошаною ті батьки, в яких росли працьовиті чесні діти, і завжди співчували тим, у яких виростали ледарі. На підтвердження цього він наводить низку мудрих народних висловів: “Гарний птах своїм пір'ям, а людина працею”, “Ледащо син – батькові гріх”, “У лінивої дочки брудні сорочки”, “Навчай дитину в молодості, щоб спочив на старості”.

Вчений акцентує увагу на вимогах народної педагогіки щодо організації праці: подбати про вдалий початок роботи (“Добрий початок – половина справи”), працювати енергійно (“Робить, як мокре горить”), працювати зосереджено, не поспішаючи і не відволікаючись від головного (“Хто спішить, той людей смішить”. “Коли почав орати, то у

сопілку не грати”), бути витриманим, наполегливим і організованим, не боятися труднощів (“Поки не упріти, доти не вміти”, “Вовків бояться – вліс не ходить”), доводити розпочате до кінця (“Кінець – справі вінець”). Таким чином, поступово, крок за кроком, підсумовує вчений, виростаючи в трудовій атмосфері сім'ї, спостерігаючи за трудовими діями і стосунками у їх процесі, наслідуючи дорослих, переймаючи від них уміння та навички, у дітей вироблялася звичка до праці, виховувалась пошана до працьовитих людей, бережне ставлення до всього, що зроблене руками людськими.

У багатій скарбниці народної мудрості знаходимо вислови, що стосуються вимоги вибору роботи відповідно до нахилів та здібностей. Як пише М.Стельмахович, “профорієнтація дітей розпочиналась змалку, з шести-семи років..., а ... професійний вибір підлітка міг впливати з його нахилів, роду занять батьків, а також тих видів праці, які були поширені в тій чи іншій місцевості” [8, 184].

З гордістю та любов'ю говорить вчений про народних умільців, які “нерідко були й прекрасними педагогами, які вміли тонко, зі знанням справи здійснювати професійний відбір молоді до поширених серед населення професій, прищепити любов до своєї професії багатьом іншим людям, передати їм свої знання, уміння, навички” [8, 185].

Однак сучасні батьки, всупереч народним традиціям, усувають малюків від виконання посильних завдань, виконуючи все за них. Таким чином проектується не соціально активна особистість, а ледар, егоїст, який звикає перекладати з раннього дитинства і впродовж усього життя свої проблеми на чужі плечі.

Підсумовуючи вищесказане, можна з упевненістю сказати, що Мирослав Гнатович Стельмахович уклав своєрідну програму народного трудового виховання, узагальнив ефективні народні методи і прийоми виховання працьовитості у підростаючого покоління. Провідні ідеї та позиції вченого з окресленої проблеми мали б стати набутком сучасних педагогів і батьків.

Рекомендації щодо творчого використання спадщини академіка М.Стельмаховича можуть бути такі:

1. Вивчаючи з дітьми різноманітні жанри фольклору, акцентувати увагу на працьовитості та моральності тих персонажів, про які йдеться.
2. Формувати постійну потребу в діяльності, інтерес до праці та результатів власних трудових дій.

3. Виховувати зацікавлення трудовими процесами, способами виготовлення речей.

4. Ознайомлювати з різними професіями та організувати зустрічі з майстрами своєї справи.

5. Постійно залучати дітей до виконання посильних трудових завдань у садку та вдома.

6. Виробляти навичку аналізувати трудові завдання.

7. Формувати у дошкільників культуру та естетику праці.

8. Давати знання про правила поведінки під час спільної діяльності: не заважати один одному, формувати уявлення про різні способи надання допомоги та ін.

Отже, залучення дітей до праці, включення їх у виконання посильних трудових завдань можуть стати основою формування багатьох соціально важливих моральних якостей, таких, як бажання та вміння працювати, бути комусь корисним, повага до людей праці та бережне ставлення до продуктів людської діяльності, вміння долати труднощі і власними зусиллями досягати бажаних результатів, відчуття задоволення своєю роботою. Найголовніше завдання педагога – ознайомити дітей з народними трудовими традиціями, виховати пошанівне ставлення до будь-якої праці, сформувані переконання: все, що необхідне для життя людей, створюється працею.

1. Запорожец А. Психическое развитие ребенка / Избр. психол. труды: В 2-х томах. – Т.1. – М.: Педагогика, 1986. – С.62.
2. Коменский Я.А. Материнская школа. – М.: Учпедгиз, 1947. – С.58.
3. Кононко О. Соціально-емоційний розвиток особистості. – К.: Освіта, 1998. – С.185-191.
4. Кузьменко В. Соціальна компетентність дошкільнят: особливості, показники та шляхи розвитку // Дошкільнє виховання. – 2001. – №9.
5. Леонтьев А. Проблемы развития психики. – М.: МГУ, 1981. – С.509.
6. Русова С. Український дитячий садок // Україна. – 1991. – №5. – С.44.
7. Русова С. Дошкільнє виховання // Україна. – 1991. – №4. – С.40-41.
8. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К.: Рад. шк., 1985. – С.54-55, 173-191.
9. Сухомлинський В. Вибр. тв. В 5-и т. – Т.4. – К.: Рад. шк., 1976. – 640 с. – Т.5. – К.: Рад. шк., 1977. – 639 с.
10. Ушинский К. Труд в его психическом и воспитательном значении // Семья и школа – 1974. – №1. – С.23.

## НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТОРОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ЮРИСТА

Досліджуючи та визначаючи гуманістично-ціннісну спрямованість культурологічної освіти майбутніх правників, ми зауважували, що професіоналізм юриста формується на підґрунті визнаних загальнолюдських правових цінностей. Та провідну функцію при цьому виконують національні правові традиції, які виводять на пізнання правового явища через національну культуру, дух нації, її менталітет [1].

На теренах Прикарпаття активно досліджують питання українського етногенезу та менталітету, етнопедagogіки відомі вчені В.Кононенко, В.Грабовецький, фундаментальні науково-теоретичні положення праць яких використовуються у реалізації завдань Національної доктрини розвитку освіти України.

Упродовж десятиліть над даними проблемами працював і відомий науковець, педагог, етнограф М.Стельмахович. Через призму української етнопедagogіки вчений, зокрема, глибинно дослідив етнічне підґрунтя розвою української національної ідеї – від часів Київської Русі (зі з'явою “Повчання” Володимира Мономаха) аж до наукових досліджень сучасності (О.Вронська, Н.Гамаль, Ф.Погребенник, Ю.Руденко, В.Скуратівський та ін.) [2].

Проблема національної природи права досліджувалася в працях А.Яковліва, Л.Петражицького, В.Липинського, Б.Кістяківського, М.Костомарова, М.Грушевського.

Наукові дослідження з національної природи права та національної культури як складової правосвідомості юриста відображені у працях П.Рабіновича, С.Гусарєва, В.Кампо, Д.Керимова, В.Капелюшного, М.Козюбри, Ю.Шемшученка, О.Костенка, Т.Мехеда, С.Сливки, О.Скакуна, Л.Шкляра.

Зокрема, Л.Шкляр, досліджуючи національну природу права, простежує, як право репрезентувало українську культуру загалом, якою мірою це було органічним для українського менталітету тої чи іншої епохи і як саме відбувався синтез свого, національно-автохтонного і чужого, запозиченого, як на автохтонній основі традиційної української культури виникло “звичаєве право”, яке значною мірою забезпечувало

тяглість національної культури в одній із специфічних ділянок її буття, а саме – в праві і правосвідомості [3].

Нині, коли відбуваються процеси міксеризації (змішування) народів та маргіналізація (опроміжнення) носіїв культури, надзвичайно важливими є поняття якості національної культури, структури національного менталітету.

Ментальність нації виявляється в домінуючих життєвих настроях, у характерних особливостях світосприймання, у системі моральних та правових вимог, норм, цінностей, у формах взаємин між людьми та родинних засадах, у принципах виховання, у ставленні до природи і праці, в національному характері, у різних компонентах культури етносу, в тому числі й правової. Етнічна традиція, зокрема, уособлюється в сукупності стандартів поведінки, що передаються через механізм умовного рефлексу, сигнальної спадковості. Вона визначає своєрідність правової культури кожного етносу. Незалежно від місця перебування творців права, їх проживання у їхніх трактуваннях права завжди можна віднайти справжню етнічну традицію, вловити національний дух, менталітет у праві тощо. Тому, нині, прагнучи вирішити внутрішні суперечності сучасного українського демократичного суспільства, варто пам'ятати про національний дух українського права, про етнічно-правові засади розвитку суспільства (як це відбувається в інших державах). Згадаймо, що герменевтика української національної філософії права трактує як джерело істини саму людину через феномен національної культури, через розуміння біоетики та етноїтики української людини.

Правова реальність є багатовимірною й сягає своїми коренями у надкаузальний світ, де криються причини причин, вищі, абсолютні першонорми і першоцінності, які й задають людині певну модель соціальної поведінки.

Культура все ґрунтовніше починає усвідомлюватися як найважливіший здобуток нації, її вартість і сутність, бо культура – це те, що зберігає й утворює не тільки особистісне, але й національне існування в певному культурному (національному) життєвому світі. Національна культура стає одним із визначальних факторів прогресу суспільства, його державності, формування національної ідентичності. Коли система цінностей національної культури, її норм та приписів перетворюється на внутрішню програму життєтворчості людини (особистості), це забезпечує функціонування, сталість і надійність відповідної сфери соціуму, в тому числі через професійну діяльність.

Проблема національної ідентичності набуває особливого значення ще й тому, що нині, в період активних процесів міграції та урбанізації, соціокультурного “розламу” між нормативно-ціннісними системами, одна з яких знаходиться у стані глибокої кризи, а інша лише починає формуватися, дуже часто проявляє себе морально-правова свідомість маргінальної особистості. Маргінальне становище може сприяти набуттю особистістю внутрішньої свободи, вивільненню з-під влади жорстких ідеологічних стереотипів, але воно породжує й відчуження людини від високих духовних цінностей, виродження людськості, сприяє проявам девіантної поведінки, що в свою чергу однозначно веде до духовної загибелі. Суб'єктом, зокрема, культурної маргінальності стає індивід, чий культурні корені підриваються, що призводить до відчуження від традиційних для його предків етнічних, національних, морально-правових, релігійних та інших духовних цінностей. А це, в свою чергу, унеможливує приєднання до цінностей і духовності національної культури, яка є для нього чужою. І якщо мова йде про особу майбутнього юриста, то слід пам'ятати, що право стає засобом забезпечення дієвості духовних цінностей тільки тоді, коли воно є складовою багатогранного механізму ментальності нації як специфічного способу сприйняття (аперцепції) і розуміння (інтерпретації) етносом свого внутрішнього світу, коду нації, багатовікового культурно-історичного досвіду.

Результативність культурологічної освіти особистості проявляється через культурологічне коло, складові якого – культуротворчі здібності людини, її творча діяльність, вироблені культурні цінності, вихід на духовне збагачення особистості. Втілюючись у створених людиною культурних цінностях, вони духовно збагачують нові покоління, готують їх до культуротворчої діяльності [4].

Проходячи через окреслене коло, історико-культурні надбання етносу, нації набувають для людини особистісної значущості й імперативності, впливають на її духовне та практичне життя, світогляд, моральність і правосвідомість. Зокрема, професійна правосвідомість юриста містить усі основні елементи духовності та культурного надбання людства. Самі по собі професійні знання ще не визначають змісту правосвідомості юриста. Так, В.Оксамитний, визначаючи аспекти професійної підготовленості юриста, як-от рівень оволодіння юридичними знаннями, професійною спеціалізацією, знання чинного

законодавства та вміння ефективно його застосовувати у вирішенні складних професійних ситуацій, водночас встановлює культурну сутність особи юриста: знання про світ, про другу природу, створену людиною, через переосмислення процесів культурного розвитку людства, світоглядне підґрунтя життєдіяльності людини, здатність до побудови адекватно-логічної моделі самореалізації в соціумі. Адже культурологічні знання є основою існування індивіда і разом з ним становлять найбільшу цінність у розвитку людського світу і світу загалом, у тому числі розкривають детермінантне поле культури, яке є визначальним у сучасному правознавстві. І це відповідає визначенню смислоттєвих установок особистості, спрямованих на її гармонійне входження в максимально широкий соціокультурний простір, який включає і культурне самовираження національних інтересів.

Звідси вивчення історико-правових феноменів у широкому культурологічному контексті – загальнолюдському і національному – сприяє збагаченню духу і професійної свідомості майбутнього юриста, його умінню використовувати і впроваджувати культурно-правові здобутки і загальнолюдські цінності в досягнення політико-правової мети нації у сучасному державотворенні в Україні. Саме так можна визначити зміст національної культури юриста, який виводить на такі її складові елементи: національна ідея як культурологічно-правова програма діяльності юриста; державна українська мова як символ держави, культурний феномен нації, мовлення, мовленнєвий режим та етикет, національне мислення; виконання державного (конституційного) та національного обов'язку.

Сучасні політологи, історики, культурологи трактують ідею національної консолідації і єднання українського народу як підґрунтя теперішньої концепції української державності, що зобов'язує насамперед фахівця-юриста знати передісторію та історію формування українського націоналізму. Адже основними чинниками національної ідеї є право і держава, які формуються під її безпосереднім впливом. Саме у праві як одному з державних атрибутів ми вбачаємо складову національної культури українського суспільства, а у формах і способах його реалізації – національну культуру юриста [5].

Згадаймо М.Грушевського, який стверджував, що Київська держава, право, культура були утвором одної народності – українсько-руської; Володимиро-московська – другої, великоруської. Ця історіо-

софська позиція дозволяє розглядати, скажімо, правничу культуру Київської Русі в українському національному контексті.

Історико-культурний екскурс у минувшину української свідомості дає можливість зробити висновки:

- наша правосвідомість має глибокі національно-культурні корені;
- українська правосвідомість вже в давнину відзначалася гуманністю і лібералізмом, як і вся українська культура;
- національні традиції права виводять на історичний фундамент української культури, який став рушійною силою повноцінного духовного відродження нації.

Звичайно, право у ХХ столітті – на початку ХХІ-го – це не те саме, що правові норми та інститути доби середньовіччя чи Нового часу. Елементи суто національно-етнографічних рис права втрачають своє домінуюче становище. Дедалі більшого значення набувають норми міжнародного права загальнолюдського характеру: Римське право, кодекс Наполеона, Білль про права чи Конституція США. Та універсалізм цих правових актів не нівелює національне право. Йдеться про зв'язок загальнолюдських норм і принципів, насамперед гуманітарного права, та втілення їх у національне законодавство.

Звідси національна ідея, на нашу думку, повинна уособлювати особливості світосприйняття й менталітету українців. Остаточне її формування й досі є актуальним завданням нашої національної еліти. Ця ідея має відповідати цілям розбудови громадянського суспільства при збереженні самостійності та суверенітету держави, її соборності й територіальної цілісності, національної ідентичності та самобутності, що повинно здійснюватися і утверджуватися у праві як найважливішому державному атрибуті. Саме такі підходи визначають національно-державницькі засади правничої діяльності майбутнього юриста.

Національна ідея має багато складових – це мова, культура, традиції, ментальність, світобачення, дух нації тощо, завдяки яким і зберігається український народ як корінна нація. Дійсно, як переконає світовий досвід, в основі духовного єднання етнічної спільноти завжди лежала й тепер лежить насамперед мова.

У Конституції незалежної України, прийнятій 28 червня 1996 р., у статті 10 записано: “Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя на всій території України” [6].

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 14 грудня 1999 року дав таке тлумачення цього та інших пунктів Конституції: “Положення Конституції України зобов’язують застосовувати державну – українську мову як мову офіційного спілкування посадових і службових осіб при виконанні ними службових обов’язків, у роботі і в діловодстві органів державної влади”.

Тому єдиною державною мовою на території України, якщо ми не хочемо бути відкинутими назад у своєму інтелектуальному розвитку, може й повинна бути лише українська мова. Вона багата (недавно вийшов “Великий тлумачний словник сучасної української мови” на 170 тис. слів, готується до друку словник на 200 тис. слів), високорозвинена, унормована і, основне, якнайкраще пристосована саме до українського менталітету, бо її витворили наші, а не чужі предки, саме до українських відомих і невідомих природних умов, бо виникла й шліфувалася на нашій, а не на чужій землі [7].

Мова є найважливішим засобом національної ідентифікації людини, її визначеності як суб’єкта соціокультурного життя у вияві таких категорій, як простір, час, доля, філософія, совість, віра тощо – системи координат, яка формує мовну особистість як множинно-компонентну парадигму мовленнєвих особистостей, що проявляють себе в реальному спілкуванні, в діяльності [8]. Саме на мовленнєвому рівні виявляються як національно-культурна специфіка мовної особистості, так і національно-культурна специфіка самого спілкування.

Наступним важливим компонентом національної культури юриста є розвиток мовлення, що вимагає оволодіння основами мовленнєвої комунікації відповідно до проблем спілкування у кожній можливій ситуації незалежно від функціонального стилю, форми мовлення. Проблема мовлення є провідною в сучасній лінгводидактиці і методиці навчання мови. Вона має як соціологічний, так і особистісний характер. адже повноцінний розвиток особистості, її прагнення професійно зреалізуватися можливі лише за достатньо високого рівня мовленнєвого розвитку.

Оскільки нині українське ділове мовлення в галузі юриспруденції ще далеке від досконалості, в Юридичному інституті Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, окрім курсу української ділової мови, передбачається введення факультативу – “Мовленнєва культура юриста”, програма якого передбачає забезпечення мовленнєвого розвитку студентів-юристів через професійну спрямованість комуні-

кативних тем, які орієнтують на найбільш активні сфери спілкування, конкретні мовленнєві ситуації. Таке спрямування мовленнєвого розвитку є найбільш ефективним, бо сприяє вирішенню актуальних проблем спілкування. При цьому мовний і мовленнєвий матеріал використовується як необхідна умова успішного засвоєння студентами основ продуктивної мовленнєвої діяльності. Це шлях, який забезпечує розвиток практичних навичок володіння мовою з різною метою [9]. Особлива значущість такого підходу до збагачення мовленнєвого розвитку студентів полягає в тому, що він органічно переходить у зміст професійної діяльності, впливає на організацію її моделювання, сприяє успішній реалізації професійних навичок загалом.

Підводячи підсумки дослідження окремих складових національної культури юриста і формулюючи висновки, можна стверджувати, що національно-правова парадигма становлення юриста-фахівця виводить на такі підходи до її реалізації:

- для конституювання, становлення і функціонування правової свідомості великого значення набувають уроки історичного минулого, які через національну культуру визначають значущість та імперативність особистості юриста і його здатність виходити на якісний рівень професіоналізму;

- усвідомлення сутності національної ідеї сприяє формуванню в юристів почуття національного обов’язку, адекватного розуміння політичних, ідеологічних й економічних труднощів у процесі розбудови держави, зобов’язує підпорядковувати діяльність щодо зміцнення та регулювання суспільних відносин праву;

- серед культурних форм, за допомогою яких юрист зв’язує своє одиничне існування і здійснення соціальної ролі через професійну діяльність із загальноновизначеними принципами національного буття, однією з найважливіших є захист та утвердження української мови як державної, мовного та мовленнєвого етикету, культури публічного мовлення, етики й культури письма. Це національний обов’язок юриста, що набув правового змісту, оскільки Основний Закон закріпив результати багатовікової боротьби українського народу за свою рідну мову і таким чином відкрив один із найважливіших шляхів для примноження здобутків національної культури [10].

Отже, необхідність культурологічного підходу до права та до підготовки правників зумовлена тим, що правові явища містять, окрім суто



юридичних значень, багатополярні вияви культурно-історичних смислів, які включають всю сукупну інформацію про матеріальний та духовний світ, соціальні утворення, індивідів. Культурологічні знання набувають змісту енергетично-інформаційного поля самореалізації суб'єкта, яке включає й духовно-енергетичні гени національної спільноти.

1. Зеліско Л.І., Басай В.Д. Аксіологічні витоки українського права в контексті культурологічної освіти юристів // Наше право. – №3. – 2003. – С.5-11.
2. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка як прародителька школи і педагогічної науки // Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки: Навч. посібник / За ред. О.О.Любара. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2003. – С.53-68.
3. Шкляр Л. Право як атрибут національної культури: українознавчий аспект / Феномен української культури: методологічні засади осмислення. – К.: Фенікс, 1996. – С.260-277.
4. Бачинин В.А., Чефранов В.А. История философии права: Курс лекций. – Харьков: Право, 1998. – 320 с.
5. Сливка С. Професійна культура юриста: теоретико-методологічний аспект – Львів: Світ, 2000. – С.144-336.
6. Конституція України. – Івано-Франківськ: Галичина, 1996. – С.63.
7. Ющук І.П. Єдина державна мова як основа єдності суспільства / Україна: національна ідея: Збірник наукових праць. – К., 2003. – С.168-176.
8. Гумбольдт В. Избранные статьи по языкознанию. – М., 1984. – С.118-164.
9. Пашковская Н.А. Лингводидактические основы обучения языку. – К., 1990. – 190 с.
10. Сливка С.С. Професійна культура працівника міліції. – Львів: Вільна Україна, 1995. – 127 с.

*Світлана Сакала* (м. Калущ)

### **УПРАВЛІННЯ ШКОЛОЮ НА ГРОМАДСЬКО- ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗАСАДАХ (за матеріалами наукової спадщини М.Г.Стельмаховича)**

У даній публікації хочемо звернути увагу на одне з найневідкладніших завдань, що постало перед керівниками навчально-виховних закладів, – творити та розвивати освіту на демократичних засадах. Це завдання виходить за рамки простого поліпшення навчальних курсів чи програм тому, що освіта у демократичному суспільстві не обмежується певним віком чи якоюсь установою. Це намагання, яке с чи має бути турботою кожного. Стати інформованим, активним та відповідальним громадянином – це завдання всього життя, це – “навчання свободи”.

Цілком природно, що дослідження зв'язку родини, школи та громадськості, вивчення древнього коріння українського шкільництва, вічне прагнення нашого народу жити за законами свободи стало об'єктом наукового інтересу славного педагога, нашого земляка М.Г.Стельмаховича. Зміст усіх його наукових досліджень підпорядкований формуванню не безрідного Івана чи безликої Гапки, а конкретної особистості, яка має своє власне, оригінальне обличчя, особистісне виявлення, національну, а з нею і людську гідність, власний характер із генетичним відображенням національних рис психології.

Якщо уважно простежити дослідження Стельмаховича, чітко вимальовується своя дорога українців, власна модель управління на громадсько-демократичних засадах.

Сьогодні, як ніколи раніше, українська школа будує управління на засадах демократизації та гуманізації, опираючись на власний досвід та використовуючи кращі надбання демократичного управління передових країн світу.

У загальноосвітній школі №6 м. Калуща працюють два переможці українсько-американської програми “Премії за досягнення у вивченні англійської мови та країнознавства США”, які два місяці навчались у своїх американських колег здійснювати демократичні перетворення в українській освіті. Школа має налагоджені зв'язки з громадськими організаціями Королівства Нідерланди.

Досвід роботи з проблеми “Міжнародна співпраця та інтеграція у сфері освіти” занесений в картотеку передового педагогічного досвіду ОІПОПІ.

Виходячи з власного досвіду, досвіду зарубіжних колег, опираючись на дослідження та наукову спадщину М.Стельмаховича, ми визначили п'ять невідкладних завдань, які є головними в управлінні навчальними закладами.

1. Сконцентрувати увагу педагогічного колективу на тому, що первинною метою є демократія, виховання молоді для інформованої, активної і відповідальної громади; домогтися підтримки урядових та громадських організацій у цьому плані.

2. Розширити мережу громадської освіти шляхом надання можливостей кожному учасникові навчально-виховного процесу удосконалювати свої навички в управлінні школою.

3. Сформуванню у дітей і їх батьків, потребу в повній реалізації прав та громадських обов'язків.

4. Розвивати реалістичне розуміння того, як і чому від глобального стану в державі залежить добробут окремого громадянина.

5. Здійснювати демократизацію управління навчально-виховним закладом на основі глибоких знань історії шкільництва, наукових досліджень національних вчених-педагогів.

Досліджуючи зв'язок родини, школи, громадськості, М.Стельмахович стверджує: “Гармонія взаємодії родини є найвищим виявом демократизації виховання. Родина та школа – природні союзники, дві могутні сили виховання. При правильно налагодженій їх взаємодії батьки виступають помічниками вчителів, беруть участь у вирішенні проблем, а вчителі – помічники батьків у вихованні дітей і молоді”.

Серед української громадськості домінує традиція шанобливого ставлення до школи та вчителя: “Учитель у школі, як посів у полі”, “Поганцем той називається, хто рідної мови цурається”, “Навіть з далекої дороги кланяйтесь шкільному порогу”, “Честь школи – не плями ніколи”, “Честь школи – твоя честь”, “Шануй учителя, як родителя”.

М.Г.Стельмахович доводить, що наш народ протягом свого багатвікового життя нагромадив немало цінних знахідок у галузі родинно-шкільно-громадських взаємин, що є найвищим виявом демократизації і що знайшло своє самобутнє вираження в історії українського шкільництва.

Вчений з упевненістю зазначає, що українське шкільництво характеризується самобутністю, європеїзмом, гуманністю та демократизмом, оригінальністю взаємодії між сім'єю, школою, громадськістю, між професійною та народною педагогікою.

Лише глибоке знання історії українського шкільництва дасть можливість прогнозувати його подальші перспективи, забезпечить історичну наступність розвитку, визначить роль, місце батьків, учителів, громадськості у здійсненні благородного процесу – демократизації школи.

М.Стельмахович доводить, що всенародного характеру наша школа набрала ще з часів прийняття християнства, продовжувала розвиватися в часи “княжої доби”.

Оскільки Україна розташована в центрі Європи, на перехрестях зручних торгових шляхів, завжди була можливість будувати шкільництво як на основі власних досягнень, так і з урахуванням здобутків у цій галузі передових європейських країн. Наше шкільництво модифікувало впливи Заходу і Сходу, але не вдавалось до сліпого копіювання візантійських чи якихось інших зразків.

Творча думка, глибока гуманність і демократизм – ось характерні риси українського шкільництва на світанку його становлення. М.Стельмахович у своїх дослідженнях наводить цілу низку прикладів демократичного управління школою. У Братських школах роботою закладу керував ректор, громадські організатори допомагали йому в матеріальному забезпеченні школи. Діяльність усіх її ланок, права та обов'язки вчителів, учнів, батьків, опікунів чітко визначалися Статутом; у Львові та Луцьку прийом дітей до школи здійснювався при свідках, тобто під громадським контролем. Для утримання шкіл періоду “мандрівних джаків” встановлювався подвійний податок. При школі існував притулок, що перебував під патронатом общини. А Січова запорізька школа існувала як школа нового типу, мала своє оригінальне самоврядування.

Шкільництво XVIII ст. об'єднувало різні типи шкіл із своєрідними системами демократичного правління, контролю та самоврядування. Іноземці, які не раз відвідували Україну, висловлювали щире захоплення цим українським чудом.

У 20-40 рр. XIX ст. функціонували школи з різними стилями управління та формами власності.

Хочемо представити сучасну модель управління навчально-виховним закладом на громадсько-демократичних засадах.

Адміністрація школи тісно співпрацює з радою школи, батьківським комітетом, нещодавно створено піклувальну раду. В школі працює учнівський парламент, налагоджено зв'язки із громадськими організаціями інших країн. Особливу роль виконує нині піклувальна рада, до складу якої входить активна громадськість мікрорайону школи, представники депутатського корпусу, випускники школи, підприємці міста. Завдяки активним діям піклувальної ради розроблено програму “Альтернативні джерела покращення матеріальної бази школи”.

Керівники нової демократичної формації нині ще й менеджери, які вишукують форми заробітку для школи, економії державних грошей. Без залучення додаткових коштів створити сучасну школу неможливо. Ці функції може і має взяти на себе піклувальна рада.

Однією з дуже важливих ланок демократизації є учнівське самоврядування. У 2001 році в школі відбулися вибори до учнівського парламенту, демократичним шляхом було обрано голову учнівського парламенту та керівників таких центрів:

- інтелектуального;

- інформаційного;
- здорового способу життя;
- дисципліни і порядку;
- молодіжного дозвілля.

Створення парламенту має на меті стимулювання у молодого покоління інтересу до вирішення актуальних проблем українського суспільства, формування практичного досвіду громадянських дій та демократичної поведінки, а також допомагає юним громадянам:

- критично оцінювати дійсність;
- впливати на рішення владних структур;
- грамотно, згідно з нормами чинного законодавства знаходити шляхи розв'язання суспільних проблем.

Практика свідчить, що ініціатива юних є вагомим чинником у процесі вирішення різних проблем суспільного життя.

Демократизація управління – це перехід на нову модель моніторингу. Діяльність учителя необхідно оцінювати за результатами його праці, роллю у формуванні позитивного іміджу закладу, відгуками батьків, учнів, громадськості.

Очевидно, такі поняття, як знання, вчитель та навчання, в демократичному суспільстві набувають нового значення, іншого, ніж 20 чи 10 років тому.

Педагогічні інновації пов'язані із застосуванням інтерактивних технологій у навчально-виховній роботі, а також в управлінській діяльності.

Навчальний процес організується так, що всіх учасників залучено до процесу пізнання, формування висновків, створення певного результату, де кожен робить індивідуальний внесок, обмінюється знаннями, ідеями, способами діяльності. Цей процес відбувається в умовах гуманності, доброзичливості та взаємопідтримки, що дозволяє не тільки отримувати нові знання, а й розвивати пізнавальну діяльність, бажання брати участь у житті школи, переходити до більш високих форм кооперації та співробітництва.

Інноваційна суть управління виявляється в процесі реалізації принципів демократизації, гуманізації, креативності, орієнтації на формування творчої особистості, а також принципів справедливості, ініціативи, стабільності педагогічного колективу.

Глибокі дослідження вітчизняних учених, їх наукова спадщина доказують, що найефективнішими методами демократичного управ-

ління є методи психолого-педагогічного впливу, а саме: переконання, особистий приклад, заохочення, критичний аналіз.

За допомогою методу переконання керівники звертаються до розуму й совісті вчителів та учнів, формують критичне ставлення до негативних педагогічних явищ, зокрема до застосування методу примусу, що характеризує авторитарний стиль управління.

### Структурна модель управління школою на громадсько-демократичних засадах



1. Бренсон Маргарет. Освіта для демократичної громади: завдання на майбутнє. Із доповіді на семінарі лідерів програм обміну CIVITAS. – Москва – сайт Вісника програм шкільних обмінів. – 7 вересня 2002 р.
2. Зоц В. Уроки демократії // Зауч. – 2000 – №28.
3. Кендзор П. Громадянин нового тисячоліття // Вісник програм шкільних обмінів. 2002. – №13. – С.15.

4. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка: УЗ-х т. – Т.1. Основи родинних взаємовідносин. – Івано-Франківськ, 2002. – 288 с.
5. Сиротенко Г.О. Шляхи оновлення освіти: Науково-методичний аспект. Інноваційно-методичний збірник. – Х.: Основа, 2003. – С.96.
6. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навчальний посібник. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
7. Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення. – Прикарпатський університет, 1992. – 192 с.
8. Хобзей П.К. Пріоритети у формуванні цілей освіти відповідно до потреб суспільства // Вісник програм шкільних обмінів. – 2002. – №14. – С.4.

*Галина Назаренко* (м. Черкаси)

### **ЕТНІЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ, ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН ЯК ПРІОРИТЕТНІ ЗАВДАННЯ НАРОДНОЇ ТА РОДИННОЇ ПЕДАГОГІКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Одним із наслідків світової технічної революції стало різке зростання інформаційної та комунікаційної залежності держав і народів один від одного. Глобалізація світових процесів несе загрозу розмивання етнічної та культурної самобутності народів, уніфікацію життя за чужими стандартами. Суттєво впливають на ціннісні орієнтації та ідеали соціуму засоби масової інформації. Неможливо не помітити, що недолуга політика цих засобів підсилює вплив на молоде покоління західної (і в першу чергу американської) культури низького гатунку, перетворюючись у стійкий фактор руйнування етнічної ментальності.

У вік глобалізації та інтеграції традиційні етнічні цінності декому можуть здаватися архаїчними і неістотними. Однак сучасні реалії вимагають врахування етнічного фактора, адже у випадку вступу України в європейську спільноту саме етнічна самобутність сприятиме тому, що певний етнос не розчиниться безслідно серед інших народів.

У зв'язку з цим актуальною є думка М.Г.Стельмаховича про те, що факт притаманності українцям власних національних особливостей, національного характеру, національної та людської гідності “аж ніяк не відмежовує українця від інших народів, а націлює на міжнародну співдружність, спрямовує в загальнолюдське лоно”, адже “той, хто любить свій народ, як правило, з повагою ставиться до інших народів; той,

хто знає й шанує свою національну мову й культуру, як правило, прагне оволодівати й іноземними мовами, досягнути загальнолюдські культурні здобутки. Через засвоєння своїх, власних, народних, національних надбань можна по-справжньому опанувати загальнолюдськими духовними цінностями”. М.Г.Стельмахович наголошує на тому, що між-національне зближення має відбуватися на ґрунті розвитку народних національних культур. Тільки за таких обставин “український народ увіллється у міжнародну інтеграцію як рівний серед рівних, як гідний серед гідних” [9, 164].

Важливою, на наш погляд, є думка М.Г.Стельмаховича про те, що “відчуження людини від національної культури нівелює її, робить безликою. Людина знеособлена, позбавлена власної індивідуальності, нездатна створювати духовні цінності. Безродний гомункулус – ворог будь-якого народу” [8, 46-47].

В унісон з цими думками лунають слова О.Нельги про те, що “почуття етнічної приналежності заповнює вакуум найважливіших позитивних людських почуттів, воно відшкодовує ті втрати у царині особистісно-психологічного спілкування, яких людина зазнає, виконуючи анонімно-казенні, формальні соціальні ролі” [6, 46].

Дійсно, етнічне має потужний духовно-моральний потенціал, який переймається індивідом у процесі етнізації. Завдяки цьому “наповнювачу” людина на все життя отримує духовний стрижень, душевну цілісність і здоров'я [6, 210].

Як відомо, людина – істота колективна, тому відчуття належності до певної соціальної групи, з якою вона себе ідентифікує, має для людини виняткове значення. Неврози і психози, втрата сенсу життя, різноманітні фобії і комплекси можуть виникнути на ґрунті душевного розладу, породженого втратою довір'я і прихильності членів групи, з якою ця особа відчуває споріднений зв'язок.

Все більша кількість учених схиляється до думки про те, що проблема безетнічності фактично є проблемою безсоціальності і навіть антисоціальності. Безетнічні особи експансивного нахилу можуть стати на шлях жорстокості, злочинності, бо стосовно них не “спрацьовує” регулятивно-обмежувальна функція етнічного. Особи пасивного, слабовільного нахилу можуть бути схильними до суїцидів, оскільки стосовно них не задіяна стабілізуючо-зберігальна функція етнічного. Прогалини в етнічній свідомості людей, на думку М.Г.Стельмаховича, – одна

з головних причин поширення так званої “масової культури”, обивательщини, пияцтва, неробства, духовної ницості, конформізму; “знищення традицій неодмінно веде до морального, духовного, культурного та економічного занепаду” [8, 47].

Розглядаючи еволюцію етнічної самосвідомості від стану “Я – індивід” через стан “Я – особистість” до стану “Я – індивідуальність”, О.Нельга зазначає, що “якщо людина – найвища цінність для людства, то етнічне – це найважливіша індивідуальна цінність” [6, 68].

Етнічне ніколи не зникає безслідно і повністю. Історія неодноразово підтверджує це. Скажімо, радянська національна політика, яка ґрунтувалася на приматі класового підходу до вирішення національного питання в СРСР, мала за мету зближення націй, етносів аж до їх злиття у майбутньому в такий собі абстрактний конгломерат під назвою “радянський народ”. Насправді ж проводилася цілеспрямована асиміляційна політика деетнізації і русифікації, яка призвела до майже повної втрати фактично всіма народами колишнього СРСР рис етнічної ідентичності. З одного боку, декларувалася лінія на розквіт націй і національних культур; з іншого – будь-який інтерес до національного, етнічного підводився під формулу “буржуазного націоналізму” і жорстоко переслідувався. Проте етнічна ідентичність здатна виживати навіть за умови дії тенденції до асиміляції. Отже, радянська держава, проводячи впродовж тривалого часу асиміляційну політику, сприяла агресивному відчуженню національно-культурних цінностей, образно кажучи, стискала пружину етнокультурної самобутності, що “випрямилася” з негативними наслідками, характерними для етнічного “вибуху”. В період перебудови стало очевидним, що етнічність, яка тривалий час не бралася в СРСР до уваги, заявила про себе з нечуваною силою. Такого могутнього вибуху національної самосвідомості і, як наслідок, розпаду Радянського Союзу не чекав ніхто [2, 7].

Етнічне, дійсно, ніколи не зникає повністю. Етноменшини, зникаючи зовні, продовжують існувати латентно – у глибинах етносу, який їх розчинив і поглинув, вкрапленнями мови, звичаїв, проявом специфічних антропологічних рис тощо. О.Нельга зазначає, що “зовнішні ознаки етнічного можуть бути вже начебто повністю відсутніми, а етнічне все ж таки продовжує існувати. Бо людина продовжує ідентифікувати себе з певним етносом без будь-якого “дозволу” на те з боку або вчених, або відповідних представників адміністрації... Ментальність не зникає зовсім. Вона “стискується”, “вміщується” у простір образів-

символів невідомого. Можливо, і для того, щоб потім вибухнути етнічним ренесансом” [6, 220, 221].

Ідея про неминуче “перемішування” і “перетоплювання” націй стала панівною у світовому суспільствознавстві завдяки до того, як розроблялася ленінська національна політика. У США, щоправда, не такими варварськими методами, як у СРСР, докладалися зусилля розбудови громадянського суспільства і створення (засобами “плавильного казана”) єдиної американської нації. Модель громадянського суспільства мислилася як втілення ідей величі американської нації, рівних можливостей для всіх громадян, офіційного визнання англійської мови, індивідуалізму. Як зазначає Л.Нагорна, демократію тут розглядали як тріумф універсальних цінностей, а в національній, етнічній, культурній, релігійній ідентичності вбачали перешкоду на шляху людського прогресу [5, 134].

І все ж етнічна самоідентифікація проявляється надзвичайно рельєфно навіть у тих країнах, де в документах фіксується громадянство, а не етнічне походження.

У 60-х роках ХХ століття наукові спостереження американських дослідників дозволили зробити висновок про те, що теорія “плавильного казана” не відповідала реаліям Сполучених Штатів. Етнічні групи, як виявилось, не розчинилися в американському суспільстві, а стали його структурними елементами: діяли етно-культурні товариства, етнічні школи, існувала преса рідною мовою. В середині 70-х років ХХ століття переважна більшість американських учених схилилася до думки, що етнічну ситуацію в США найбільш точно слід охарактеризувати як “культурний плюралізм” (зазначимо, що першим про “культурний плюралізм” у США заявив американський дослідник Г.Каллен ще у 1915 році). Не відкидаючи асиміляційних тенденцій у житті етнічних груп іммігрантів, учені глибоко дослідили й іншу тенденцію – прагнення до етнічної самоідентифікації і збереження рідної культури.

Як пише американська дослідниця українського походження Оксана Соловей, “якщо сорок років тому безнастанно говорилося про “плавильний казан”, в якому різні етнічні групи “перетоплюються” на “американців”, то тепер навпаки – всі прагнуть відшукати своє коріння, підкреслити самобутність національних звичаїв” [7, 76].

Етнічний ренесанс у США, пік якого припав на кінець 70-х – 80-ті роки ХХ століття, продемонстрував людству цінність етнічного як для окремої людини, певних етнічних спільнот, так і для нації загалом.

Це положення особливо важливе для поліетнічних держав, якою є Україна. На нашу думку, пріоритетними завданнями виховання в сучасних умовах є етнічна і міжетнічна соціалізація дітей і молоді, виховання культури міжетнічних відносин.

Етнічна соціалізація (етнізація) – це процес становлення людини як представника певного етносу через інтеріоризацію тих культурних і соціальних цінностей та відносин, які складають основу суспільного буття етносу; це опанування людиною цінностей, настанов, зразків поведінки, що притаманні даному етносові, і відтворення нею соціальних зв'язків і соціального досвіду етносу, перетворення цього досвіду в особисте надбання.

Міжетнічна соціалізація – це входження представника певного етносу в систему відносин з іншими етносами рідної країни, світу, це процес засвоєння особистістю, групою, етносом системи знань, способів, видів діяльності шляхом взаємодії, взаємообміну етнічними матеріально-духовними цінностями. У процесі міжетнічної соціалізації виховується культура міжетнічних відносин; етносоціальні норми поведінки відтворюються в досвіді реальних відносин представників різних етносів і засвоюються особистістю [1, 19].

Без перебільшення можна сказати, що саме родина, сім'я є тим середовищем, в якому відбувається первинна соціалізація дитини (етнічна і міжетнічна – у тому числі), формується і виховується майбутній член суспільства. Саме в сім'ї розвиваються такі життєво важливі якості, як любов до оточуючих людей, соціальна спрямованість на іншу людину, яка передбачає розуміння і прийняття оточуючих людей, врахування їх інтересів і особливостей, відгук та емоційне співчуття. У родині відбувається засвоєння зразків і розвиток ставлення особистості до себе, інших, праці, природи, усього світу людей і речей. І те, які взаємини панують у родині, визначає, що дитина опанує як свій перший соціальний досвід і яким чином.

На думку М.Г.Стельмаховича, у родині повинні якнайповніше реалізовуватися завдання народної педагогіки: виховання “любові до рідної землі, отчого краю і домівки, повага до матері і батька, світової пам'яті своїх предків, до рідної мови, історії, відчуття приналежності до свого народу, усвідомлення себе його кров'ю і плоттю, прагнення пізнати, зберегти й передати його духовні надбання у спадок” прийдешнім поколінням, адже національний нігілізм (зневажливе ставлення до мови,

рідного народу, його культури, традицій, до історичних діячів, минулих і сучасних) призводить до деградації духовності взагалі [8, 46].

Батьки в родині повинні дбати, щоб їхні діти сформувалися як високосвідомі українці, оскільки, як підкреслює М.Г.Стельмахович, етнічна соціалізація є входом людини у світ життя й історичного досвіду свого народу, нації, а через них і в сферу найпереводіших здобутків усього людства, у світову цивілізацію [9, 100].

Саме тому виховання у дітей культури міжетнічних відносин одне з пріоритетних завдань народної і родинної педагогіки в сучасних умовах.

У широкому розумінні культура міжетнічних відносин – це своєрідна духовно-моральна система, спрямована, з одного боку, на розвиток творчого потенціалу етносу; з іншого, – на взаємодію з надбаннями інших етносів і опанування загальнолюдськими цінностями.

Це система духовно-моральних ідей, уявлень і переконань, соціальних почуттів і ставлень, форм і способів поведінки, специфічних видів діяльності, які здійснюються на основі спільності інтересів і потреб з метою покращення взаєморозуміння і взаємодії між різними етносами, взаємообміну етнічними матеріально-духовними цінностями.

У вузькому розумінні культура міжетнічних відносин – це духовно-моральна, духовно-психологічна якість особистості, здатної до активної та ефективної життєдіяльності у поліетнічному середовищі.

Виховання культури міжетнічних відносин передбачає:

- Формування ставлення до поліетнічності як до загальної, об'єктивної, неминучої реальності, до того ж реальності позитивної, оскільки поліетнічність певного національного цілого має ту перевагу, що створює умови для взаємозбагачення етносів досвідом освоєння природи, формування соціальних зв'язків, розгортання культурного простору тощо.

- Формування гуманного ставлення до представників різних етносів, їх історії й культури, того внеску, який зробив цей етнос у розвиток матеріальної й духовної культури, прогрес людства.

- Формування системи ціннісних орієнтацій, етичних настанов на контакти з представниками інших етносів.

- Опанування вихованцями знань про етноси і міжетнічні відносини.

- Виховання поваги до почуття честі й гідності представників інших етносів; толерантного ставлення до інших поглядів і переконань, тактовності в оцінці традицій, звичаїв, ритуалів різних етносів.

· Розвиток умінь і навичок міжетнічної взаємодії, намагання самоудосконалюватися в цій діяльності.

· Формування вмінь і навичок подолання особистісно-психологічних бар'єрів у спілкуванні, попередження ситуацій, які викликають емоційну напруженість у відносинах між представниками різних етносів, запобігання конфліктним ситуаціям.

· Залучення до спільних для етносів моделей і норм поведінки.

Зауважимо, що першим кроком у справі виховання культури міжетнічних відносин має бути оволодіння культурою свого етносу, усвідомлення на цій основі своєї етнічної приналежності й формування етнічної самосвідомості.

Другим кроком є формування цілісного уявлення про етнічну картину суспільства та світу в цілому; виховання інтересу до життя і культури інших етносів та адекватного сприйняття їх розмаїття, позитивного ставлення до культурних розбіжностей.

Нарешті, третій крок передбачає розвиток умінь і навичок життєдіяльності у поліетнічному середовищі, а саме: формування здатності до встановлення контактів з представниками інших етносів, сприяння набуттю досвіду міжетнічних відносин на основі дотримання етичних і правових норм поведінки у міжетнічній взаємодії; виховання здатності прогнозувати конфліктні ситуації та запобігати їм.

1. Гасанов З.Т. Педагогіка міжнаціонального спілкування: Навчальний посібник. – М., 1999. – 390 с.
2. Кривицька О. Толерантність чи конфронтація: вектори етноконфліктного потенціалу України // Людина і політика. – 2001. – №6. – С.3-22.
3. Лановенко О. Вихід один – етносоціокультурна інтеграція // Віче. – 1998. – №12. – С.74-84.
4. Майборода О. Чи зіллється нації у майбутньому // Віче. – 1993. – №4. – С.96-108.
5. Нагорна Л. Українська політична нація: лінії розлому і консолідації // Віче. – 2000. – №1. – С.132-146.
6. Нельга О.В. Теорія етносу. Курс лекцій: Навчальний посібник. – К.: Тандем, 1997. – 368 с.
7. Соловей О. Важливий атрибут побуту зарубіжних українців // Українська діаспора. – Київ–Чикаго, 1992. – С.76.
8. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
9. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навчальний посібник. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.

## Розділ II. ОСВІТНЬО-ВИХОВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ М.Г.СТЕЛЬМАХОВИЧА

*Олексій Рега* (м. Івано-Франківськ)

### ГУМАНІСТИЧНІ ПОГЛЯДИ М.СТЕЛЬМАХОВИЧА І СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

Нове педагогічне мислення сьогодення передбачає необхідність “утвердження особистісно-орієнтованої педагогічної системи, яка могла б реалізувати принцип дитиноцентризму в навчально-виховному процесі як відображення людиноцентристської тенденції у розвитку сучасного світу. Це завдання набуває особливої актуальності для України, де впродовж цілої епохи пошанування особистості, культивування її свободи, м’яко кажучи, не були сильною стороною суспільства. Навпаки, зневага до особистості людини, заперечення її права на індивідуальність та самовияв сутності з одночасною абсолютизацією інших цінностей, чужих природі людини, вели не тільки до трактування людини як гвинтика великого механізму, а й до фізичного знищення мільйонів людей” [1, 11].

М.Г.Стельмахович – особистість колоритна і непересічна. Вчитель, директор школи, декан, учений-академік. Перелічити його педагогічні праці і виокремити основні ідеї – значить нічого не сказати про нього як про вченого. Насамперед, щоб об’єктивно оцінити значущість його поглядів для українського шкільництва і вітчизняної педагогіки, треба зануритися у вир тієї епохи, того часу, у якому жив і творив автор, проаналізувати, в якому оточенні він перебував, прослідкувати, як змінювалася його позиція і ставлення до основних виховних постулатів, що декларувалися владою. Саме в такі доленосні часи, на думку Б.Чижевського, “спостерігається тенденція збереження класичних цінностей, переосмислення характерних національних цінностей та насадження чужих (нові лідери, нові ідеї, нове життя тощо). Для народів України завжди було характерним утвердження і дотримання засад гуманізму, зв’язку з природою та прагнення до освіти, освіченості, професіоналізму. Представники нових ціннісних орієнтацій відхиляють принципи

гуманізму і спрямовують вектор розвалу, руйнування проти матері-жінки, сьогодення дітей, педагога-гуманіста, культури” [8, 114].

Авторитарна система виховання, чітка і контрольована колективна діяльність школи, яка зорієнтована на спільність ідеологічних інтересів і в якій не виховувалися національні цінності у кінці 70-х – початку 80-х років, поступово відходила у минуле. Але довготривала стагнація суспільства негативно позначилась на всій освітянській системі.

Це був період, коли, за словами філософів і соціологів, виникає масова подвійна мораль: одна для себе, для життя; друга – для суспільства, яка просто сприймалася як ритуал. Особистість могла реалізувати себе лише в сфері професійно-трудова діяльності. По суті, суспільство формувало одномірну людину. На соціальну сферу увага не зверталася, це було щось другорядне. Пам’ятаємо: “сегодня не личное главное, а сводки рабочего дня”. І в той же час офіційна пропаганда постійно твердила про ідеал всебічно розвинутої і гармонійної особистості [2, 68-69]. Педагогіка співробітництва, яка певною мірою сколихнула вчительство, не завжди знаходила широку підтримку в умовах авторитарного стилю управління школою. Українська педагогічна думка, всупереч усім труднощам, поступово, за твердженням О.Сухомлинської, вивільнялась від партійного, державного тиску й переходила до розширення свого дослідницького поля. “З кінця 70-х – початку 80-х років це проявилось насамперед у зверненні до дослідження ідей народної педагогіки (Є.Сявавко, М.Стельмахович), в яких розкривалися українські національні цінності і традиційні шляхи залучення до них дитини” [3, 53]. Незважаючи на те, що терміни “народна педагогіка”, “народність у вихованні” періодично вживалися при читанні курсу “Історія педагогіки”, дослідження в даній галузі за тоталітарної системи в Радянському Союзі не стимулювалися. Авторитетна дослідниця даної проблематики Є.Сявавко зазначає, що лише “у 50-60-ті роки починається справжній ренесанс народно-педагогічних ідей. Йде активне дослідження й узагальнення традицій народної педагогіки різних націй, народностей, різних етнічних груп. З’являється термін “етнопедагогіка”, а вже у 60-70-ті рр. робляться спроби узагальнення народного виховного досвіду українців” [4, 42]. Найбільш продуктивними у плані народознавчих виховних ідей можна вважати другу половину 80-х років, коли виходять книги М.Стельмаховича (Народне дитинознавство. – К., 1981; Народна дидактика. – К., 1985; Народна педагогіка. – К., 1985).

Ми не ставимо перед собою завдання проаналізувати зміст цих робіт, дискутувати щодо понятійного апарату (це, на нашу думку, професійно, етично і толерантно зробила Є.Сявавко), але уже з позицій сьогодення, аналізу останніх досліджень мусимо зазначити, що має рацію Є.Сявавко, коли стверджує, що “у згаданих працях відомого дослідника народної педагогіки помітна тенденція до універсалізації засобів народної педагогіки, введення, а точніше – втискання народно-педагогічних знань в сучасні теоретичні побудови” [4, 43].

Це можна пояснити бажанням негайної відміни авторитарності у виховному процесі, яке протягом тривалого часу було панівним, введення елементів християнського виховання в життя школи і сім’ї, формування в учнів історичної свідомості, цілісного уявлення про свій народ і його державність. Водночас, як показала практика роботи багатьох шкіл, учителі не завжди виявляли готовність і вміння ефективно застосовувати елементи народної педагогіки у вихованні учнівської молоді. В більшості випадків це носило чисто розважальний характер, учителі не враховували особливостей регіону, характеру традицій, звичаїв, обрядів. Та й системи у них не було ніякої.

Народнопедагогічний матеріал подавався стихійно, часто безadresно й епізодично. З часом ставало зрозуміло, що ейфоричне захоплення цим феноменом не завжди підтверджувалося його доцільністю й ефективністю.

Якщо заглибитися у соціально-політичну ситуацію в країні того часу, про що ми вже вели мову вище, то можна було б сказати: “Не на часі ще, не на часі”. Ще не забулися дискусії, розгорнуті у пресі наприкінці 60-х років, з приводу праць педагога-гуманіста В.Сухомлинського з проблем виховання. Тоді апологети бездітної педагогіки, критикуючи педагога за ідеї “абстрактного гуманізму”, протестували проти того, що в кожного учня треба формувати “правильний особистий погляд на зло, неправду, безчестя”. Стверджуючи, що “на зло чи неправду треба виховувати не особистий, а класовий погляд”, вони, по суті, узаконювали відмову від гуманістичної особистісної спрямованості виховання на користь знеособленої ідеологічної.

Дослідження М.Стельмаховича мають особливо помітний вплив у визначенні напрямів розвитку української педагогічної думки кінця ХХ століття. П.Усатенко стверджує, що “М.Стельмахович увів у практику шкільництва не лише важливі досягнення народної педагогіки.



Поглиблено зазвучали в працях академіка загальнонавчальні слова, словосполучення, які набули термінологічного звучання, серед них: родина, рід, родинність, родинознавство, дитинознавство та ін.” [6, 183].

Уважне вивчення педагогічної спадщини М.Стельмаховича дає можливість стверджувати, що в її основі лежить гуманність як важливий чинник національного виховання. Його учений сприймає через контекст народної педагогіки, і, на його думку, саме дидактика народної мудрості, яка утверджує повагу до людини, до природи, до навколишнього світу, і є основою національного виховання. Саме народна мудрість як сума знань, набута попередніми поколіннями, може бути сферою, яка допоможе слугувати чинником для розрізнення добра і зла та дати достеменно вірне визначення гуманним вчинкам і діям людини, пам’ятаючи про призначення людини... [7, 235].

Сьогодні український народ все більше повертається до своєї історії, культурної спадщини, духовних витоків кожного етносу. Аналізуються особливості культивування у суспільстві ідеї добра і справедливості, співчуття і милосердя, дбайливого ставлення до природи і любові та поваги до людського індивіда. В цьому і полягає, на думку М.Стельмаховича, гуманність народної педагогіки, яка “нас учить, застерігає від помилок, наводить на шлях істинний, закликає плекати особистість, її здібності, розум, талант, берегти гідність та оригінальність кожного індивіда” [9, 4].

При всій багатогранності педагогічних ідей пріоритет ученим віддавався родинному вихованню, яке закладає основи моральності й гуманності. Це особливо характерно для останніх публікацій М.Стельмаховича, в яких відчувалася глибока стурбованість тим, що утвердження української державності проходить на тлі розгулу зневажливого і байдужого ставлення до рідної мови, грубого, іноді навіть жорстокого ставлення до оточуючих, передусім до рідних. Соціальний стан багатьох сімей, зумовлений економічним станом країни перехідного періоду, значно похитнув синівські почуття щодо дотримання однієї з найгуманніших християнських заповідей: “шануй отця і матір свою...”.

“Грубі порушення й спотворення народних родинних чеснот, норм християнської моралі й виховних традицій, на думку М.Стельмаховича, призвели до тяжких наслідків. Родинні чвари, пияцтво, злочинство, наркоманія, занедбана батьківська педагогіка, неробство й статева розпуста, подружні зради і розлуки, катастрофічний спад народжуваності,

сирітство при живих батьках, самотня старість, національний нігілізм, апатія і безвідповідальність” [10, 4] – ось неповний характеристичний портрет сьогоденної сім’ї. Учений закликає пам’ятати про це і при визначенні новітніх перспектив родинного виховання враховувати, щоб викоринити, запобігти і в XXI столітті не допустити. Більше того, наявність такого стану дехто з “новітніх” намагається науково обґрунтувати, спираючись на приклади зарубіжного досвіду. Про це свідчить думка нашого сучасника, академіка І.Д.Беха, який справедливо зауважує, що “сьогодні позиція дорослих позначається почуттям відчуженості і безпорадності: з одного боку батьки, вчителі розводять руками, мовляв, нічого з дітьми неможливо зробити; з іншого – дітям стало все дозволено... , простежується зростання цинізму, егоїзму, грубості, жорстокості, агресивності..., широкі маси підлітків і юнаків охопила відверта накопичувальна, хижацька ідеологія” [11, 19]. Сприяють цьому і національні засоби масової інформації. Сьогодні вони стали найсильнішим джерелом, яке негативно впливає на молоде покоління, культивуючи насильство, жорстокість, порнографію, пропагуючи заклики неповаги до батьків, оспівуючи ідеали “бригад”, і “романтику зони”, принижуючи національну гідність українців.

М.Стельмахович розглядає сім’ю і родину переважно як синоніми. Досліджуючи історичний аспект розвитку сім’ї, він вказує на те, що у традиційній українській родині споконвіку шанувалися батьки, виховувалася повага до старших, свято зберігалися традиції, які передавалися молодшому поколінню. Пошана до батька і матері, бабусі і дідуся, сестри і брата, тітки і дядька становила основу їх взаємовідносин. Якщо говорити про українську сім’ю як джерело гуманності, то треба перш за все визначити широкий спектр рис, у яких вона проявляється: доброта, доброзичливість, щирість, гостинність, привітність, мудрість, урівноваженість, довірливість, поміркованість, критичність, правдивість, правдомовність, твердість слова, благородство, безкорисність, справедливість, витривалість, наполегливість, цілеспрямованість, самостійність, чесність, відвага, сильна воля, рішучість, мужність, терплячість, сумлінність, самокритичність, скромність, соромливість, охайність, оптимізм, почуття гумору, життєрадісність, бадьорість [6, 195].

Дослідження педагогічної спадщини М.Стельмаховича вказують на те, що більшість цих рис притаманні Матері. Можливо, це зв’язано з тим, що, досліджуючи виховний феномен сім’ї, автор переконався:

починаючи з середини 20-х років ХХ століття ролі матері, її безпосередньому впливу на формування особистості приділялося мало значення. А можливо, йому певною мірою обділеному материнською ласкою, хотілося відтворити і утвердити символ Матері – Берегині, Господині Дому, Духовності Роду. Правомірне, на наш погляд, таке припущення, що як директор школи і вчений, він не міг не симпатизувати поглядам О.В.Сухомлинського, який писав: “Я твердо переконаний, що мати зі своїм багатим духовним світом, своєю освіченістю, своїми широкими суспільними інтересами, своїм почуттям власної гідності, своєю відданістю і разом з тим високою вимогливістю в любові до чоловіка, своєю суворістю і непохитністю, непримиренністю і нетерпимістю до зла (найбільше зло в сім’ї – духовне рабство жінки, її холопське підкорення міфічній владі рабовласника-чоловіка) мати, дружина має бути моральним, духовним володарем і покровителем у сім’ї, до цієї місії треба готувати її з дитинства” [12, 209].

На думку М.Стельмаховича, місію підготовки майбутньої дружини можна успішно здійснювати через родинне виховання. Саме воно, завдяки специфічним методам, зосереджує увагу на виробленні змалку у дівчат таких рис, як чесність, подружня вірність, витривалість і працьовитість, відданість обов’язку товаришки, сестри, коханої, нареченої, дружини, берегині домашнього вогнища, отчого світильника і хатнього затишку.

Безумовно, сім’я була і залишається важливим чинником виховання гуманних цінностей. Але чи єдиним і найважливішим? Відомо, що виховний процес тісно пов’язаний зі станом суспільства, особливостями його розвитку. Трансформаційні зміни, які відбуваються, реалії сьогодення, хочемо ми того чи ні, призводять до зміни статусу сім’ї, її складу, функцій. Сьогодні виховання, як цілком справедливо зауважує О.В.Сухомлинська, виступаючи 4 грудня 2003 року на методологічному семінарі “Виховання дітей та молоді в контексті розвитку громадянського суспільства”, – це процес з дуже багатьма невідомими, яких з кожним днем стає дедалі більше.

У своєму виступі директор Інституту соціальної та політичної психології АПН України М.Слюсаревський акцентує увагу на трьох важливих моментах: на його думку, у процесі таких глобальних трансформаційних змін “годі перекладати власну педагогічну ношу на сім’ю. Треба перенести акценти з виховання учнів у сім’ї на здійснення соціально-педагогічного патронажу над нею, а також на підготовку молоді

до сімейного життя, актуалізацію її репродуктивних настанов; допомогти вистояти й такому інституту соціалізації особистості, як дитячий колектив. Що стосується школи, то було б величезним прорахунком відмовлятися від її виховних пріоритетів, адже вона залишається чи не єдиним суспільним інститутом, здатним сьогодні здійснювати соціалізацію молоді. Таким чином, сучасна школа повинна оговтатись від потрясінь і хитань та повернутись обличчям до виховання. Але якщо вона й надалі абсолютизуватиме свою місію як транслятора знань (а такі побоювання є, бо ми знову, за словами О.Сухомлинської, займаємося дидактоцентризмом, знову все закладаємо в зміст навчання і робимо виховання більшою чи меншою мірою виховуючим навчанням), то у такої школи немає майбутнього. Вона врешті повністю виродиться в систему дистанційного навчання й відіме як така” [13, 7].

У творчому доробку М.Стельмаховича, особливо останнього періоду, спостерігається надто критичне ставлення до колективу, яке іноді доходить до повного неприйняття і заперечення. Але ж гуманність, моральність, шліфовка етикету проявляються у процесі взаємовідносин між дітьми, вчителями, батьками, знайомими і незнайомими. Так чи інакше діти об’єднуються у групи, тимчасові колективи, формальні й неформальні об’єднання за місцем проживання, та й у класах поки що навчаються разом. Це об’єктивний процес.

На думку вченого, індивідуалізм імпонує національній природі української дитини, а “виховання в колективі, через колектив і для колективу” є насильством над національною вдачею української дитини, принижує людську гідність особистості, знеособлює її, сіє безликість, апатію й безвідповідальність. Тобто, як стверджує педагог, в “українській педагогіці немає фетишизації колективу. Вона вчить берегти особисту гідність і оригінальність особи, бо кожна людина – унікальна” [9, 4].

Цілком слушною є думка М.Стельмаховича, що, формуючи гуманну особистість, треба виховувати індивідуальні особливості кожного учня, зокрема його прагнення й інтереси, рівень здібностей, темперамент і риси характеру. Це передбачає наявність відповідного педагога-гуманіста, мета діяльності якого має бути індивідуалізована. Він не нав’язує учневі своїх позицій. Їх взаємовідносини будуються на основі любові, пошани і поваги. Педагог уникає будь-яких дій і висловлювань, які б принижували гідність вихованця, враховує по можливості його бажання й уподобання, уважно ставиться до думок і роздумів.

Але, як показує практика, це відбувається не завжди суто в індивідуальному плані, оскільки таку саму відкритість педагог демонструє і до колективу. Очевидно, не слід скептично заперечувати колективізм, а глибше проаналізувати вітчизняний і світовий досвід (Японії, США), вникнути у сучасні філософській психологічні наукові дослідження. Відомо, що на Заході поширюється так звана концепція “комунітаризму”, представники якої прагнуть саме інтегрувати колективізм та індивідуалізм [16, 3]. Дослідник проблем індивідуалізму і колективізму Мартін Брубер пише, що “якщо індивідуалізм охоплює тільки частину людини, то колективізм бере тільки людину як частину: ні той ні інший не осягають цінності людини як цілого. Індивідуалізм бачить людину тільки у зв’язку із самою собою, а колективізм людини взагалі не бачить, він бачить тільки “суспільство”. Там образ людини викривлений, тут він прихований” [14, 90]. Можливо, суть не в колективізмі як такому, а в тих тоталітарних перекрученнях самого принципу, реалізації самої ідеї. Очевидно, слід розрізнити колективізм, який забезпечує тотальну впевненість, “загальну волю”, можливість розчинитися в колективній громадськості, пригнічує індивідуальність, і той, що сприяє, завдяки взаємній підтримці і співчуттю, становленню особистості, формуванню у неї шляхетних рис характеру. Так чи інакше, але проблема колективного виховання, як і орієнтація виховної практики на особистість, існує й “не втрачає актуальності, і над нею треба думати і працювати, в ній є раціональне зерно” [15, 9]. І, очевидно, це зерно, впавши на благодатний ґрунт нової гуманної і демократичної держави, у перспективі проросте, бо час уже прийшов. А сучасна українська педагогіка, за словами М.Красовицького, “якщо перефразувати образне висловлювання відомого філософа, “вагітна новою структурою” – педагогікою особистості й педагогікою колективу”.

1. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
2. Головаха Е.И., Бекешкина И.Э., Небоженко В.С. Демократизация общества и развитие личности. От тоталитаризма к демократии. – К.: Наукова думка, 1992. – 126 с.
3. Сухомлинська О.В. Періодизація педагогічної думки в Україні: Кроки до нового виміру // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002. Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Частина I. – Харків: “ОВС”, 2002. – С.37-54.
4. Сявавко С.І. Етнопедогогіка: сучасний стан дослідження // Науково-методичний вісник. – Львів. – 1995. – №3. – С.39-52.

5. Гордій Л.В. В воспитании нет универсальных средств // Учительская газета. – 1967. – 21 сент.
6. Стефанюк С. Осмысления національного педагогического надбання // Визвольний шлях. – 1997. – №2. – С.225-238.
7. Усагенко Т.П. Українська національна школа: минуле і майбутнє (український вибір). – К.: Наукова думка, 2003. – 285 с.
8. Чижевський Б.І. Актуальні проблеми побудови системи виховання в умовах державотворення // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1(14). – С.111-118.
9. Стельмахович М.Г. Виховний ідеал української народної педагогіки // Початкова школа. – 1998. – №6. – С.1-4.
10. Стельмахович М.Г. Новітні перспективи родинного виховання // Рідна школа. – 1998. – №7-8. – С.3-5.
11. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2-х кн. Кн.2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
12. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. – Вибрані твори. – К., 1976. – Т.2. – С.149-416.
13. Слюсаревський М. Умови соціалізації дітей та молоді // Педагогічна газета. – №12(113). – Грудень 2003. – С.7.
14. Бубер М. Проблемы человека (пер. с нем. Николая Кушнира). – К.: “Нико-центр”, “Вит-С”, 1998. – 96 с.
15. Сухомлинська О.В. Актуальні проблеми виховання молоді на сучасному етапі // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Вип.34. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. – С.8-11.
16. Красовицький М. Сучасні проблеми педагогічної науки в Україні // Шлях освіти. – 2003. – №1. – С.2-6.

*Наталія Максименко, Інна Червінська* (м. Івано-Франківськ)

## МИРОСЛАВ СТЕЛЬМАХОВИЧ ПРО СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАРОДНОЇ ДИДАКТИКИ

В умовах розбудови незалежної Української держави та відродження національної культури визріла об’єктивна потреба у ґрунтовних дослідженнях творчої спадщини відомих вітчизняних педагогів. Аналіз результатів цих досліджень сприятиме подальшому розвитку педагогічної науки, вдосконаленню навчально-виховної практики, допоможе краще пізнати минуле, збагнути сучасне й передбачити майбутнє, відродити в Україні автентичну педагогічну думку, забезпечити єдність, наступність і спадкоємність поколінь.

Серед видатних постатей українських педагогів ХХ століття гідне місце посідає Мирослав Стельмахович – відомий вчений, сподвижник наукової педагогічної школи Прикарпаття, публіцист, патріот свого краю.

За довгі роки педагогічної діяльності М.Стельмахович зробив вагомий внесок у розвиток української національної освіти. Його творча спадщина має велике значення для сучасної науки. Наукова спроможність, теоретична і практична цінність педагогічних ідей вченого полягають у тому, що всі вони породжені насущними, гострими потребами суспільного життя і дістали широкий простір для реалізації в умовах відродження й розвитку національної освіти й автентичної педагогіки.

В освітній діяльності й педагогічних діях М.Стельмаховича помітно виділяються як регіональний, суто галицький, так і західноукраїнський компоненти. Увага вченого завжди була спрямована як на розв'язання нагальних педагогічних проблем, так і на визначення їх подальших завдань та перспектив.

У педагогічній спадщині вченого вагоме місце посідають проблеми народної дидактики. М.Стельмахович відзначав, що народна дидактика – це та частина народної педагогіки, яка відображає здобутки народу в галузі освіти і навчання, його погляди на принципи, зміст і методи озброєння майбутніх поколінь знаннями, вміннями і навичками. Вчений писав: “Провідна мета народної дидактики – сформувати справжню людину, освічену, культурну, духовно багату, доброзичливу, працюовиту, підготовлену до певного виду трудової діяльності. А це означає, що треба подбати про формування в дітей правильних уявлень про явища навколишнього життя, розвиток пізнавальних психічних процесів, розвиток допитливості, кмітливості і розумових здібностей” [4, 227].

Відомо, що народна дидактика прагне навчити кожного жити й працювати. Саме слово *навчати* означає передавати кому-небудь знання, уміння, досвід. Отже, для того, щоб скарбниця народних знань збагачувалася, народ передає їх кожному новому поколінню. І в цьому, як відзначає відомий педагог, немала заслуга народної дидактики.

М.Стельмахович завжди закликав до активного відродження української мови, до збереження національної культури. Він писав, що у поле зору народної дидактики потрапляє насамперед засвоєння рідної мови, адже через мову дитина входить у сферу живого людського спілкування, через мову пізнається навколишній світ і здійснюється духовний розвиток особистості. Тому й учіння дітей починається з

вивчення мови. Великого значення педагог надавав усній словесній творчості народу. “Фольклор у народній дидактиці – це не тільки засіб розвитку мовлення, а й активний поширювач знань з історії народу” відзначав учений [4, 228].

Відомо, що в народних традиціях закладене обов'язкове навчання дітей працювати не тільки фізично, а й розумово. Причому зміст трудової підготовки, за народною дидактикою, передбачає і деяку статеву диференціацію. Визначаючи зміст освіти в народній дидактиці, М.Стельмахович підкреслює його нерозривний зв'язок із працею: “Дівчата навчають певних трудових навичок від матері, а хлопці – від батька. Кожна дівчина як майбутня дружина і мати вчиться створювати хатній затишок, готувати їжу, доглядати й виховувати дитину. Хлопець теж готується стати вихователем своїх майбутніх дітей, а також господарем двору. І в усьому цьому аж ніяк не можна обійтись без знань народної кулінарії, домоведення, ветеринарії, агрономії, медицини й гігієни...” [4, 228]. Народна дидактика своїм змістом завжди була спрямована на те, щоб дати кожному індивідуумові певну суму знань, виробити найпотрібніші в житті практичні та інтелектуальні вміння і навички, які охоплювали б тією чи іншою мірою основні види діяльності людини. “Зміст народної дидактики, – пише М.Стельмахович, – в основному охоплює елементарні знання, для засвоєння яких практично не вимагається спеціального навчання, а досить звичайного спілкування дорослих з дітьми, ігор, спостережень” [4, 232]. Але, як справедливо відзначає педагог, водночас поза увагою не залишились і складніші знання, що можуть бути засвоєні тільки в процесі навчання. Ось чому особливо актуальним у зв'язку з цим постало питання про принципи й методи навчання.

У народі здавна побутує справедлива думка, що навчання – не така вже й проста справа (“Наука не пиво: в рот не ввіллеш”, “Нема науки без муки” ...). Його не можна звести до простої передачі знань, якими володіє вихователь, тим, хто цих знань не має. Це спонукає до постійних пошуків раціональних шляхів організації навчання, відкриття його об'єктивних закономірностей, які знайшли своє відображення в принципах і методах навчання. В педагогіці принципи дидактики визначаються як основні положення, якими керується вихователь під час організації навчання. Аналізуючи принципи дидактики, вчений пише, що вони були виділені емпіричним шляхом на основі узагальнення народної практики навчання і відкриття його найважливіших об'єк-

тивних закономірностей. Аналіз основних принципів дидактики дозволив ученому зробити висновок про те, що вироблення принципів навчання в народній дидактиці йшло не відразу, а поступово. Кожний крок у пізнанні природи, суспільства, людини, у розвитку виробництва, матеріальної і духовної культури не тільки розширював і поглиблював зміст навчання, а й забезпечував поступ у застосуванні його принципів.

Серед найбільш важливих принципів навчання М.Стельмахович виділяє такі: науковість, зв'язок навчання з життям, міцність навчання, доступність, свідомість й активність у навчанні, принцип виховуючого навчання [3, 5]. Він підкреслює, що завдяки емпіричним методам народна дидактика зробила справедливий висновок про навчання як основний чинник становлення особистості, а саме навчання, за народною дидактикою, спонукає людський розум вбирати ідеологію і психологію трудящих, їх переконання, традиції, моральну й естетичну культуру. Надійним спільником у цій важливій справі, зазначає академік, є різноманітні методи й прийоми навчання.

Сучасна дидактика визначає методи навчання як способи педагогічних дій, за допомогою яких досягається засвоєння знань, умінь і навичок, а також розвиток пізнавальних і творчих здібностей людини. Прийом є частиною методу, його деталлю, що виявляється в окремих операціях мислення, моментах процесу засвоєння знань, формування вмінь і навичок. Методи й прийоми навчання в народній дидактиці мають психолого-педагогічний вплив на особистість. До того ж, вони дуже прості, легкі й загальнодоступні в застосуванні, розраховані на масове користування. М.Стельмахович пише, що умовно їх можна поділити на чотири групи: наочні, словесні, практичні та ігрові [4, 237]. Характеризуючи наочні методи, вчений відзначає, що вони використовуються в тісному зв'язку зі словом. Народна дидактика розглядає слово як важливий засіб здобування знань. Вона, за словами М.Стельмаховича, за свою довговікову історію виробила цілий арсенал словесних методів навчання. До них належать бесіда, розповідь, опис, пояснення, читання, народна пісенна і народна повчальна творчість тощо.

У деяких дослідженнях теоретичних основ народної дидактики зазначається, що вона ратує за те, аби молодь не тільки мала знання, а й володіла відповідними вміннями і навичками, тобто вміла застосовувати здобуті знання на практиці, в трудовій діяльності. У зв'язку з цим М.Стельмахович зауважує, що особливої актуальності в народній дидак-

тиці набувають практичні методи навчання. Він пише, що діти за вимогою дорослих виконують практичні завдання за зразком чи за вказівкою. Зразок орієнтує, що слід зробити, а вказівка – як треба зробити. Найчастіше ці завдання відображають суть трудових обов'язків.

Групу ігрових методів учений характеризує так: “Ця група методів у народній дидактиці представлена дуже щедро. У цьому нас легко може переконати навіть перелік ігор і забав: “У ворони”, “У вуха”, “Гуси-гуси, додому”, “У гльога”, “У дарунки”, “У довгої лози”, “У дула”... [4, 239]. Він справедливо зауважує, що народні ігрові методи викликають у дітей інтерес до знань, розвивають допитливість, кмітливість, сприяють сенсорному вихованню, вселяють життєвий оптимізм і будять емоційну снагу. Те, що в звичайній ситуації може бути нудним, тяжким і нецікавим, у грі стає легким і захоплюючим. Однак народна дидактика не зводить усе навчання тільки до ігор і забав. Вона культивує лише елементи гри в навчанні, а не замінює навчання грою.

Навчання, як відомо, – це наполеглива, мозоляста, напружена й копітка праця. Тому й ставиться народна дидактика до навчання дуже серйозно, скрупульозно шукаючи оптимальних його варіантів на основі застосування раціональних змісту, принципів, методів і форм навчання.

М.Стельмахович добре розумів значення народної дидактики для сучасної школи, адже народна дидактика ніколи не старіє. Вона повністю співзвучна з навчально-виховною діяльністю і метою сучасного навчання та виховання. Необхідність її використання зумовлюється багатьма причинами. Ці причини вчений характеризує так: “Поставши з життєвої педагогічної практики трудящих, народна дидактика, по-перше, сприяє реалізації принципу зв'язку школи з життям народу. По-друге, доцільне використання народної дидактики забезпечує наступність між дошкільним і шкільним навчанням, полегшує перехід із сімейної обстановки в шкільну” [4, 292]. Третя причина використання народної дидактики, за М.Стельмаховичем, полягає в тому, що мудре застосування її засобів на уроках чи в позакласній роботі збагачує, урізноманітнює й оптимізує працю вчителя. Зустріч дитини в школі зі звичним і добре відомим для неї засобом народної дидактики завжди радісна, цікава й приємна.

Отже, дослідження М.Стельмаховичем основ народної дидактики становить велику цінність, а її широке використання збагачує теорію і практику виховання молодого покоління. Висновки та рекомендації,

зроблені педагогом, використовуються в навчально-виховному процесі сучасної школи, адже кінцевий результат народна дидактика, як і народне виховання, бачить у здійсненні найвищого педагогічного ідеалу людства – всебічного і гармонійного розвитку особистості.

1. Стельмахович М. Використання народної педагогіки в професійній підготовці майбутнього педагога // Почат. школа. – 1990. – №10. – С.49-50.
2. Стельмахович М. Етнопедагогічні основи гуцульської школи // Гуцульська школа. – 1995. – №2. – С.5-7.
3. Стельмахович М. Принципи виховання молодших школярів // Початкова школа. – 1994. – №11. – С.4-6.
4. Стельмахович М. Народна педагогіка. – К.: Рад. шк., 1985. – 312 с.

*Олена Будник* (м. Івано-Франківськ)

## **ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ПРАЦІ В ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ М.СТЕЛЬМАХОВИЧА**

Пріоритетне місце в проектуванні виховного ідеалу української етнопедагогіки М.Стельмахович відводить формуванню особистісних цінностей зростаючого покоління засобами трудової діяльності: “Ще в дохристиянський період наші предки дбали про вироблення у дітей та молоді **працьовитості, побожного ставлення до природи, землі-годувальниці й хліба...**, що стали первинним окресленням виховного ідеалу”<sup>1</sup> [1, 1] (виділено нами. – *О. Б.*). Автор уміло ілюструє це прикладами з українського фольклору (“Без господаря двір плаче, а без господині хата”, “Без хазяїна – земля сиротина”, “Як будеш газдувати – так будеш маги” та ін.). На його думку, “назвати когось в Україні “газдою” чи “газдинею” – означає віддати йому найвищу честь і пошанівок, бо слово “газда” виступає в українській народній педагогіці синонімом найкращих особистих і громадських чеснот українця. Газду на перше місце садовлять, до його слів і порад дослухаються, а під час народних зібрань промовці до громади зверталися словами: “Достойні газди, газдині та газдівські діти!” [1, 2]. Не випадково важливим завданням загальноосвітньої школи та української родини педагог вважає **відро-**

**дження народних традицій виховання, формування в дітей і молоді якостей дбайливого господаря, плекання любові до праці та навичок культури праці, раціоналізму, ощадливості та ін.**

Досліджуючи систему трудової підготовки дітей та молоді в народній виховній практиці, М.Стельмахович виділяє в ній низку педагогічних ідей, вартих творчого використання в сучасній загальноосвітній школі та сім’ї.

В етнопедагогіці, за дослідженнями академіка, головне завдання трудового виховання полягає в тому, щоб сформувати у дітей внутрішню потребу в щоденній праці як першооснові існування, обов’язку кожної повноцінної людини. У його творах чітко проглядається **ідея залучення дитини до посильної домашньо-побутової та господарсько-виробничої діяльності з раннього віку**, бо саме в праці він вбачав ефективний педагогічний засіб формування господарності. М.Стельмаховичу глибоко імponує, що в селянській родині діти, як і дорослі, не уявляють собі життя без щоденної праці, вони живуть нею кожної миті. Поступово батьки привчали своїх дітей до виконання постійних господарських обов’язків, як, наприклад, догляд за молодшими братиками та сестричками, випасання худоби, прибирання оселі, робота на городі тощо.

Наступна теза, на якій акцентує увагу Мирослав Гнатович, – **це ідея розвитку природних задатків дітей з раннього віку**. Засобами народної педагогіки та психології батьки змалку **діагностували своїх вихованців** на предмет виявлення їх індивідуальних особливостей та професійних запитів. Відкриття дитячої обдарованості, як правило, відбувалося в умовах сім’ї: “Мати-кравчиня змалку прищеплювала дочці любов до своєї професії. А батько-хлібороб повчав свого сина, що хліборобство – є найголовнішою професією на землі, доводячи це не на словах, а ділом, коли брав хлопчика у поле, саджаючи на віз чи верхи на коня, показуючи, як сіяти гречку, овес” [3, 138]. Так виховувалися цілі професійно-виробничі династії, які плекалися з покоління в покоління. “...Майже кожне село в Україні славилось майстрами – садівниками чи пасічниками, стельмахами чи ткачами, бондарями чи різьбярями, ковалями чи теслярами...” [3, 139].

М.Стельмахович глибоко переживав відчуження людей від землі, приватної власності, що відбувалось за радянської доби. Комуністична ідеологія подбала про те, щоб із свідомості людей витравити первинний зміст поняття “господар”. Значну частину прогресивних традицій

<sup>1</sup> Усі виділення в тексті належать автору статті.

господарювання на довгі роки було втрачено, господарність українців зазнала помітної деградації. З цього приводу педагог зазначає: “Розорення сіл в Україні, серйозні промахи в аграрній політиці підірвали віковічні традиції трудового виховання селянських дітей, відчувивши їх від землі, хліборобських професій, згубно вдарили по економіці, по народній моралі й етнопедагогіці” [3, 144]. Автор вважає українське село головним носієм прогресивних традицій, “охоронцем здорової народної моралі”. І тільки створення належних умов для його відродження слугуватиме умовою піднесення економічного добробуту держави в цілому. Вийшовши з трудового хліборобського роду славного українського племені бойків, педагог небезпідставно наголошує на вихованні родинних трудових династій, плеканні створеної українським народом “хліборобської цивілізації, найбагороднішої з усіх цивілізацій”. “Якщо селянин має доволі хліба й до хліба, то він хоче мати дітей, нащадків-хліборобів. І чим їх більше, тим краще. Якщо селянство вирощує високі врожаї, то ситі будуть і села, і міста. Без землі, без хліба не проживе ніхто – ні дорослі, ні діти, ні робітники, ні вчені, бо всі ми один одному конче потрібні. Цього вимагає вічність природної гармонії, яку свято оберігає народна педагогіка” [3, 144].

Усю науково-педагогічну спадщину педагога пронизує **ідея глибокої шани й поваги до людини як суб’єкта праці, творця матеріальних і духовних цінностей та шанобливого ставлення до її результатів**. На думку М.Стельмаховича, найкращий пам’ятник для людини – трудовий, що неодноразово підтверджував на своєму тернистому життєвому шляху, залишивши у спадок для нащадків багатющу скарбницю етнопедагогічної мудрості, зафіксовану в трьох сотнях наукових публікацій. Академікові, вихідцю з трудового роду, глибоко імпонують прекрасні народні традиції, зокрема “традиція називати іменами людей те добре, що вони виплекали своїми руками: “Степанів сад”, “Василева криниця”, “Солдатський міст” [3, 139].

Тонко відчуваючи українське народне слово, М.Стельмахович акцентує увагу на **ідеї формування особистісних цінностей дитини засобами фольклору**, в своїх творах часто звертається до народних прислів’їв про працю (“Щоб людиною стати – треба працювати”, “Землю прикрашає сонце, а людину праця”, “Плуг від роботи блищить”, “Праця в горі втішає”), пестушок, усмішок, закличок відповідного спрямування (“Ладі-ладусі”, “Сорока-ворона”, “Зайчику, зайчику”), дитячих

пісень (“Два півники”, “Та продай, бабусю, бичка”), загадок про знаряддя та наслідки трудової діяльності (“Ходить пані по майдані, куди гляне – трава в’яне” (Коса), “Б’ють мене ціпами, ріжуть мене ножами, за те мене отак гублять, бо всі люди мене дуже люблять” (Хліб) та ін.

Народний дидакт в якості дійових педагогічних засобів привчання дитини до праці виділяє такі жанри народної мудрості, як колискові пісні, пестушки, утішки, примовлянки, казки.

Вдамося хоча б до окремих взірців уснопоетичної творчості, які мають виразну “господарську” спрямованість. Так, перші ігри, розповіді, казки, співанки, які промовляє мати до своєї дитини, приблизно такого змісту: *Котик хату підмітав; сорока-ворона діткам кашку варила; кю-кюю чобіток; два півники... горох молотили; дві курочки... до млина носили...* А в народних казках, як правило, звеличується працьовитість людини і засуджуються лінощі, байдужість (“Про дідову дочку й бабину дочку”, “Півник і двоє мишенят”, “Про майстра Йванка”, “Про неробу Юрка, маминого синка”, “Як чоловік учив линуву жінку” та ін.). Казка “Ріпка” пропагує ідею колективної праці, адже, за народними афоризмами, “В гурті робити – як із гори бігти”, “У біді і праці пізнають друзів”, “Де дружно, там і хлібно”, “Один у полі не воїн”, “Одна бджола меду не наносить”, “Дружба народжується в біді, а гартується в труді” та ін. Окремі фрагменти казки “Колобок” варто використати з метою формування у дітей ощадливості та бережливості. Так, приміром, Дід радить Бабі, щоб вона по коморах підмела, по засіках пошкребла – от з дві жмені борошна й нашкребеться. А з нього й замісити тісто та спекти Колобок.

Традиційне виховання ощадливості як важливої цінності людини, зазначає М.Стельмахович, виявляється, передусім, у тому, що в багатодітних сім’ях діти швидко “виростають з одягу”, який незабаром “доношують” молодші. У цьому вчений вбачає сенс батьківської позиції як із педагогічної, так і з економічної точки зору.

Мирослав Гнатович запам’ятався всім як гуманна й талановита людина. Всі, хто знали вченого, не уявляли його без приємної усмішки, доброго слова, народного гумору. Мабуть тому неабиякого виховного значення педагог надає українській народній сміховій культурі. Однією з істотних ознак менталітету нації справедливо виділяє її дотепність та веселу вдачу. Педагог зазначає, що такі якості властиві мудрому народові,

бо доречно глузувати, передусім над власними негараздами, може лише людина розумна, кмітлива, яка “за словами в кишеню не полізе”. Його думка перегукується з тезою В.Сухомлинського: “В гуморі виражається культура інтелекту, людяність думки” [4, 585].

М.Стельмахович залишився в пам’яті шанувальників його педагогічного таланту як надзвичайно працююча людина. Про це свідчать хоча б його численні публікації, зокрема фундаментальні книги з народної педагогіки, яких близько двадцяти п’яти. Своїм творчим натхненням, цілеспрямованістю та наполегливістю він спонукав до праці всіх, з ким спілкувався.

“Дивлячись у минуле, – зніміть капелюхи. Дивлячись у майбутнє, – засукайте рукави” [2, 10], – таким епіграфом починає Мирослав Гнатович одну із своїх статей, присвячених національному вихованню особистості. Зміст цього філософського афоризму виражає авторське ставлення до реального світу, до життя. Академік висловлює міркування щодо виховання цілеспрямованої, працюючої і творчої людини, бо тільки “засукавши рукави” можна будувати майбутнє, створювати неповторні матеріальні чи духовні цінності. М.Стельмахович слугував яскравим прикладом такої працелюбності. Він вважав, що “любов до праці, вміння працювати є найкращою спадщиною, яку можуть залишити батьки своїм дітям”. У своїх публікаціях неодноразово висловлював думку про те, що в українській родині не існувало проблеми батьків і дітей здебільшого завдяки тому, що їх згуртовувала праця [1, 130].

Народний академік був глибоко переконаним, що **праця слугує універсальним засобом виховання незалежно від її виду, характеру чи кінцевої мети**, а вміле ведення господарства неосмінно забезпечує матеріальний достаток та душевне задоволення кожної родини. У традиційного українського господаря не лише комори повні, – зауважує М.Стельмахович, – а й голова повна розуму, душа повна християнських чеснот, серце сповнене любові до всього рідного й загальнолюдського, до Бога й до всього, чим Господь Україну обдарував” [1, 2]. Отже, в зміст поняття “господар” у широкому його значенні автор вкладає не лише прагнення до матеріального збагачення, а й високі духовні та інтелектуальні цінності – християнську мораль, розум, любов, щирість та ін. Більше того, в наведеній думці виокремлена **ідея глибокої любові й пошани як до свого рідного, українського, так і до набутків світової спільноти, “всього загальнолюдського”**. Мабуть, тут ідеться і про

далекоглядність українців, прагнення до господарської співпраці з іншими народами, до вивчення новітніх економічних технологій тощо.

Як бачимо, академік М.Стельмахович мав чітко сформовану наукову позицію з означеної проблеми. Вважаємо, що реалізація виокремлених ним народнопедагогічних ідей у практиці загальноосвітньої школи сприятиме істотному поліпшенню трудового виховання зростаючої особистості.

“І невимовно гірко стає на душі від думки, що так несправедливо рано обірвався дужий злет наукового таланту Народного академіка, як з любов’ю називали Мирослава Гнатовича”, – читаємо в статті “Гіркий полин тяжкої втрати”, під якою підписались друзі-вчені, які повністю розділяли його національні ідеї і які так любили його, зрештою, як і ми всі... [5].

Творча особистість М.Стельмаховича – це яскраве свідчення талановитості українського народу. Він залишив нам у спадок величезну скарбницю педагогічних ідей, заснувавши потужний напрям сучасної вітчизняної педагогіки. Блискуче захистивши докторську дисертацію “Традиції і тенденції розвитку української родинної етнопедагогіки” ще на зорі державної незалежності, вчений впевнено продемонстрував непохитну відданість народнопедагогічним ідеям, тим напрацюванням, якими жив не одне десятиліття. Вагомість його наукових праць у житті української школи дедалі буде лише зростати, оскільки вони слугують запорукою відродження та розбудови національної системи виховання, відкривають новий світ педагогічних знань, в основі яких народне сприймання дійсності, традиції та звичаї українства.

1. Стельмахович М.Г. Виховний ідеал української народної педагогіки // Початкова школа. – 1998. – №6. – С.1-4.
2. Стельмахович М.Г. Джерсла вічні і невичерпні // Рідна школа. – 1995. – №12. – С.10-15.
3. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-и т. – Т. I. – К.: Рад. школа, 1976.
5. Алексюк А., Губко О., Кононенко П. та ін. Гіркий полин тяжкої втрати // Освіта. – 1998. – 6-13 травня. – С.6.



## МИРОСЛАВ СТЕЛЬМАХОВИЧ ПРО ЧИННИКИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ

На зорі незалежності України М.Г.Стельмахович одним із перших наголосив на потребі відродження автентичної педагогіки як джерела українського державотворення, формування високоосвічених, духовно багатих і морально стійких особистостей. Відірваність школи й виховання від культурно-історичних традицій породила, за його словами, відчуженість підростаючих поколінь від народної культури, моралі і духовності і, як наслідок, – поширення т.зв. “масової культури”, обивательщини, пияцтва, неробства, духовної нищоти, конформізму” [1, 3; 2].

Сучасне українське суспільство не змогло викоренити ці потворні явища. У ньому не перевелися маргінали – люди, котрі не вважають себе частиною народу: вони “самі по собі”, не мають нічого усталеного, нічим не дорожать. Така позиція є соціальною базою для політичної, правової, економічної, культурної нестабільності в державі. І, на жаль, не можна з упевненістю сказати, що ровесники незалежності України прилучаються до світової загальнолюдської культури через засвоєння ними національних традицій, фольклору та етнографії – саме такий шлях входження нашої держави і її громадян у світове співтовариство М.Стельмахович вважав найоптимальнішим і найшляхетнішим.

Аналіз змісту міркувань педагога про соціальне становлення особистості, її соціалізацію становить основну мету даної публікації. Вони є надзвичайно цікавими й актуальними, оскільки опираються на знання, отримані емпіричним шляхом і перевірені віками. Адже народна педагогіка – “наймудріша, ... найавторитетніша, ... найідейніша, ... найпрогресивніша, ... найбагатша, ... найгуманніша, ... найдемократичніша” [1, 4], а питання становлення людини як повноправного члена суспільства, на думку провідних американських соціологів – піонерів соціалізації, – “старе, як Біблія” [3, 8].

Сутність соціалізації полягає в тому, що в її процесі людина формується як член того суспільства, до якого вона належить, згідно (як зауважував Е.Дюркгейм) з його універсальними моральними, інтелектуальними і навіть фізичними ідеалами [4, 139]. Невід’ємною складовою розвитку дитини є вплив на неї біологічних та соціальних факторів. За

словами М.Стельмаховича, народ трактує спадковість (провідний біологічний фактор) як передачу певних фізичних ознак (будови тіла, кольору шкіри, очей, волосся), природних задатків якихось здібностей або властивостей і навіть деяких рис характеру. Недарма кажуть: “Викапаний батько” чи “Викапана мати”, “Яке коріння, таке й насіння” [1, 38].

Водночас народна мудрість, подібно до сучасної педагогіки, не вірить у фатальну спадкоємність, оскільки “і від поганого народжується гарний, і від гарного поганий” [5, 59]. Таким чином, підтверджується величезний вплив соціальних факторів, насамперед середовища (“Як зайдеш між реп’яхи, то й реп’яхів наберешся”, “З ким поведешся, від того й наберешся”). Під середовищем М.Стельмахович розуміє стан взаємин у сім’ї, побут, звичаї і традиції, матеріальне становище, житлові умови [1, 38].

Сучасна соціально-педагогічна наука розрізняє мега-, макро-, мезо- та мікрофактори соціалізації [3, 10]. Ми зосередимо увагу на останніх, бо саме вони найбільш повно представлені у спадщині педагога. Спосіб життя сім’ї, родини, що виступає провідним агентом соціалізації в дитинстві, характер спілкування у ній з дітьми є визначальними при формуванні звичок, уявлень, переконань, від яких залежатиме їх поведінка в майбутньому (“Ниточка веде до клубочка”, “Який стук, такий грюк”, “Який куц, така й хворостина, який батько, така й дитина”) [1, 39, 100]. Особливої ваги у процесі соціалізації дитини вчений надає вихованню прикладом (“Добрий приклад краший за сто слів”, “Бурчання наскучить, приклад научить”) [1, 39].

М.Стельмахович наголошує на визначальній ролі батьків у сприянні синові чи дочці ввійти у світ якомога безболісніше. “Батько й мати в українців, – за його висновком, – справжня святиня”, тому “в арсеналі ... українського фольклору майже зовсім немає творів про розлад між бабком та матір’ю” [1, 101]. Власне за аналогією до стосунків із батьками дитина взаємодітиме з іншими людьми поза рідним домом (“З отцем, маткою посварюся – гріха наберуся”) [1, 102].

Педагог акцентує на ретельному догляді за новонародженою та грудною дитиною: потребі тепла, чистоти, купелі, годування (“Мала дитина їла б щогодини”), підкреслюючи, що за відповідних умов немовля росте і розвивається дуже швидко (“Як грибочки, ростуть діточки”, “Як бавитимеш дитину, так вона і ростиме”). Уже змалку дитина потребує спілкування, тому “в народі хвалять матір чи няньку, яка ...

постійно промовляє до [неї]... співає пісень” [1, 49]. Адже лепет дитини, пізніше перші слова розширюють можливості для фізичного і духовного контакту з навколишнім світом (“Перший крок дитини – радість для родини”, “Як говорить дитя, то вирує в хаті життя”) [1, 39]. Важливе місце в соціалізації дошкільнят М.Стельмахович відводить колисковій пісні й, особливо, грі – “одній з основних видів діяльності дітей, спрямованій на практичне пізнання навколишніх предметів і явищ через відтворення дій та взаємин дорослих” [1, 57]. Усе, що дитина чує і бачить у праці, родинному й суспільному житті, виявляється в іграх. У їх процесі діти вчать дисциплінованості, кмітливості, сміливості, витривалості, винахідливості, спритності, рішучості, наполегливості, організованості, стриманості – якостей, без яких у дорослому житті їй не обійтись. Наслідуючи старших, вони граються “у весілля, няньчать немовлят, “будують” хати, мости, дороги, “готують” різні страви”; сільські діти, як правило, відтворюють хліборобську працю – “орють”, “розпушують ріллю”, “саджають дерева”, “жнуть”, “молотять” [1, 57]. В усіх цих іграх дівчатка виконують роль дорослих жінок, а хлопчики – чоловіків, що сприяє засвоєнню ними соціальних ролей, їх трудовому вихованню. Бажання гратися М.Стельмахович називає певним потягом до громадського життя. Гуртуючись в об’єднання ровесників починаючи з 7-8 років, діти, молодь поступово вливаються “в організовану громаду з її традиційними національними вираженнями в Україні у формі дитячих забав, забавок, вечірок, вечорниць, досвіток, громадських спортивно-культурних дитячих та молодіжних організацій “Пласт”, “Січ”, “Сокіл”, тобто соціалізуються [1, 53].

Зосереджуючи увагу на потребі любові батьків до дітей (“Всякій матері свої діти милі”), розумінні сім’ї як захистку, осередку, де їх завжди сприйматимуть такими, якими вони є (“Людяк як болото, а матері – як золото”, “Дитина хоч кривенька, а батькові-матері миленька”), педагог засуджує сліпу любов, яка калічить дитину. Часто (а це явище притаманне й нашому суспільству) окремі батьки, згадуючи власне нелегке дитинство, прагнуть будь-якою ціною створити дитині безжурне, безхмарне життя, потураючи всім її примхам, відмежовуючи від турбот і праці. На думку Мирослава Гнатовича, в такій сім’ї, як правило, виростають “бельбаси і лобурі, нероби і марнотратники, вередуні й егоїсти, циніки, хапуги, літуни й рвачі, які задля своєї користі й вигоди готові ... іншому горло перегризти” [1, 106]. Варгими осуду є, за його

переконанням, і ті батьки, які на перше місце ставлять суворість, покарання. Це відчужує дітей, робить їх відлюдкуватими, потайливими і навіть жорстокими. З упевненістю можна стверджувати про труднощі соціалізації дітей із таких сімей. Поряд з батьками велика роль у процесі виховання дитини в суспільство належить бабусі й дідусеві як представникам старшого покоління, адже “хто довго жив, той багато бачив і знає” (“Вік прожити – не поле перейти”) [1, 112].

Неможливою буде соціалізація дитини і без впливу на неї інших людей – представників громадськості. Виховна сила громадської думки надзвичайно велика. Зігнорувати її ніхто не може (“На чужий роток не накинеш платок”, “Раз на віку спіткнешся, та й то люди бачать”), її осуду боїться навіть той, хто вже нічого не боїться (“Хоч ганьба очі не виїсть, шле не дає між люди показатися”, “Стид хоч не дим, а очі виїсть”) [1, 60]. З цього приводу і сучасна наука, і соціально-педагогічні дослідження міжвоєнної доби ХХ сторіччя твердять, що дійсно, людина “сама себе остільки шанує, оскільки вона від других має докази своєї вартості” [6, 36].

“Громадськими уповноваженими” називає М.Стельмахович хресних батьків. Куми, за його переконанням, виступають у ролі других батьків дитини, її опікунів. До певної міри вони є громадськими контролерами (“устама кумів часто передається громадська думка про вихованість дітей у тій чи іншій сім’ї”) [1, 115]. У разі смерті одного з батьків куми можуть стати названими батьками (але це не тотожні поняття). В цьому випадку діти не повинні відчувати сирітства [1, 117].

Є думки-поради педагога щодо особливості соціалізації дитини-сироти (“Росла – весни не бачила, зросла – літечка не знала, прийшла осінь – сирітського серця не зігріла”). Значне місце у поліпшенні становища цієї категорії дітей (“У сироти на подвір’ї сонце засвітить”) посідає вибір опікунів – названих батьків, до яких ставляться високі вимоги (“Добра мачуха, та все ж не рідна мати”), надаючи перевагу близькому чи далекому родичу (“Свій як не заплаче, то хоч скривиться”) або бездітній чи багатодітній сім’ї (“Де шість, там і сьоме пристроїться”). Варто зауважити, що такої думки дотримується і сучасне українське законодавство у сфері опікунства. М.Стельмахович слідом за народною педагогікою застерігає від можливих проблем у сім’ї з приходом нової – чужої – людини, адже “нема того краму, щоб купити маму”, а знайти підхід до дітей нелегко, не кожному вдається (“Мати голівку мис – пригладжує, а мачуха мис – прискубус”). У народі про вігчима-батька і про мачуху-

маму, які гарно виховали своїх і чужих дітей, говорять з глибокою пошаною: “Не ті батьки, що народили, а ті, що виховали” [1, 114].

Таким чином, М.Г.Стельмахович не тільки визначає головні чинники соціалізації особистості (спадковість, середовище, зокрема, взаємини між батьками, членами сім’ї, родичами та іншими людьми, їх приклад, погляди, переконання, життєвий досвід тощо), але й підкріплює свої наукові висновки скарбами народної мудрості, що надає їм характеру аксіом, робить основоположними засадами сучасної національної освіти й педагогіки.

1. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
2. Стельмахович М.Г. Школа і педагогіка в умовах становлення Української держави // Рідна школа. – 1996. – №5-6. – С.5-8.
3. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В.А.Сластенина. – М.: Издательский центр “Академия”, 1999. – 184 с.
4. Русова С. Виховання і соціологія Дюркгейма // Суспільство. – 1926. – Ч.ІІІ-ІV. – С.139-142.
5. Народна педагогіка як джерело соціального виховання / У кн.: Євтух М.Б., Сердюк О.П. Соціальна педагогіка: Підручник. – К.: МАУП, 2002. – С.45-53.
6. Русова С. Соціальне виховання. Його значіння в громадському житті // Шлях виховання й навчання. – 1930. – Ч.1. – С.4-9; Ч.2. – С.3-6; Ч.3. – С.65-68.
7. Стельмахович М.Г. Українське родинознавство. – Івано-Франківськ, 1994. – 56 с.
8. Стельмахович М.Г. Народне дитинознавство. – К.: Знання, 1991. – 48 с.

*Людмила Березовська (м. Одеса)*

## **МІСЦЕ КАЗКИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ МИРОСЛАВА СТЕЛЬМАХОВИЧА**

Сучасна система національного виховання несе на собі відбиток тієї кризи, що сьогодні переживає наше суспільство. Тому виправданим і необхідним є повернення до загальнолюдських цінностей. Зважаючи на те, що формування ціннісних орієнтацій особистості залежить від домінуючих у суспільстві вартостей (загальнолюдських, національних, сімейних), можна зробити висновок, що нині досягнути успіху у вихованні дітей дошкільного віку неможливо без повернення до народних традицій як важливого чинника духовного розвитку людини.

Період оновлення суспільства – це саме той час, коли потрібно задуматися над такими важливими постулатами, як духовний занепад

людства. Корені духовного відродження дитинства сягають глибини віків і ґрунтуються на народній педагогіці. Адже вона, за словами М.Г.Стельмаховича, є “багатомним усним підручником навчання і виховання, який зберігається в пам’яті народу, постійно ним використовується, систематично збагачується й удосконалюється” [1, 13].

Період від одного до семи років є унікальним. У цей час відбуваються інтенсивні зміни як в психічному, так і у фізичному розвитку дитини, формуються основи її особистості, закладаються засади вихованості: розвиваються моральні уявлення, які необхідно формувати на народній мудрості, на традиціях та звичаях свого народу.

Загальновідомо, що істина, здобута працею багатьох поколінь, знайдена шляхом безконечної кількості спроб і помилок.

Кожен народ зберігає від найдавніших часів і передає з покоління в покоління свою книгу буття, викладену в системі цінностей, які створюються в процесі еволюції того чи іншого етносу. Відшліфовані народним генієм упродовж багатьох тисячоліть, знання про творення світу, його закони, знання про людину та її місце в світі акумулювалися, узагальнювалися, переосмислювалися в пам’ятках фольклору.

Почесне місце у фольклорному жанрі посідає казка. Вона є найулюбленішим народним твором для дітей, який розкриває “безмежний світ людської уяви, полонить серця дітей і дорослих”.

Народна казка потрібна кожній дитині як її насущний, духовний хліб, який ніколи не приїдається. Адже казка зачаровує дитину образністю рідного слова, красою співучої української мови.

Виховне значення народної казки розкривається у творах письменників (Г.С.Сковорода, І.Я.Франко, В.Д.Грінченко), педагогів (К.Д.Ушинський, В.О.Сухомлинський, М.Г.Стельмахович та ін.).

У народній педагогіці високо цінується правильне виховання. М.Г.Стельмахович пише: “Вплив виховного чинника на формування особистості настільки великий, що врешті-решт визначає навіть долю людини”. Так, у “Казці про бідного чоловіка і його синів” розповідається, як три сини пішли на заробітки. Старший син приніс додому золото, середній – гроші, а найменший здобув знання і став найщасливішим [1, 47].

Чільне місце посідає казка і в розумовому вихованні. За словами педагога, “вона відкриває двері в навколишній світ, вчить послідовно й логічно викладати думки (“Гарна пісня ладом, а казка складом”, “Казку від початку почни, до кінця читай, в середині не перебивай”). Казки

цікаві за змістом, привабливі своєю образною мовою, високим емоційним зарядом” [2, 22].

Українська народна казка – це школа моралі, мудрості й сили. Вона вчить шанувати дорослих, учить дітей доброти та ввічливості, взаємодопомоги, шанобливого ставлення до ближнього. Праця як могутній чинник родинного виховання червоною ниткою проходить через усі жанри українського фольклору, зокрема їй приділено велику увагу в народних казках. Змальовані тут працюючі персонажі завжди розумні, чесні, правдиві, скромні, людяні, доброзичливі, а ледарі – тупі, хвалькуваті, брехливі, з черствим і холодним серцем, здатним на жорстокість і злочин. Герої казок за чесну, сумлінну працю одержують нагороду, а за бездіяльність зазнають покарання [1, 180].

Мудрість народної казки в найдосконалішій художній формі уособлює в собі мораль, підводить старших дошкільників до ідеї Добра і Зла. Виникнення кожного з різновидів казок пов’язане з певним ступенем розвитку суспільства і людської свідомості. Спільним для всіх різновидів казок є загальнолюдські проблеми боротьби добра зі злом, правди з кривдою, справедливості з підлістю і підступністю. І в яких би образах вони не втілювалися (алегоричних, фантастичних чи максимально наближених до реальності) провідною для них є життєстверджуюча оптимістична ідея.

У кожного народу казка має свої особливості. В українській казці герой, як правило, виходить із народу, поєднує в собі найкращі риси нації, виступає носієм народної моралі. Власне на таких казкових героях, як Котик, Кирило Кожум’яка, Іван Побиван, виховується українське лицарство.

Перші знання про моральні норми дитина дістає від своїх перших вихователів – батьків. Тут, у родинному колі, через казки, оповідання, відгадування загадок, бесіди та взаємини з рідними, сімейні традиції вона починає пізнавати суть таких моральних понять, як гарне й погане, добро і зло, справедливість, доброзичливість, чуйність, дбайливість, працюючість, старанність, співчутливість, мужність, чесність, обов’язок, правдивість, ощадність.

Практично немає такого аспекту виховання, який би якимось чином не відбився у казці. Так, образи тварин відтворюють життя і побут народу, збуджують фантазію дитини, вчать життєвому досвідові, виховують чесність, правдивість, товарицькість. Українська народна казка

“Рукавичка” прищеплює такі риси поведінки, як дружба, взаємодопомога. Практично всі без винятку казки про тварин сприяють вихованню моральних якостей: дружби (“Про котика та півника”), готовності завжди прийти на допомогу товаришеві (“Коза-дереза”) тощо.

Чарівні казки також посідають чільне місце у морально-духовному вихованні дошкільників. Так, українська народна казка “Кривенька качечка” виховує гуманність, любов до праці.

У справі морального виховання неабияку роль відіграють казки, що ґрунтуються на показі конфліктів родинного життя. Українська народна казка “Бабина і дідова дочка” закликає до взаємної поваги і щирих стосунків між усіма членами родини, вчить бути доброзичливими, лагідними, висміює егоїзм.

Важливе місце слід віддати і соціально-побутовим казкам. Вони розповідають про буденне життя людей, їхній побут. Провідними мотивами соціально-побутових казок є суд Правди над Кривдою; протиставлення бідних багатим; боротьба проти тих сил, які заважають щастю простої людини. Ці казки допомагають дітям глибше пізнати минуле українського народу, виховують патріотизм.

Реалістичні розповіді казки є для дітей однією з форм пізнання світу. Вони допомагають дитині уточнити уявлення про світ. Дитина вірить художньому слову. Слухаючи казки, вона живе життям героя і ніби сама стає учасником подій, співчуває добру, засуджує зло. Народна казка захоплює дитину не тільки сюжетом, поетичною формою, але й своєю ідейною сутністю. Характерне для казки торжество справедливості, перемога добра над злом викликають співчуття дитини.

Педагогічне значення українських народних казок полягає в тому, що в них закладений народом значний виховний потенціал. Казки є найулюбленишим літературним жанром дошкільників. Вони містять простий, доступний, зрозумілий та захоплюючий матеріал, викликають зацікавленість у дітей.

Під впливом казок у дітей виникають різноманітні почуття та переживання, казки мають надзвичайну емоційну силу впливу на дітей, несуть у собі позитивний емоційний заряд, здатний викликати позитивні емоційні стани, які спонукають дітей до активної діяльності.

Ознайомлюючись із чужими казками і створюючи свої, дитина прилучається до мистецтва як одного з видів естетичної діяльності людей. Специфіка казки робить це прилучення природним і доступним.

даючи змогу навіть малцям створювати речі, які мають певну художню цінність. У цьому виді творчості вихователь має можливість на роботах дітей вчити їх того, якими мають бути казки, яку роль відіграє в них той чи інший засіб, як казка може передати почуття автора, його ставлення до зображуваного.

Виразна, зрозуміла, яскрава мова казки, влучні порівняння, барвисті епітети, дотепні висловлювання, викликають у дитини естетичну насолоду та сприяють запам'ятовуванню. Протягом багатьох століть казка мудро повчає дитину, привчає її до високої моральної культури свого народу.

Матеріалом для написання казок слугувало життя народу, його звичаї та традиції, народні вірування, прагнення добра та щастя.

У кожного народу казка має свої особливості. В українській казці герой, як правило, виходить із народу, поєднує в собі найкращі риси нації, виступає носієм народної моралі. Українська казка є важливим взірцем у вихованні підростаючого покоління.

Саме тому потрібно виховувати підростаюче покоління на національних традиціях свого народу, які “шліфувались, перевірялись досвідом мільйонів людей багатьох поколінь”.

Казка – це глибока і мудра книга життя, яка вчить жити й працювати, боротися і перемагати, захищати добро й ненавидіти зло.

1. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К.: Рад. шк., 1985. – 312 с.
2. Стельмахович М.Г. Українська родина. – К., 1995. – 32 с.
3. Стельмахович М.Г. Мудрість народної педагогіки. – К., 1971.

*Наталія Гнесь, Олена Зендик,  
Юрій Козьма, Олександр Цибанюк (м. Чернівці)*

## **М.Г.СТЕЛЬМАХОВИЧ ПРО РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА В ЕТНОПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОСТОРИ**

Українське народне дитинознавство дає вичерпну психолого-педагогічну характеристику дітям кожного віку, починаючи від їх народження, що, можемо простежити на вживаних у народному середовищі словах. Так, про дитину, яка щойно народилася, кажуть: “пискіяточко”,

“маляточко”, “народженняточко” та інше. Відтак, за народними спостереженнями, новонароджений якнайшвидше – десь через три тижні після народження, сприймає світло і вогонь. А через 5-6 тижнів дитина впізнає маму, реагує на її мову. Новонароджена дитина потребує ретельного догляду. Вона обмежена в рухах і абсолютно безпорадна. Плекання дитини – складний процес, адже батькам слід забезпечити її нормальне харчування, запобігти різним захворюванням, не допустити перегрівання чи простуди, гартувати організм, тримати тіло в чистоті. За нормальних умов немовля розвивається й росте дуже швидко. Спільно з ним зростають його потреби в спілкуванні. Саме тому в народі хвалять матір чи няньку, яка, бавлячи немовля, постійно промовляє до нього, співає пісні: “Ой люлі-люлі бай”, “Люлі-люлі дитина”, “А люляй мі, люляй”, “Зайчику, зайчику”. Вже над колискою немовляти мати висловлює побажання, щоб її дитині йшов “розум добрий в голівоньку, щоб воно було розуму мудрого”. Отже, народна педагогіка закликає дбати про розум дитини змалку.

Приблизно на третьому місяці дитина починає вимовляти окремі звуки, які з часом переходять у лепет. Коли немовля вчиться тримати голівку, дорослі допомагають їй, примовляючи: “Паси, паси коника”. Батьки радіють, якщо дитина до чотирьох місяців відрізняє “чужих” від “своїх”, повертає голівку і знаходить поглядом маму, яка її кличе. “Розуменьке росте”, – кажуть у такому випадку.

Коли дитина починає сидіти з піврічного віку, перевертатися з животика на спинку, лазити, народна педагогіка закликає пересипати мовлення з нею дотично створеними пестушками, піснями, примовками, коломийками, сміховинками. Використання таких фольклорних елементів створює фундамент для розвитку мовного слуху дитини, пов'язуючи його з опануванням новими рухами.

Їх призначення наші пращурки вбачали не лише в стимулюванні активності малцят, заохоченні їх до виконання якомога більшої кількості рухів, а, передусім, у зосередженні уваги на мелодиці рідного слова, багатстві його емоцій та звуків. Природно, що гармоніювалось дитя з довкіллям. Не випадково М.Г.Стельмахович постійно звертає увагу на цю особливість народного дитинства, адже воно насичене чималою кількістю різноманітних визначень вікових ознак розвитку дитини. Їх значення сприяє кращому регулюванню її поведінки, прилученню до етнокультури. Дотепність українців створила й такий феном у дитячій монокультурі, як

прозивалки. Так, дітей, які добре розмовляли, називали “брехунцями”. Адже вони часом вигадували події, яких насправді не було; “бігунцями” – тих, які непосидючі; “шибениками” – тих, які дуже пустують.

Враховуючи індивідуальність та вікові особливості, дворічок називали “стрибунець”, “друге літо”. За народними уявленнями, дитина цього віку вже повинна як слід ходити і говорити. І вже з другого року починається її справжній розумовий розвиток – дитячими казками, малими формами українського народного фольклору: дражнилки, прості загадки, лічилки, з урахуванням того, що дворічки швидко запам’ятовують усе почуте і побачене. За народним дитинознавством, дитина третього року – “третяк”, “гулячок”, “третя каша”, повністю віддається іграм, розвагам у товаристві однолітків і дітей старшого віку.

Діти схильні до пустотливих жартів, копіюючи дорослих у буденних справах: дитину колисати, дрова рубати, рибку ловити, мести хату. Таке наслідування дає змогу змалку розвивати і підтримувати їх інтерес до трудової діяльності. Дівчата цього віку випереджають у розвитку ровесників – хлопчиків.

Щодо чотирирічок в народі казали: “четвертачок”, “жевчик”, “жирун” (тобто пустун). Захоплюються чотирьохлітки дитячим фольклором: дражнилками, лічилками, забавлянками. З них черпають знання про всі домашні звичаї, активно підключаються до сімейних турбот. У таких дітей потяг до гри є досить очевидним. З-поміж способів стимулювання зразкової поведінки у сімейному середовищі користуються навіюваннями-застереженнями на зразок: “Не руйнуй пташиних гнізд, бо осліпнеш”, “Не ламай гілку на дереві, бо ослабнеш”. Про них досить вдало пише М.Стельмахович у своїй книзі “Народне дитинознавство”. У народі подібних навіювань чимало і всі вони, здебільшого, не мають нічого спільного з містиком, їм властиве реальне спрямування.

Дітей п’ятирічок називають “п’ятилітками”, “підпасками”, а коли зуби почнуть випадати – “беззубками”. З дитиною в шість років у день її народження здійснювали обряд “постригу”: хлопчиків під чоловічу стать, а дівчаток – під жіночу.

Отож в українському народному дитинознавстві найбільше приділено уваги психолого-педагогічній характеристиці дітей від народження до п’яти років, і це не випадково. Український народ, завдяки багатовіковій практиці родинного виховання, зробив висновок, що найінтенсивніший розвиток дитини припадає на період від народження

до п’яти років. Ним зумовлено подальше виховання і поведінка дитини: “Від п’ятирічної дитини до дорослої людини – один крок, а від новонародженого до п’ятирічного – величезна відстань!”, – писав відомий російський письменник Л.М.Толстой.

Бажаючи комусь добра, українці згадували дітей: “Година вам щаслива! Щоб ви бачили сонце, світ і дітей перед собою!”

Нараховано близько двохсот різних побутових звертань, ось деякі з них: зозулька, кровинка, сонечко, зайчик, золотко, голубчик, ластівочка, стрибунчик, щебетунчик та інші. М.Г.Стельмахович зазначає, що навіть у здавалось би згрубілих звертаннях, таких, як розбишака, бешкетник відчувається любовне ставлення до дитини, ранили вразливу душу якої заборонено. Тож і вживання лайливих слів по відношенню до неї виключається [4, 32].

У народній виховній практиці розрізняють такі періоди розвитку: новонароджений (від появи на світ до 10 днів), немовля (грудний вік від 10 днів до року), дитинство – від одного до 10-11 років, отроцтво (підлітковий вік) – від 11-12 років до 15-16 років, юність – від 16 до 20-21 року, дорослий вік – від 21 до 40 років, зрілий вік – від 40 до 55 років, старечий вік – після 55-60 років [5, 46].

Головним осередком становлення і розвитку особистості дитини є сім’я. Використовуючи досвід та творчу спадщину робіт Стельмаховича, в яких розкривається народна мудрість, втілена в піснях, прислів’ях, приказках і легендах, бачимо, що саме родинне виховання є першою природною ланкою виховання дитини. Акцент робиться саме на знання кращих традицій українського народу, звичаїв і обрядів та впровадження їх у практику сучасної сім’ї.

У працях Стельмаховича йдеться і про великий дар природи – продовжити себе і повторитися в дітях. Про щастя мати дітей говориться в українських народних прислів’ях і приказках: “Малі діти, що ясні зірочки, і світяться, і радують у темну ніченьку”, “Діти, як рожеві квіти”. Бажаючи комусь щастя, українці завжди згадували дітей, тому в багатьох українських казках, приказках та прислів’ях йде мова про багатодітні сім’ї. І ставлення до них народу схвальне: “Сім дочок – свій таночок”, “Як грибочки, ростить, дігочки”. Родина, яка з тих чи інших проблем не мала дітей, вважалась нещасливою. У багатьох українських казках, таких, як “Сніжниця”, “Солом’яний бичок”. “Кривенька качечка” саме завдяки чарівній силі у бездітного подружжя з’являлась дитина. У народі

побуває думка про те, що кожна родина має мати дитину: “А як не росте й одна дитина, то на старості грудна година”.

Люди, з якими дитина постійно бачиться і спілкується, які безпосередньо впливають на неї, – це батько й мати. Історія поклала на них головну відповідальність за виховання власних дітей. В.Сухомлинський визначає, що “виховує, звичайно, сім’я в цілому, її загальний дух, культура людських стосунків”. Але хто творить цей дух, цю культуру? Звичайно ж батьки. Без батьківської мудрості нема виховуючої сили сім’ї. Батьківська мудрість стає духовним надбанням дітей; сімейні стосунки, побудовані на громадянському обов’язку, відповідальності, мудрій любові і вимогливій мудрості батька й матері, самі стають величезною виховуючою силою. Але ця сила йде від батьків, у них – її коріння і джерело. Про силу виховного впливу батьків красномовно говорять українські народні прислів’я і приказки: “Які мама й тато – таке й дитятко”, “Яка мама, така й сама”.

Добрі й теплі відносини у сім’ї, а саме між чоловіком і жінкою, створюють сприятливий, здоровий мікроклімат у сім’ї, допомагають успішно розв’язувати виховні проблеми, є взірцем для дітей. Адже загально визначенням є те, що діти, одружившись, будують свої стосунки і взаємини за прикладом своїх бабків.

Виховні аспекти народної педагогіки спрямовані на демократичних поглядах на подружні взаємини. Це має своє відображення у народних прислів’ях: “Чоловік у домі голова, а жінка – душа”, “Хазяйка в дому – покрива всьому”, “Нема вірнішого приятеля як добра жінка”. Спостереження за дітьми переконують нас у тому, що в родинах, де існує добрий, родинний мікроклімат, діти природно і гарно розвиваються, живуть своїм багатобарвним життям, скороминучими бажаннями і мріями, їх розмови щирі, а сміх веселий і дзвінкий. Діти, які ростуть у таких сім’ях, не помічають свого щастя, як повітря, яким дихають. І, мабуть, це справжнє мистецтво сімейних відносин батька і матері. Але, на превеликий жаль, існує багато неповних сімей. Вкрай негачивно ставиться народна педагогіка до розлучення, яке особливо болісно травмує дітей. А такі мудрі українські вислови, як “Хто перший – той літній”, “Перша жінка від Бога, друга – від людей, а третя – від чорта” застерігають від помилок. Стельмахович робив акцент на те, що в етнопедагогіці осуджуються ті, хто не виконує своїх батьківських обов’язків, а народна мораль вимагає, щоб дітей спільно виховували батько з матір’ю.

Батько і мати в українців – справжня Святія і розладу між ними не повинно бути. Де батько – там і мати, де мати – там і батько. Особливе ставлення в українців до матері. Жінку-матір називають теплими, ніжними словами “матінка”, “матуся”, “ненька рідненька” тощо.

Розкрити це шанобливе ставлення до жінки-матері, яка виносить дитину під своїм серцем і приводить на світ, зігріває теплом і ласкою, палкою любов’ю можна завдяки існуванню чудових прислів’їв: “Нема в світі цвітку цвітнішого, як маківочка, нема ж роду ріднішого, як матіночка”, “Матір ні купити ні заслужити”, “Хто маму має, той горя не знає”. Мирославу Стельмаховичу в працях вдалося чудово розкрити і ту безмежну материнську доброту, любов і самопожертву, про які складено чимало легенд. У його баченні народної педагогіки в сімейних стосунках вагоме місце посідає батько та його авторитет у сім’ї. Педагог писав: “Саме він якнайбільше впливає на формування поведінки дитини”.

Авторитет здебільшого залежить від стосунків між матір’ю та батьком, їхнього ставлення один до одного, вміння користуватися батьківською владою і дотримуватись єдності у ставленнях до дітей. Отож і мудрість народна каже: “Що робить батько, те його дитятко”, “Як батьки ставляться до своїх дітей, так і діти ставляться до своїх батьків”.

Приклад батьків має величезне позитивне значення у родинному вихованні. І наскільки він буде позитивним – настільки високим буде рівень вихованості дитини. Відтак використання позитивного батьківського досвіду здавна розглядається як запорука її щасливого майбутнього сімейного життя.

Мобілізація якомога ширшого кола людей на допомогу батькам обумовлює таку українську традицію, як вибір кумів, тобто других батьків новонародженого, його опікунів. Із прийняттям християнства в Київській Русі в церковному обряді хрещення дитини кум виконує роль хрещеного батька, а кума – хрещеної матері.

За Стельмаховичем, українське народне прислів’я “Що кум, то ум” свідчить про досить активну педагогічну дію і авторитет кумів. Усе це і сформувало такий загальний висновок, що “куми рідніші ніж брати”.

Чільне місце відводить народна педагогіка бабусям і дідусям, сестрам та братам. Бабуся і дідусь – представники старшого покоління, приділяють особливу увагу своїм онукам і залишають помітний слід у їхньому житті. Повага до старших людей у народній педагогіці звучить просто і переконливо: хто довго жив, той багато бачив і знає. Викон-

ристання їх життєвого досвіду і мудрості також чимало допомагає і дітям, і онукам.

Вважаємо за доцільне і актуальне використання та поєднання традиційних і нетрадиційних форм роботи з батьками. Одним із шляхів підвищення ефективності родинного виховання на засадах народної педагогіки є використання форм і засобів роботи з батьками, які ґрунтуються на народнопедагогічних традиціях родинного виховання. Безперечно, вихованню притаманний суб'єктивний характер, що залежить від рівня моральності й культури батьків, їх життєвих планів та ідеалів, учинків, родинних традицій тощо. Загальновідомо, що сім'я може сприяти формуванню всебічно розвиненої особистості чи гальмувати його. Загальну для всіх формулу успішного виховання дітей у сім'ї визначити важко, отож необхідно обов'язково враховувати особливості кожної родини.

Здавна в народній педагогіці побутує думка про те, що без глибокої, самовідданої любові до дітей не може бути повноцінного виховання. Як вважає М.Стельмахович, світле благородство й велика любов матері до дітей формує її авторитет, а водночас і силу виховного впливу. Однак у любові до дітей, як справедливо вчить народна мудрість, треба мати почуття міри, ніколи не впадати в сліпу любов, яка калічить дитину. Досвід тих сімей, які гарно виховують дітей, свідчить, що атмосферу любові і дружби в родинному колі створюють спільні духовні інтереси, спільна праця і дозвілля, задушевні бесіди.

На жаль, культурний рівень батьків, їх загальні знання і уяви про виховання далекі від бажаного. Відтак хотілось би наголосити на важливості об'єднання спільних зусиль дитячого закладу і сім'ї. Для цього рекомендується проведення засідань дискусійних клубів, які передбачають різноманітну тематику та форми роботи з батьками. Серед них: лекція-консультація "Народна педагогіка та її основні принципи", "Форми і методи виховання дітей в народній педагогіці", "Азбука родинного виховання", "Родинна скарбничка", "Аукціон ідей родинної педагогіки", творчий концерт "Роде наш красний – роде наш прекрасний", конкурс "Світ захоплення моєї родини". Пропонується запрошення на ці дискусії, засідання, лекції лікарів, юристів, психологів тощо.

Важливе місце у вихованні дітей у сім'ї посідають народні звичаї й традиції. Їх розглядаємо за ту основу, на якій зростає національна свідомість, формується гідність і самоповага, водночас із ними розуміння та повага до інших народів. Адже поняття український народ, українська

нація віддзеркалює й традиції – трудові, моральні, естетичні тощо. Вони визначають зміст і методологію національного виховання дітей і молоді в сім'ї та в родині. Традиції й звичаї народу відображають рівень його матеріального, культурного та духовного розвитку. Молодь осягає їх філософський, психологічний і естетичний зміст і поступово виявляє їх у своїй діяльності, стаючи невід'ємною часткою рідного народу, нації.

З метою реалізації пізнавально-розвивального потенціалу національної культури радимо широко запроваджувати святкування дат народного календаря. Це сприятиме формуванню у дітей та молоді духовної культури. Зауважимо, що народний календар включає дати і події, яким притаманні загальнолюдські та національні, а також регіональні характери етики: День пам'яті (проводі) померлих, загиблих воїнів, День перемоги, День матері, Новий рік, Різдво, Великдень, Вербна неділя, Зелені свята (квічальна неділя, Трійця), Івана Купала, свято жижинок і обжинок, свято знань. День сім'ї і День національної незалежності та багато інших.

Досить цікаво, обґрунтовує М.Стельмахович думку про те, що українська етнопедагогіка є власне національною навчально-виховною системою, що сформувалась завдяки поєднанню народного, національного і загальнолюдського, завдяки зв'язку минулого зі сучасним і майбутнім в історії нашого народу.

Народне й національне в українській етнопедагогіці визначаються як вияв соціально-психологічної детермінації, що проявляє відповідність виховної етнопедагогічної системи буттю і свідомості українців, особливостям їх національної родинно-побутової й громадської культури. Українська етнопедагогіка зародилась і виросла на властивому тільки їй національному ґрунті, а тому й має самобутнє національне вираження. Інакше кажучи, наш народ створив і має власну національну систему українського виховання [5, 70].

Формування культури слова, мислення починається з раннього дитинства. Кожен дорослий неодмінно згадає слова, яких колись навчили мама й тато, бабуся й дідусь та вживали їх, спілкуючись з малюком, його близькими. Ми, наче естафету, передаємо ці слова дітям, онукам і правнукам. Цю дитячу мову, яка є основним словесним засобом народної дидактики, М.Г.Стельмахович розглядав основним засобом, за допомогою якого немовля пізнає навколишній світ. Маля дуже швидко схоплює доступну йому мову і охоче використовує її, звісно за підтримки



старших. У ній вдало вибрані саме такі слова, що складаються з найлегших для вимови звуків – голосних та найпростіших приголосних, які породили оті найперші слова кожної дитини: мама, тато, баба. Згодом з'являються інші, в яких відображають найголовніші атрибути дитячого побуту: “гам” (істи), “на” (бери), “киця” (кішка), “па” (будь здоровий, прощай, до побачення), або звуконаслідувальні: “ко-ко” (курка, яйце), “му” (корова) та багато інших [5, 177-179].

У практиці народного виховання, аналізує М.Стельмахович, етап користування дитячою мовою проходить надзвичайно інтенсивно і охоплює малий проміжок часу. На третьому році життя дитяче мовлення дедалі більш упорядковується: збагачується лексика, збільшується кількість слів у реченнях, відчувається цілком логічний перехід до мови дорослих. Прекрасним стимулюючим та допоміжним засобом згаданого процесу є дитячий фольклор, який охоплює словесну творчість дорослих для дітей (колискові пісні, потішки, забавлянки, небилиці, казки, бувальщини), творчість дорослих, яка перейшла в дитячий репертуар із часом (заклички, примовки, лічилки, ігрові пісні), і безпосередньо дитячу творчість (скоромовки, дражнилки). Коли малюнок починає пізнавати близьких, сидить, простягає ручки, пробує ходити, його забавляють пісеньками й короткими віршиками – пестушками та потішками, яким притаманні елементи найпростішої дитячої гри.

Пестушками дорослі супроводжують перші рухи дитини. Коли хтось із дорослих бере дитину за голівку руками, відхиляє від однієї руки до другої, він примовляє:

*“Печу, печу хлібчик  
Діткам на обідчик.  
Меншому – менший  
Старшому – більший  
Шусть у піч, шусть у піч”.*

Промовляючи ці слова, підкидає дитину на руках, немов би засовує в піч тісто.

Пестушки за змістом переплітаються з потішками – елементарними словесно-рухливими іграми з пальчиками, ручками і ніжками дитини. Найпоширенішими серед них є “Ладки”, “Сорока”. Вимовляючи останній рядок, беруть дитину за ручки і махають ними чи вчать плескати в долоні [5, 185].

Розглянемо й такі малі форми українського народного фольклору, як забавлянки, пісеньки і віршики складного змісту, що функціонують без гри, за своїм характером вони нагадують маленькі віршовані казки. (Особливим гумористичним відтінком відрізняються безконечні забавлянки:

*“Жив-був дід та баба,  
Була в них вівця,  
Почнемо з кінця.  
Жив-був дід та баба...”*

М.Стельмахович визначив навчально-виховну мету забавлянок – розвивати мовну активність дитини, тренувати пам'ять, логіку, вселяти оптимізм і жадобу до активного життя, виробляти такі вольові якості, як твердість характеру, здатність переборювати труднощі. Багаті й різноманітні забавлянки за своїм звуковим оформленням поліфонічні. В одному випадку забавлянки нагадують танок:

*“Ой гоп, чук, чук,  
Наловив дід цук,  
Баба наварила –  
Діда пригостила”.*  
*В іншому спів птахів:  
“Дир-дир, деркач  
Загубив плескач...”*

“Народна педагогіка прагне раннього пробудження почуття гумору шляхом використання забавлянок типу небилиць, жартівливих пісенок, а сміх – запорука здоров'я і життєвого оптимізму, – наголошує М.Г.Стельмахович [5, 186-188].

Тут обов'язково треба зазначити, що за період існування суспільства змінилося чимало поколінь. Із них тільки останні відчули масовий вплив організованих виховних закладів – дитячих садків, шкіл, училищ та ін. Звісно, життя ставить свої вимоги щодо виховання дитини, останнім часом збільшилась кількість дітей, що відвідують не тільки садові групи дошкільного віку, а й групи раннього віку. Відчувається необхідність повернутися до української народної педагогіки. Адже народна педагогіка подає спеціалістам чіткий алгоритм виховання дитини в групах раннього віку, в дошкільному закладі на зразок родинного виховання, використовуючи всі етнопедагогічні знання та традиції, все

те, що протягом поколінь збереглося та примножилося. Доречно вказати, що чимало малих форм українського фольклору, зібраного і обробленого М.Г.Стельмаховичем, використовують в роботі вихователі груп раннього віку ДНЗ №30 м. Чернівці Н.В.Попович, Г.І.Білецька. Окрім вищезгаданих, вони використовують ще й примовки – короткі і здебільшого віршовані звертання до тварин, птахів, комах; дитячі ігри з фольклорними компонентами – ігровими приспівками та піснями-примовками (“Гуси”, “Сірий кіт”, “Рак-неборак”, “Кіт і мишка”, “Дрібушка” та ін.).

Двоє дітей, взявшись за руки і швидко обертаючись, співають:

*“Дрібу, дрібу, дрібушечки,  
Найвишися петрушечки,  
Найвишися лободи,  
Гала, гала до води”.*

Пісні-ігри мають величезний педагогічний вплив, вони вчать вправно володіти словом, додержуватись норм поведінки, дисципліни, узгоджувати свої дії з діями інших, спонукають до сміливості, витривалості, спритності та винахідливості, виробляють гарну поставу, грацію, красиву ходу. Всі ці форми вдало використовуються педагогічним колективом цієї установи на заняттях із розвитку рухів, музичних заняттях, розвагах, прогулянках тощо.

Граючись, діти полюбляють змагання, а також мовчанки, до яких вдаються після бурхливих ігор.

Багаті на творчу фантазію дітей лічилки – римовані віршики на шість, вісім, десять рядків, за допомогою яких перелічуються гравці (звідки й назва):

*“Котилася торба  
З високого горба...” [4, 189].*

М.Г.Стельмахович визначає дитячу гру як один з основних видів діяльності дітей, спрямований на практичне пізнання навколишніх предметів і явищ через відтворення дій та взаємин дорослих. Українська педагогіка виділяє дві основні групи ігор. Ігри першої групи виникають самі по собі, в них наслідуються дорослі, їх сімейні, трудові, громадські обов’язки. Друга група – це ігри, вигадані для розваги [5, 57].

Гра, забава, і передусім іграшка, належать до головних атрибутів дитинства. Первинні форми гри з’являються вже на 6-8 місяці життя дитини і пов’язані з розвитком орієнтаційного режиму. Це ігри з багатьма

предметами. У ранньому дитинстві ігри набирають предметної форми. На кінець раннього дитинства основним типом ігрової діяльності стає рольова чи творча гра.

Розумно організована гра є методом формування важливих рис особистості: дисциплінованості, кмітливості, сміливості, витривалості, винахідливості, спритності, рішучості, наполегливості, організованості, стриманості. У грі діти вчать зосереджувати зусилля, керувати собою, бути точними, додержувати правил поведінки, діяти узгоджено з колективом. Крім рольових ігор, у дитячому середовищі побутують вироблені народною педагогікою ігри з готовими правилами – рухливі, розумові або дидактичні. Вони сприяють фізичному і розумовому розвитку дитини, підвищенню емоційного тону.

Народна педагогіка знає чимало ігор, які сприяють фізичному розвитку дітей: “Гуси-лебеді”, “Піжмурки”, “Третій зайвий”, “Мисливці і качки”, “Кози”, “Коти та мишки”, “Горюдуб”, “Ластівка”, “Зайчик”, “Дід”, “Панас”. Наприклад, гра “Квочка” – з такими правилами: у землю забивають кілочок, прив’язують мотузку. Хтось із дітей бере кінець мотузки – він “квочка”; “квочка” рухається під приспів:

*“Ходить квочка коло кілочка  
Водить діток дрібних квіток”.*

Учасники гри йдуть за “квочкою”. Після останніх слів усі гравці розбігаються, а “квочка” ловить їх, збираючи до купи [1, 11].

Народна педагогіка висуває завдання піклування про здоров’я та фізичний розвиток дітей на перше місце. З цього починається родинне виховання дитини в сім’ї. Відразу ж після появи немовляти на світ батьки вважають своїм першим і головним обов’язком піклування про його здоров’я. Сила і витривалість, спритність у народі високо поцінювалися завжди, і батьки прагнули виховати своїх дітей фізично загартованими, сильними, спритними і витривалими. Здавна народна педагогіка зробила висновок про те, що вдале фізичне виховання дитини та її фізичний розвиток, пов’язані з іншими чинниками формування особистості, сприяють виробленню наполегливості, рішучості, дисциплінованості, чесності, впевненості в собі та своїх силах, здатності до переборення труднощів.

З покоління в покоління передаються казки, легенди, думи, оповідання про людей, наділених надзвичайною фізичною силою, –

богатирів Іллю Муромця, Кирила Кожум'яку, Котигорошка. Вони завжди борються зі злом, відстоюючи інтереси народу. Саме за змістом української народної казки “Котигорошко” фізкерівником ДНЗ №30 м. Чернівці О.О.Цибанюк та методистом цієї установи І.О.Патрабой були розроблені конспекти цілої низки диференційованих занять із фізичної культури для хлопців старшого дошкільного віку та учнів І класу з використанням набивних м'ячів, гантелей, нетрадиційного обладнання, зробленого педагогами установи.

В Україні свята рідко обходяться без силових змагань та різних випробувань. З великою радістю хлопці–вихованці цієї установи беруть участь у спортивних розвагах. В програмі “Дня відкритих дверей”, що проводиться щопівроку, завжди практикується спортивний турнір для хлопців та їх батьків. Фізкерівник садка Олександр Симовенюк запропонував “Козацькі забави” на зразок стародавніх змагань української молоді. Тут використовуються козацькі поєдинки, рухливі й спортивні ігри, які сприяють розвитку сили, спритності, витривалості; виховують відвагу, рішучість, ініціативу. Частіше за все змагання проводяться на вулиці. Використовуються природні та штучні перепони – струмки, рівчак.

Діти разом із дорослими вчаться лазити по деревах, піднімати тягар, перетягувати канат, боротися, котити дерев'яні коліщата. Всі ці вправи привчають дітей долати психічні та фізичні навантаження, загартовують організм, створюють у них бадьорий і веселий настрій.

За М.Стельмаховичем, у підході до фізичного виховання дітей родинна етнопедagogіка опиралась на раціональний стрижень народної медицини, в основу якої покладається нагромаджений впродовж віків досвід, апробовані народом ефективні засоби й прийоми лікування, що передавались із покоління в покоління.

1. Білан О.І. Гра весела кличе нас. – Львів, 1995. – 57 с.
2. Верховинець В.М. Весела нічка. – К.: Либідь, 1989. – 37 с.
3. Коментар до учбового компонента дошкільної освіти в Україні // Науково-методичний посібник. – К.: Дошкільне виховання, 2003.
4. Стельмахович М.Г. Народне дитинознавство. – К.: Знання, 1991. – 34 с.
5. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка / Навчально-методичний посібник. – К., 1997. – 230 с.

## ПЕДАГОГІЧНІ ТРАДИЦІЇ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ЕТНОСПЛЬНОТИ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ М.Г.СТЕЛЬМАХОВИЧА

У період розбудови незалежної Української держави створено сприятливі умови для відродження, теоретичного осмислення й реалізації духовного потенціалу вітчизняної етнокультури, в осередку якої педагогічні традиції посідають чільне місце. Відразу зауважимо, що аналіз вітчизняної наукової літератури свідчить про неточності, а часом суперечності у визначенні провідних понять етнопоблематики – *етнос*, *етнічна група*, *етнокультура*, *етнопедagogіка*. З метою подолання термінологічного безладдя вважаємо за доцільне коротко схарактеризувати основні категорії етнологічного понятійного апарату.

Сучасна наука тлумачить етнос як стійку спільність людей, що склалася на певній території, має відносно стабільні особливості культури (включаючи мову) і психіки, а також етнічну самосвідомість. Принагідно зазначимо, що поняття “нація”, на відміну від “етносу”, передбачає культурну й духовну своєрідність певної спільноти людей і визначається як народ, об'єднаний усвідомленням своєї політичної й культурної спільності та наявністю власної держави або ж активної боротьби за державну незалежність. Таким чином, коли мова йде про український народ у контексті його культурної унікальності, доречно вживати термін “етнос”. Коли ж ідеться про політичне та державотворче становлення, слід звертатись до поняття “нація” [1, 29].

До складу етносу, як правило, входять етнічні групи – частини етносу, що мають лише їм притаманні риси господарського, культурного, духовного життя. Етнос чи етнічна група вирізняються з-поміж інших неповторністю як матеріальної, так і духовної культури. Цей феномен отримав назву “етнокультура”.

Неоціненним джерелом пізнання духовності українського народу, його цінностей та ідеалів є українська етнокультура, що формувалася на традиціях і кращих здобутках усіх етнічних груп, які утворюють українську націю. Українська етнопедagogіка є не тільки теоретичним вираженням українського соціально-культурного буття, а й носієм ментальності народу, втіленням його світосприйняття, ціннісних орієнтацій та етнічної самосвідомості.

3-поміж усього розмаїття українських етнічних груп чільне місце посідає гуцульська народність, що компактно проживає в Карпатському регіоні. З прадавніх часів горяни творили і зберігали для прийдешніх поколінь духовні й матеріальні цінності, що сьогодні становлять феномен гуцульської етнокультури. Впродовж віків гуцулами вироблено самобутні виховні традиції – невід’ємну складову етнокультурної спадщини горян. Щоправда, за часів радянської влади гуцульська етнопедагогіка зазнала нищівного руйнування, оскільки ґрунтувалася на релігійно-ідеалістичному світогляді, а тому суперечила атеїстичній парадигмі радянського державоустрою. Означена ситуація докорінно змінилася з набуттям Україною державного суверенітету, коли у процесі демократизації українського суспільства на інститут освіти покладається почесне й водночас нелегке завдання відтворення етнопедагогічних традицій задля утвердження етнонаціональної ідентичності та виявлення ефективних шляхів подальшого вдосконалення етнопедагогіки.

Вагомий внесок у справу вивчення, осмислення й актуалізації гуцульської етнопедагогіки належить академікові М.Г.Стельмаховичу (1934-1998). Так сталося, що педагогічну діяльність майбутній учений розпочав на теренах гуцульського краю, а саме на Коломийщині Івано-Франківської області, куди Мирослав Гнагович переїхав у 1960 році після закінчення Львівського державного університету і працював учителем, а згодом директором школи [3]. Саме тут, в осередку гуцульської етнокультури М.Г.Стельмахович розгорнув науково-дослідницьку роботу з відродження етнопедагогічних надбань українського народу. Свої наукові дослідження він продовжив у Івано-Франківському педінституті (згодом – Прикарпатському університеті ім. В.Стефаника), якому віддав тридцять років талановитої праці.

Провідні завдання сучасного етапу етнопедагогічної галузі наукових знань М.Г.Стельмахович убачав у активізації прогресивних ідей світової педагогіки на засадах народності, гуманізму й демократизму. Такий синтез, за переконанням українського вченого, зумовив би значний поступ у розвитку прогресивної педагогічної думки і водночас актуалізував би ті найважливіші аспекти педагогічної царини вітчизняної етнокультури, що ніколи не втрачали своєї теоретичної й практичної цінності.

Саме М.Г.Стельмаховичем закладено підґрунтя наукового осмислення етнічних традицій виховання в загальнонаціональному контексті,

оскільки найважливішою проблемою на етапі становлення й утвердження української держави є проблема консолідації українського суспільства. Основою цієї консолідації повинна стати українська національна ідея, яка цілеспрямовує українське суспільство на зміцнення державного суверенітету, на розвиток демократичних принципів та інститутів й утвердження національної самосвідомості.

Важко переоцінити значення народного виховання у справі досягнення означених цілей. Народне виховання слід розуміти як реальний процес передачі суспільно-історичного досвіду від минулих до наступних поколінь. Питання народного виховання вивчає та осмислює народна педагогіка як галузь педагогічної науки. Слід відзначити той факт, що кожен народ має систему виховання і відповідно в кожній країні є науковці, котрі займаються проблематикою народної педагогіки. Відомо, що народне виховання, а отже й народна педагогіка, мають незалежно від народу або країни спільні риси, сповідують однакові цінності, прагнуть до досягнення загального блага.

Водночас незаперечною істиною є те, що система виховання кожного народу, а відповідно і його народна педагогіка, мають суттєві відмінності. Національні особливості системи народного виховання вивчає така галузь народної педагогіки, як етнопедагогіка. Принагідно нагадаємо, що М.Г.Стельмахович чи не вперше визначив, узгодив і підпорядкував понятійно-категоріальний апарат етнопедагогічної галузі знань. За приклад може слугувати пропонуване співвідношення понять “народне виховання”, “народна педагогіка” та “етнопедагогіка”. Народне виховання вчений визначає як повсякденну суспільну практику життя, шгома частина якої є об’єктом дослідження науковців і складає предмет народної педагогіки. Національний аспект народної педагогіки є предметом дослідження етнопедагогіки.

На початку 90-х років минулого сторіччя М.Г.Стельмахович брав активну участь у розробці теоретико-методичних чинників реформування змісту освітньої системи на Гуцульщині. Науковий доробок з означеної проблематики публікувався на сторінках освітянського й літературно-краєзнавчого часопису “Гуцульська школа”, членом редколегії та постійним дописувачем якої академік М.Г.Стельмахович був до самої смерті (1998 р.). Мирослав Гнагович спричинився до створення науково-дослідної лабораторії “Гуцульська етнопедагогіка і гуцульщинознавство”, що діє на базі загальноосвітньої школи в с.Яворові Косівського району

на Івано-Франківщині. В освітній діяльності й педагогічних ідеях М.Г.Стельмаховича помітно вирізняються як загальноукраїнський, так і регіональний, суто гуцульський компоненти, поєднані в національному контексті. Зокрема, в доповіді на відкритті регіональної науково-практичної конференції “Гуцульська етнопедagogіка і гуцульщинознавство у змісті, формах та методах навчання і виховання учнів” у 1995 році відомий український педагог зауважив: “Прародителькою й одним з першоджерел педагогіки гуцульської школи має стати народна навчально-виховна мудрість гуцулів, як і українського народу в цілому. Вона йде від діда-прадіда, вітця-матері, родини, рідної оселі й материнської мови, гір карпатських, полонин і бескидів, лісів і пралісів, річок і потічків швидкоплинних, від ясного неба і світлого сонця, від доброго серця й щирої душі, глибоких людських почуттів і переживань, кристалевої чесності й людяності, світлої духовності, опришківського завзяття, сердечної любові до дітей, відданості гуцульському краю й неньці-Україні” [6, 5].

Наукова спадщина вченого зберігає багато цінних міркувань про значення, специфіку та педагогічні функції гуцульської родини. У статтях М.Г.Стельмаховича, присвячених реформуванню освіти з урахуванням етнорегіональних особливостей, простежується думка про необхідність виховувати молоде покоління на етнопедagogічних традиціях гуцулів, які здавна плекали в своїх дітях працелюбність, моральність і почуття власної гідності. Прикладом може слугувати стаття “Традиційна гуцульська родина,” в якій автор зазначав: “Фундамент структури й побутової культури гуцульської родини – український, загальнонаціональний. Маючи визначальні етнокультурні риси, властиві всьому українському народові, гуцульська родина разом з тим наділена й певною регіональною своєрідністю, зумовленою особливостями історичної долі та природних умов Гуцульщини, деякими відмінностями в господарстві, культурі, побуті й мові корінних мешканців гуцульського краю” [7, 542].

Далі, визначаючи самотність гуцульської родини, вчений продовжує: “Традиційна гуцульська родина є яскравою, чудовою, чарівною квіткою єдиного суцвіття української родини, переконливим свідченням розмаїтого родинотворчого феномена українського народу, багатою окрасою не тільки українського національного, але й загальнослов’янського і загальнолюдського родинобудівництва” [7, 542].

М.Г.Стельмаховичем уперше досліджено українську народну педагогіку й визначено функції гуцульської родини, провідними з яких є:

- відтворення й продовження гуцульського роду, українського народу, нації;
- виховання дітей;
- організація домашнього й підсобного господарства, ремесел і промислів,
- споживання, побуту, дозвілля;
- забезпечення єдності, наступності й спадкоємності поколінь;
- передача дітям духовних і матеріальних цінностей, виробничого та життєвого досвіду, господарсько-трудоу мій і навичок, родинно-побутової культури;
- етнічна соціалізація;
- підготовка молоді до сімейного життя [7, 543].

У розмові про родину як провідний осередок формування етнічно свідомої особистості зазначимо, що особливу дослідницьку зацікавленість викликає механізм соціалізації, який притаманний лише родині і не спостерігається в діях усіх інших агентів *первинної* соціалізації. Умовно цей механізм можемо назвати механізмом родинної ідентичності. Методологічно визначення передбачає виявлення специфічного змісту цього поняття одночасно в двох його аспектах: груповому й індивідуальному. Як феномен родинна ідентичність більша від суми, яку складають її індивідуальні ідентичності. В контексті родинної формується й етнічна ідентичність, адже становлення особистості здійснюється в певних темпорально-просторових та етнокультурних кордонах. Не викликає сумніву той факт, що кожна окрема родина буде свій внутрішній устрій, облаштовує побут відповідно до традицій, звичаїв та обрядів того етносоціального середовища, в якому вона перебуває.

Принягідно зауважимо, що традиції – це міжпоколіннева трансмісія поглядів, принципів життя, зразків поведінки, що сформовані під впливом історичних, природно-кліматичних та інших чинників і впливають на свідомість, характер та діяльність людей. Звичаї охоплюють більш вузькі рамки впливу на людину, ніж традиції. Це успадкований стереотипний спосіб поведінки, який є звичним для членів визначеної спільноти. Обряд – ритуал, церемонія, сукупність умовних дій, що слугують символом – формою наочного вираження визначених соціальних відносин, способу господарювання, світоглядних позицій.

Співзвучним із питанням про значення традицій і звичаїв у родинному вихованні є міркування академіка М.Стельмаховича. У монографії “Українська родинна педагогіка” видатний науковець зазначав:

“Зовнішньою стороною звичаю виступає правило поведінки – детальний припис вчинку в конкретній ситуації. В традиції провідною завжди виступає норма чи принцип поведінки. Отже, проглядається певна виховна закономірність у звичаях як механізмах впливу, що діють шляхом детальних приписів вчинків у конкретних ситуаціях, у традиціях – через формування відповідних духовних якостей людини. Внаслідок цього виховні наслідки теж виходять дещо диференційовані: звичай формує звички прості, тобто стереотипні, напівавтоматичні, а традиції – складні, що виражають спрямованість поведінки” [8, 42].

Глибоко усвідомлюючи кризовий стан, у якому опинився інститут сучасної гуцульської родини, академік М.Стельмахович розробив орієнтовну програму педагогічної освіти батьків учнів гуцульської школи, що одержала назву “Гуцульська родина: батьки і діти”. За змістом і структурою програми притаманний покладний характер. Це означає, що батьки одержують широку педагогічну інформацію стосовно виховання дитини, яка навчається в той час у певному конкретному класі. За програмою заняття в мережі педагогічного всеобучу проводяться щомісячно в найзручніші для батьків дні й час – від вересня до травня кожного року.

У передмові до програми видатний український педагог обґрунтував необхідність відродження стародавніх традицій гуцульського родинного виховання та надання їм оновленого змісту відповідно до умов сьогодення: “Гуцульське родинне виховання базується на таких провідних принципах, як: український патріотизм й висока національна свідомість; природовідповідність; любов до батька й матері, родини, рідного краю; шанобливе ставлення до української мови й традиційної родинно-побутової культури гуцулів; почуття взаємного обов’язку між батьками і дітьми та членами родини; гуцульська етнічна соціалізація; європеїзм; участь дітей у посильній хатній роботі та господарській і громадській діяльності; прилучення до гуцульського народного мистецтва, місцевих ремесел і промислів; утвердження здорового способу життя; збереження родинної честі й солідарності між родичами і свояками; забезпечення єдності, наступності й спадкоємності поколінь” [4, 557].

Тематикою програми передбачено вивчення ролі гуцульської родини в українському національному вихованні дітей та молоді, особливостей гуцульської народної педагогіки, виховної місії батька й матері, гармонії родинно-громадсько-шкільного виховання тощо [4, 556-566].

Наукова спроможність, теоретична і практична цінність педагогічних ідей академіка М.Г.Стельмаховича полягають у тому, що всі вони породжені насущними, гострими потребами суспільного життя і дістали широкий простір для реалізації на зламі тисячоліть, в умовах розбудови самостійної Української держави, відродження й розвитку національної освіти й автентичної педагогіки.

1. Рудницька Г.М. Етнос і нація: спроба понятійно-термінологічного розмежування // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №3. – С.28-36.
2. Етнопсихологія / Орбан-Лембрик Л.Е., Хрущ В.Д., Москалець В.П. та ін. – Івано-Франківськ: Плай, 1994. – 83 с.
3. Сподвижник української етнопедagogіки: (На пошану дійсного члена АПН України Мирослава Стельмаховича). Серія “Педагогіка, етнопедagogіка”. – Івано-Франківськ, 1999. – 192 с.
4. Стельмахович М.Г. Гуцульська родина: батьки і діти. (Орієнтовна програма педагогічної освіти батьків учнів гуцульської школи) // Хрестоматія з гуцульщинознавства / Автор-упорядник П.Лосюк. – Косів: Писаний камінь, 2001, Снятин: ПрутПринт, 2001. – С.555-566.
5. Стельмахович М.Г. Гуцульський компонент в українській системі розвитку здібностей особистості // Гуцульська школа. – 1998. – №1. – С.49-52.
6. Стельмахович М.Г. Етнопедagogічні основи гуцульської школи // Гуцульська школа. – 1995. – №2. – С.5-7.
7. Стельмахович М.Г. Традиційна гуцульська родина // Хрестоматія з гуцульщинознавства: Автор упорядник П.Лосюк – Косів: Писаний камінь, 2001, Снятин: ПрутПринт, 2001. – С.540-549.
8. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка. – К.: Вища школа, 1996. – 285 с.

*Наталія Куцела (м.Івано-Франківськ)*

## **ПРИНЦИПИ ДИДАКТИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ М.Г.СТЕЛЬМАХОВИЧА**

Дидактика розвивається у взаємозв’язку з різними науками, що зумовлено різноманітністю об’єктів її вивчення, а саме: змістом освіти, людськими можливостями, умовами, результатами навчання тощо. Підґрунтям дидактики є народна педагогіка, зокрема етнодидактика. Саме з джерел народного виховання йдуть такі принципи дидактики, як природовідповідність і культуровідповідність педагогічного процесу, вплив емоцій, почуттів на якість навчання, потреба в активності, самостійності, працелюбності дитини, врахування вікових та індиві-

дуальних особливостей, визначальна роль рідної мови, цілеспрямоване виховання розумної, мислячої особистості, принцип гуманного навчання тощо [1].

Здійснивши науковий аналіз усних і письмових джерел, М.Г.Стельмахович довів, що народна педагогіка репрезентує цілісну виховну систему, якій притаманна своя термінологія, відображено світогляд народу, його погляди на формування особистості характеризуються властивими їй внутрішніми історико-педагогічними закономірностями розвитку, що об'єднують елементи загальні й специфічні. Він умовно поділяє народну педагогіку за змістом і виховними цілями на п'ять органічно взаємообумовлених складових частин: народну фамілогію (родинознавство); етнічне дитинознавство (етнографію дитинознавства): народне виховання; етнодидактику; педагогічну деонтологію [2].

Глибоким вивченням і детальним розглядом складових частин та визначенням джерел народної педагогіки багата педагогічна спадщина М.Г.Стельмаховича. Передусім його педагогічні ідеї відображені в таких працях: “Українська народна педагогіка”, “Українське родинознавство”, “Українське дитинознавство” та ін [2; 6].

Зупинимось детальніше на принципах навчання, виписаних у народній дидактиці М.Г.Стельмаховича, та розглянемо, як вони переплітаються з академічними принципами навчання молодших школярів.

Передусім М.Г.Стельмахович відзначає, що глибина і точність відображення у принципах навчання закономірностей процесу навчання визначаються рівнем розвитку народної дидактики і суміжних з нею галузей знань – народної психології, фізіології. Мотивація доцільності додержання того чи іншого дидактичного принципу здебільшого впливає також із позицій народної філософії. Так, скажімо, філософська течія природовідповідності актуалізувала в етнодидактиці принцип природовідповідності. Його змістом передбачено забезпечення навчання і виховання з урахуванням природи дитини, зокрема її особистої схильності й податливості до навчання (“Гни дерево, поки молоде, учи дітей, поки малі”, “Чого Івась не навчиться, того Іван не знатиме”, “Дізнайся світа, поки служать літа”), прояву вікових та індивідуальних особливостей (“Що голова, то розум”, “Всяк розумний по-своєму: один спершу, а другий потім”) [3].

Окреслений принцип став джерелом виникнення відповідного принципу в сучасній дидактиці початкової школи. Його застосування у

навчанні молодших школярів О.Я.Савченко обумовлює створенням у навчально-виховному закладі відповідного етносередовища з широким використанням різних жанрів дитячого ігрового фольклору, народних звичаїв, традицій, тісною співпрацею із сім'єю для збагачення дітей знаннями і позитивними емоціями про свій родовід, націю, з вихованням інтересу до рідного краю, поваги до старших поколінь [1].

Наступний принцип зумовлено перш за все тим, що навчання, виступаючи засобом пізнання довкілля, його предметів, явищ, подій, проходить успішніше тоді, коли спирається на їх безпосереднє спостереження та вивчення. На думку М.Г.Стельмаховича, народна філософія сенсуалізму, яка розглядає відчуття як відображення об'єктивної реальності, висунула на передній план у народній дидактиці принцип наочності [2].

Важливу роль відіграє унаочнення в навчанні молодших школярів, оскільки дітям цього віку властиве конкретно-образне мислення. Психологами встановлено, що пізнавальні практичні дії учнів з об'єктами живлять процеси мовлення і логічного мислення [1].

Щодо принципу наочності М.Г.Стельмахович наводить афоризми: “Краще один раз побачити, ніж сто разів почути”, “Око бачить далеко, а думка ще дальше”. Водночас він визначає ставлення етнодидактики до кожного висунутого нею принципу без перебільшень. Стосовно відношення до принципу наочності вчений зауважує: “Хоча роль наочності у навчанні справді велика, але не всеосяжна. Відчуттєве сприйняття деколи може бути неточним, а то й оманливим (“Чув дзвін, та не знає, де він”). Уникнути цього можна через забезпечення єдності чуттєвого пізнання з логічним (“Треба розумом надточити, де руки не візьмуть”).

Наступний принцип української народної дидактики – принцип свідомості й активності навчання – висвітлюють народні вислови: “Гарно того вчити, хто хоче все знати”, “Хто думає, той і розум має”, “Не на користь книжку читати, коли вершки лише хапати”. М.Г.Стельмахович зазначає, що справжній успіх у навчанні ґрунтується лише на усвідомленому вивченні навчальних дисциплін, на бажанні вчитись [2]. Свідомість, у свою чергу, забезпечується високим рівнем активності. Активізації пізнавальної діяльності сприяють позитивне ставлення до навчання та позитивні емоції, викликані навчальною діяльністю; інтерес до навчального матеріалу; тісний зв'язок навчання з життям, що актуалізує значення наукових знань, і т. д. [4].

Визначений в народній дидактиці М.Г.Стельмаховича принцип доступності навчання вимагає, щоб нові знання були посильними для дитини, ґрунтувались на її життєвому досвіді, вже здобутих знаннях, щоб кожна порція нових знань підносила особистість на вищий рівень розвитку.

Цей принцип етнодидактики тісно переплітається з принципом доступності в науковій дидактиці. Його також називають принципом наростаючої складності, який реалізується через виконання кількох правил: у навчанні треба йти від близького до далекого, від простого до складного, від відомого до невідомого. “Проте доступність не означає спрощеності чи штучного полегшення”, – додає М.Г.Стельмахович. Справжнє навчання те, що вимагає долання певних труднощів (“Доки не впіти, доти не вміти”, “Хто хоче знати, тому треба менше спати”), а також повинні братися до уваги й критерії цікавості матеріалу. Водночас М.Г.Стельмахович визначає, що етнодидактика наскрізь оптимістична й вірить у силу навчання (“Не кажи не вмію, а кажи навчусь”).

У народних висловах “Що в молодості навчишся, те на старості як знайдеш”, “Учись змолоду – на старості пригодиться” зафіксована орієнтація народної педагогіки М.Г.Стельмаховича на майбутнє, на додержання принципу міцності знань [3]. Цей принцип у навчанні молодших школярів виявляється насамперед у довготривалій пам’яті учня, яка формується під впливом правильної організації навчального процесу і залежить від того, чи знання є продуктивними, чи відчуває учень потребу в них у майбутньому житті і подальшому навчанні [1].

Підкреслюючи важливе значення науки для виховання і навпаки, М.Г.Стельмахович пише: “Народна дидактика твердо і послідовно відстоює принцип виховуючого навчання (“Освічений дикун у сто разів страшніший від неосвіченого”). Навчання і виховання в етнодидактиці так тісно переплелись, що в багатьох моментах їх розділити просто неможливо, бо вони сприймаються як одне нерозривне ціле”. В навчальному посібнику “Теорія та практика українського виховання” М.Г.Стельмаховича знаходимо такі провідні принципи виховання: принцип національної свідомості й українського патріотизму, етнізації, історизму, народності, гуманності та демократизму, природовідповідності й культуровідповідності, самодіяльності й активності учнів, гармонії родинно-громадсько-шкільної педагогічної взаємодії. Неухильне дотримання принципу взаємозв’язку навчання та виховання забезпечить, на

думку вченого, високу ефективність навчання та виховання учнів початкових класів [5].

Оскільки народна дидактика зародилась, виросла й зміцніла у вирі життя народу, постала з школи життя, то провідним її орієнтиром стало саме життя, життєві потреби людини. Розглядаючи принципи народної педагогіки, М.Г.Стельмахович чільне місце відводить принципів зв’язку навчання з життям та принципів науковості. За його переконаннями, здобуті людиною знання – не мертвий багаж, а міцна опора в повсякденній трудовій діяльності, до того ж людина, озброєна науковими знаннями, непереможна. Зв’язок навчання з життям в народній та науковій дидактиці передбачає передусім життєвість і актуальність змісту навчання (“Потрібно вчитись, завжди пригодиться”), практичну значимість знань, органічну єдність знань, умінь і навичок та вміння застосовувати набуті знання у практичній діяльності (“Науки не носять за плечима”, “На те коня кують, щоб не спотикався”, “Хто багато робив, той і багато знає”, “Хто що знає, тим і хліб заробляє”).

Акцентуючи увагу на цінності в народній дидактиці достовірних наукових знань, М.Г.Стельмахович наводить такі афоризми з українського фольклору: “Правда світліша від сонця”, “Наука в ліс не веде, а з лісу виводить”, “Чим більше науки, тим довші руки”, “Де більше науки, там менше муки”. Він пише: “Народна дидактика поставила науковість в ряд своїх найважливіших дидактичних принципів. Сила науки в тому, що вона дає об’єктивне відображення світу, озброює людину системою знань про закономірності розвитку природи і суспільства та способи впливу на навколишню дійсність. Народ визнає справжнім навчання тільки те, що спрямоване на засвоєння наукових знань” [2].

Навчальну діяльність молодших школярів забезпечує принцип взаємозв’язку навчання і розвитку, який передбачає цілеспрямований розвиток пізнавальних і творчих можливостей особистості дитини у різних видах діяльності, стимулювання різноманітними засобами її пізнавальних потреб. Цей розвиток опирається на активність і самостійність учнів, їхні вміння застосовувати набуті знання, на вияв творчості. В цьому ракурсі М.Г.Стельмахович зазначає: “Народна педагогіка емпіричним шляхом дійшла справедливого висновку про навчання як основний чинник становлення особистості – формування розуму й світогляду дитини, її почуттів, пам’яті, уяви, мовлення і мислення, уваги й спостережливості, ставлення до життя, знань і праці, пізнавальних і



творчих здібностей та інтересів. Навчання за народною дидактикою спонукає людський розум вбирати ідеологію і психологію трудящих, їх переконання, традиції, моральну, інтелектуальну й естетичну культуру [3]. Аналогічно окреслений принцип науковості в дидактиці початкової школи [1]. Регулююча функція цього принципу виявляється в тому, що будь-який зміст, який викладається у початковій школі, незважаючи на його елементарність, не повинен суперечити науковому розумінню понять. Усі факти, знання, положення і закони, що вивчаються, повинні бути науково правильні, так само, як і спосіб їх обґрунтування та формування понять у процесі навчання [4].

Проведений аналіз принципів народної дидактики, описаних М.Г.Стельмаховичем, і порівняння їх з основними дидактичними принципами навчання молодших школярів дозволяє стверджувати, що в багатьох аспектах вони співзвучні. З огляду на це, М.Г.Стельмахович писав: “Поставши з життєвої педагогічної практики народних мас, народна дидактика, по-перше, сприяє реалізації принципу зв’язку школи з життям народу; по-друге, доцільне використання народної дидактики забезпечує наступність між дошкільним і шкільним навчанням, полегшує перехід із сімейної обстановки в шкільну, інакше кажучи, народна дидактика є тим надійним містком, який поєднує домашнє навчання з шкільним, школу з сім’єю; по-третє, мудре застосування народної дидактики на уроках чи в позакласній роботі збагачує, урізноманітнює й оптимізує роботу вчителя”. Перше і друге особливо стосуються навчання молодших школярів тому, що, за словами К.Д.Ушинського, сама школа для малолітніх дітей тоді тільки добра, коли вона цілком перейнята сімейним характером і більше схожа на сім’ю, ніж на школу [2; 6].

Педагогічна спадщина М.Г.Стельмаховича та його бачення шкільного навчання та виховання з використанням принципів народної педагогіки є цінною базою для розвитку сучасної системи початкової освіти, де в центрі стоїть постать дитини як гідного представника української нації.

1. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К.: Генеза, 2002. – 368 с.
2. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка: Навч.-метод., посібник: для студентів пед. навч. закладів держ. університетів. – К., 1997. – 232 с.
3. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К.: Радянська школа, 1985. – 312 с.

4. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 528 с.
5. Стельмахович М.Г. Теорія і практика українського виховання: Посібник для вчителів початкових класів та студентів педагогічних факультетів. – Івано-Франківськ, 1996. – 180 с.
6. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навчальний посібник. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.

*Наталія Клімкіна* (м. Івано-Франківськ)

## **М.СТЕЛЬМАХОВИЧ ПРО ПЕДАГОГІЧНУ КУЛЬТУРУ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО НАРОДОЗНАВСТВА**

Сучасний стан освітнього простору в Україні досить неоднозначний і суперечливий. Йому притаманні криза старої ідеології, відмова від колишніх цінностей, зміни в гомогенній культурі, усталення оновлених культурно-ціннісних орієнтацій та систем. Специфічним і особливим соціальним феноменом є педагогічна культура. Вона охоплює наукову ерудицію, загальну і національну культуру, педагогічні здібності, педагогічну майстерність, педагогічну етику, культуру мовлення, культуру спілкування, духовне багатство, наукову організацію праці, прагнення до самовдосконалення. Вважаємо, що її першооснови слід прищеплювати батькам дітей різного віку і різного соціального статусу.

Спеціалісти в галузі дошкільної та початкової освіти вважають, що однією з причин неуспішності дітей у школі є відсутність своєчасної допомоги дитині в період дошкільного дитинства з боку сім’ї. Це зовсім не означає, що для більшості таких дітей необхідною була суттєва корекція особистісного розвитку, яку може надати лише спеціаліст. Своєчасно їм можна було допомогти силами сім’ї. І в цій роботі особлива роль належить не дошкільному освітньому закладові, а батькам. Бо “у сім’ї закладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квітки, і плоди” [5, 99].

Передусім це обумовлено тим, що в дошкільному дитинстві батьки мають найбільший вплив на особистісний розвиток дитини. І якщо вони не будуть підтримувати дії вихователів чи між ними виникатимуть протиріччя, то зусилля педагогів зійдуть нанівець. Дуже важливо, щоб батьки володіли навичками педагогічної культури, навчально-виховної

роботи. співпереживали з дитиною і допомагали їй отримати очікуваний результат.

Візьмемо, для прикладу, один з аспектів сучасного життя у випадку позбавлення батьківських прав. Серед основних причин, крім традиційних (асоціальна поведінка батьків, поширення алкоголізму та наркоманії), з'явилися й нові, характерні для періоду проведення в суспільстві активних реформ: безробіття, економічна нестабільність, а в результаті – поширення злочинності, бідність. Наслідок – позбавлення дитини конституційного права на сімейне виховання та батьківське піклування. Суспільство повинне усвідомити, що без сімейного виховання, без педагогічної культури порушується одне з базових прав, проголошених Конвенцією ООН про права дитини. Активність держави та інституційних установ може тільки пом'якшити негативний вплив відсутності сім'ї (ст.52 Конституції України).

Адже “національно свідомо українська сім'я – це духовний храм України-матері” [1, 4].

Формування складових педагогічної культури розглядав у працях “Українська народна педагогіка”, “Українська родина”, “Мудрість народної педагогіки”, “Народна дидактика”, “Народна педагогіка” М.Г.Стельмахович.

Аналіз матеріалів його досліджень підтверджує, що робота з метою формування чинників педагогічної культури проводиться в дошкільних закладах, однак залишаються ще не вирішеними деякі питання. Зокрема, світова статистика переконує, що сучасне сімейне виховання не є настільки ефективним, повноцінним, як повинно бути. У багатьох країнах розробляються спеціальні програми, спрямовані на підвищення педагогічної культури сім'ї, виховання чоловіка і дружини як батьків. Народна педагогіка звертає увагу на те, що результативність морального виховання дітей у сім'ї зумовлюється його вдалим початком (“Добрий початок – половина задуманого”). Вона закликає дбати про виховання з перших років життя дитини (“Гни дерево, поки молоде, учи дитину, поки мала”), взявши під контроль її моральну поведінку [3, 25].

Психолого-педагогічна освіта батьків задля підвищення їх педагогічної культури – один з напрямів співробітництва дошкільного закладу і сім'ї. На сучасному етапі психолого-педагогічна освіта батьків забезпечується багатьма засобами: за допомогою радіо, телебачення, популярної літератури про виховання та ін. Чільне місце займає і народна

педагогіка, бо це багатогомний усний підручник навчання й виховання, який зберігається в пам'яті народу, постійно ним використовується, систематично збагачується й удосконалюється.

Народна педагогіка наймудріша, адже вона створювалася природою віків, шліфувалась, перевірялась досвідом мільйонів людей багатьох поколінь. Її ще справедливо називають школою, яка завжди з нами, – школою сім'ї й отчого дому, матірною і батьковою наукою, першим університетом життя, через який проходить кожна людина.

У психолого-педагогічній освіті батьків, яка здійснюється дошкільним закладом, слід чітко визначати спрямованість і мету. Так, специфіку роботи вихователя ясельної групи з сім'єю обумовлено психологічними особливостями дітей раннього віку (швидкий розвиток малюка потребує своєчасної зміни завдань виховання і навчання, перебудови методів і прийомів педагогічної освіти батьків, включаються питання охорони життя, зміцнення здоров'я малюка, створення умов для правильного фізичного розвитку тощо).

Рекомендації та поради слід диференціювати, що сприятиме перетворенню дошкільної установи у відкриту до різних зовнішніх ситуацій. Це, в свою чергу, значно збагатить освітній процес, “відкриє” дошкільний заклад для батьків та інших членів сім'ї.

Найважче йти дорогою дошкільного дитинства тому, що саме в дитячому садку виникають перші труднощі, обумовлені розвитком дитини, її поведінкою. І якщо вихователі не звернуть увагу на це, а батьки уникатимуть труднощів, то в школі їх чекають великі несподіванки. Тут варто згадати настанови М.Г.Стельмаховича. У праці “Українська родина” представлені факти, які переконують у тому, що дитина лише тоді розвивається нормально, коли перебуває в родинному оточенні, постійно спілкується з батьками. Тільки за цієї умови повною мірою спрацьовує психолого-фізіологічний процес імпрингу. Таке явище, як брак середовища, яке задовольняло б потребу дитини в спілкуванні, у психології називається деривацією (позбавлення, втрата чогось необхідного для задоволення певної потреби) [2, 24].

Зважаючи на сучасні тенденції в суспільстві, обумовлені підвищенням престижу сім'ї та ролі сімейного виховання, яке вирішальним чином впливає на становлення особистості саме в дошкільному віці, головним у змісті роботи з батьками має бути активне залучення родини до освітньо-виховного процесу. Адже найбільшого впливу діти зазнають

з боку батьків – своїх перших учителів, наставників, які подають зразки для наслідування. У М.Стельмаховича з цього приводу читаємо: “Вихованню дітей слід приділяти велику увагу. І тут місія батьків дуже відповідальна. На батьків постійно спрямовані довірливі погляди дітей. І тому для дорослих є справою честі гідно виконувати свій виховний обов’язок”.

З батьками слід спільно обговорювати і розв’язувати глобальні проблеми та конкретні питання, приймати важливі рішення. Лише завдяки високій культурі спілкування педагогів і батьків, доброзичливості, неупередженості в розв’язанні різних проблем можна досягти ефективної взаємодії дошкільного закладу і сім’ї. Найефективнішими формами такої співпраці виступають співбесіди, семінари, “круглі столи”, диспути, посиденьки, усні й рукописні журнали та ін.

На жаль, останнім часом через складні економічні умови в деяких садках співпрацю між дошкільним закладом і батьками зводять до надання останніми матеріальної допомоги дитячому садкові (здійснення ремонту, придбання гардин, іграшок.). Фінансова допомога дитячим садкам може надаватися лише з ініціативи батьківського комітету та за згодою самих батьків. Найпершим обов’язком педагогів є поширення педагогічно-психологічних знань серед батьків, організація обміну досвідом сімейного виховання, ознайомлення батьків з новими освітніми та виховними технологіями. М.Г.Стельмахович радить з цього приводу черпати поради у народній педагогіці.

Показниками результативності взаємодії вважаємо наявність у дошкільному закладі доброзичливої атмосфери між вихователями та батьками, високого рівня загальної та педагогічної культури батьків і педагогів, зорієнтованості на самовдосконалення, створення умов для повноцінного розвитку дошкільнят.

У цій статті розглядаємо і таке завдання: простежити розвиток української родини за матеріалами праць М.Г.Стельмаховича, довести, що “сім’я – найперша вихователька зростаючих поколінь за всіх часів і у всіх народів, невтомна піклувальниця про формування у дітей високої духовності та гуманізму, національного духу, характеру, свідомості, психології й патріотизму. Справжня сім’я є совістю, честю, національною гордістю кожного народу, надбанням педагогічної культури людства” [1, 4]. Важливо, щоб у нинішніх складних умовах батькам прищеплювались означені вище складові педагогічної культури.

Істинно народне не зникає і не пропадає. Його Відродження неминуче, якщо хочемо мати традиційну українську родину, міцну,

здорову, щасливу, – зауважує український вчений [1, 12]. Адже сім’я впливає на дитину з першого дня. Спосіб життя родини і характер спілкування з малятком є визначальними у формуванні в дитини початкового досвіду [5, 42].

Сім’я буде позитивно впливати на дітей тільки тоді, коли в ній пануватиме здоровий дух єдності. Сварки, чвари в родині, а ще гірше негідна поведінка когось із батьків знижують виховні можливості сім’ї.

Народом обґрунтовано виховання за взірцем дорослих: “Добрий приклад кращий за сто слів”, “Приклад кращий за правило”. Виховання дитини в народній педагогіці – запорака належного формування особистості з перших років життя. Відповідно народ гостро засуджує тих, хто не виконує своїх батьківських обов’язків, не вміє виховувати дітей чи взагалі ігнорує виховання. Подібні випадки, на жаль, в сучасній практиці непоодинокі.

М.Г.Стельмахович зауважує, що найкращі сім’ї, які володіють навичками педагогічної культури, стверджують атмосферу любові й дружби в родинному колі створюють спільні духовні інтереси, спільна праця і довілля, душевні бесіди.

Практика народного виховання передбачає формування в кожній людині, і передусім у батьків, моральних оцінок з позицій добра, справедливості. Вони впливають з народного поняття моралі: моральний той, хто цнотливий, шляхетний, доброчесний, праведний. Сюди належать і такі поняття, як гідність, честь, людяність [5, 159].

Отже, можемо стверджувати за М.Г.Стельмаховичем, що родинне виховання має будуватися так, щоб застерегти дітей від лицемірства, привчати їх до моральної стійкості, не допускати порушень норм поведінки не тільки в присутності батьків, а й наодинці, навчити бути чесними перед собою, принциповими і стійкими в самооцінці, непримирними до власних недоліків і слабкостей. Відносини батька й матері у народній педагогіці є не лише актуальними, а й найскладнішими і найважчими в сучасному соціумі. Побудувавши справжню сім’ю з належним позитивним мікрокліматом, зможемо досягти очікуваних результатів у вихованні зростаючих поколінь.

Справедливо з цього приводу писав український вчений: “Щаслива та сім’я, де всі люблять і поважають один одного, де панує дух взаємодопомоги, щирої турботи” [4, 31].

## МІСЦЕ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ЕТНОПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ М.Г.СТЕЛЬМАХОВИЧА

Не можемо не погодитись із думками М.Стельмаховича стосовно того, що настав вирішальний час, коли потрібно якнайрішучіше повернутися до народного родинознавства в Україні. У подальшому дослідженні актуальним вважаємо відродження традиційного статусу української родини з її непорушним авторитетом, подружньою вірністю, любов'ю до дітей і відданістю святому обов'язкові їх виховання, повагою до батька, матері. Таким чином, важливо забезпечувати на взірцевому прикладі батьків духовно-моральну підготовку молоді до подружнього життя, тобто відновити й утвердити те вічне, на чому завжди ґрунтується як національна, так і загальнолюдська культура. Отже, щоб сім'я стала могутнім засобом виховання, розвитку і навчання, в сучасних умовах необхідна наполеглива робота кожного педагогічного колективу з метою формування в батьків педагогічної культури.

Подальшу перспективу дослідження обраної теми накреслюють слова-поради А.Макаренка: “Школа повинна впливати на сім'ю, тобто сімейне виховання повинно співпрацювати з “замовленнями суспільства”. Постає необхідність у вдосконаленні системи роботи вихователів з батьками, інтеграції родинного та суспільного виховання.

Головне завдання вбачаємо в руйнуванні бар'єру між дитячим садком і сім'єю. Дитячий садок не повинен бути закритою установою. Батькам слід знати, як живуть їхні діти, як їх навчають і виховують, у які ігри вони грають тощо.

Присутність батьків у дитсадку дозволить істотно впливати на життя дітей, створити домашню атмосферу, допоможе вихователю організувати ту чи іншу дитячу діяльність, а батькам – об'єктивно оцінити сильні й слабкі сторони у вихованні дитини. Вихователі дізнаються про індивідуальні особливості кожної дитини, про емоційний характер спілкування в сім'ї, про рівень педагогічної культури батьків, про формування трудових навичок і звичок. Відкриті та зацікавлені контакти з сім'єю допоможуть виявити зразки досвіду сімейного виховання, зацікавити інших. Таким чином, батьки та вихователі зможуть краще зрозуміти дитину і врахувати її бажання, інтереси й потреби.

Народна педагогіка споконвіків ставила піклування про здоров'я та фізичний розвиток дітей в число першочергових завдань у вихованні майбутнього нації. У її скарбниці знаходимо чимало порад та висловів такого змісту, як от: “Нема щастя без здоров'я”, “Здоровому все здорово” З цього, за великою народною філософією, і розпочинається опіка над дитиною в сім'ї. Відразу після появи немовляти на світ батьки неухильно виконували свій перший і святий обов'язок – піклувалися про його здоров'я, щоб дитя зросло здоровим і готовим до активного трудового життя.

Такий пріоритет нормального фізичного розвитку зумовлювався цілком реальними життєвими обставинами й потребами народу. В діяльності трудової людини впродовж віків поставало чимало таких проблем, в подоланні яких вирішальне значення мали чималі фізичні зусилля. Сила і витривалість, стійкість і спритність високо поцінювались народом. Ці риси батьки прагнули виховувати в своїх дітях. Окрім цього народ збагнув, що фізичне виховання неподільне з іншими чинниками формування особистості [5, 201].

Піклуючись про виховання здорового покоління України, наш народ створив свою самобутню національну фізичну культуру. Завдяки цьому українська народна педагогіка має цілісну систему педагогічних засобів фізичного виховання, яка цілком відповідає національній вдачі українського народу й повинна бути оптимально використана в початковій школі [6, 125].

Емпіричним шляхом народна педагогіка підсумовує, що вдале спрямування фізичного розвитку дитини сприяє виробленню таких важливих рис її характеру, як наполегливість, відвага, рішучість, чесність, дисциплінованість, потяг до праці, впевненість у власних можливостях, оптимізм, колективізм, здатність до подолання труднощів тощо. Кожен знає, що фізично загартована людина мало хворіє інфекційними хворобами, може стійко переносити холод і спеку, погодні й життєві негаразди, витримувати тривале фізичне навантаження [5, 201].

М.Г.Стельмахович вказував, що фізична і розумова діяльність завжди перебувають у неподільній єдності, про що в народній творчості зустрічаємо вислів: “Сила без голови шаліє, а розум без сили мліє”.

1. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К., 1997.

2. Стельмахович М.Г. Українська родина. – К., 1995.

3. Стельмахович М.Г. Мудрість народної педагогіки. – К., 1971.

4. Стельмахович М.Г. Народна дидактика. – К.: Знання, 1985.

5. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К.: Радянська школа, 1985.

однаково репрезентуючи позитивні ознаки особистості – “Сила та розум – краса людини”. Піднесення рівня фізичного розвитку поліпшує розумову діяльність людини, працездатність, про що народ каже: “В здоровому тілі – здоровий дух”, “Щоб працювати, треба силу мати” та ін.

Відомий дослідник української етнопедагогіки М.Г.Стельмахович неодноразово наголошував на наявності особливо чіткого зв’язку фізичного виховання з трудовим. Відповідно й народна педагогіка високо підносила значення фізичного розвитку, оскільки він створює надійні передумови для повноцінної й активної трудової діяльності. Кожен батько й мати знають, що своєчасне формування в дитини рухових навичок, удосконалення її фізичних якостей і зміцнення здоров’я допомагають успішному оволодінню трудовими діями. Високопродуктивною праця здебільшого буває тоді, коли працюючий фізично дужий, спритний, витривалий [5, 202].

У народі з покоління в покоління передаються казки, легенди, думи, оповідання про людей, наділених надзвичайною фізичною силою, – богатирів Іллю Муромця, Кирила Кожум’яку, Івана Коновченка (Удовиченка), Федька Ганджу Андибера, Котигорошка. Велич богатирів у тому, що їхня надзвичайна сила поєднується з моральною довершеністю. Усі вони завжди на перше місце ставлять державні інтереси. Тому й народ їм завжди щиро симпатизує. У фольклорі богатырями виступають не тільки чоловіки, а й жінки. Народною уявою створені такі прекрасні образи жінок-богатырок, як Настасія Микулична – дружина богатыря Добрині, Настасія-королівна – дружина богатыря Дуная, Маруся – козака дочка. Це свідчить про важливість фізичного гарту не лише для хлопців, але й для дівчат [6, 125].

М.Г.Стельмахович наголошував, що значення фізичного виховання в народній педагогіці зумовлюється вагомістю того внеску, який воно забезпечує в зміцненні здоров’я зростаючого покоління з правильним його подальшим фізичним розвитком, збільшенням тривалості життя, формуванням у молоді найважливіших морально-вольових якостей, прищепленням відповідних санітарно-гігієнічних навичок, здійсненніям підготовки до участі в продуктивній праці й до захисту рідної землі.

Велику увагу до фізичного виховання в родинній етнопедагогіці приділено високому гуманізму народу. Добре розуміючи, що хвороба чи каліцтво травмує людину, в народі казали: “Коли немає сили, то й світ не милий”, трудящі боролися, щоб діти зростали бадьорими, сильними,

здоровими й життєрадісними. Відповідні підтвердження знаходимо в скарбниці української усної народної творчості: “Веселий сміх – здоров’я”, коли народна мудрість закликала: “Бережи одяжу знову, а здоров’я змолоду”, бо “Горе стихає, а здоров’я зникає, і радість минає” [5, 203].

М.Г.Стельмахович відзначав активний вплив на тілесний розвиток руху і дозволя дитини. Ходьба, біг, ручна праця стимулюють функцію легень і серця, ріст організму, зміцнюють нервову систему, мускули й кістки, розум, дух та волю дитини [7, 180].

М.Г.Стельмахович у своїй книзі “Теорія і практика українського національного виховання” поділив засоби фізичного виховання учнів початкових класів на основні й допоміжні. Серед основних засобів фізичного виховання автор виокремив тілесні вправи як рухливі дії, виконувани свідомо згідно із закономірностями фізичного впливу, – гімнастику, ігри, прогулки, туризм, спорт. До допоміжних відносяться – навколишнє середовище (соціальні, географічні, кліматичні умови), звичайні сили природи (сонце, повітря, вода), а також ряд гігієнічних факторів (особиста гігієна, харчування, режим дня тощо) [6, 123].

Найпоширенішими, найдійовішими, а відтак і загальнодоступними засобами фізичного виховання дітей у народній педагогіці М.Г.Стельмахович визнав оздоровчі сили природи – сонячні промені, свіже повітря і воду. Народна педагогіка всіляко заохочує перебування дітей на свіжому повітрі, сонці. Велика користь сонячного світла була помічена дуже давно. Значні цілющі властивості сонця (ярила) широко використовували ще давні слов’яни, в яких побутував звичай винесення хворих з хагін під прямі або розсіяні промені сонця. Сонячне світло зміцнює здоров’я, сприяє нормальному розвитку організму [5, 205].

Народна педагогіка знає чимало ігор, які сприяють фізичному розвитку дітей: “Гуси-лебеді”, “Піжмурки”, “Третій зайвий”, “Мисливці і качки”, “Квач”, “Курки”, “Естафета” та інші. Їх мета досягається засобами різноманітних рухів: ходьби, стрибків, бігу, кидання чи перенесення предметів. Рухливі й спортивні ігри спрямовуються на виховання сили, спритності, витривалості, відваги, рішучості, ініціативи, товариської взаємовиручки, привчають долати психічні й фізичні навантаження, гартують організм, створюють у дітей бадьорий і веселий настрій. Спортивні поєдинки дуже захоплюють молодь. У них беруть участь не тільки діти, а й дорослі [5, 207].

А.М.Богущ і Н.В.Лисенко у своїй книзі “Українське народознавство в дошкільному закладі” визначають місце ігор та забав у народ-

ній дидактиці, вказуючи, що вони охоплюють найрізноманітніші аспекти: народознавчий, мовленнєвий, математичний, природничий, пізнавальний, розважальний, оздоровчий тощо. Народні ігри супроводжують свята та національні обряди, у їх змісті відбито сезонні явища, звичаї, пов'язані з хліборобською та землеробською працею. Народні ігри – це історія народу, оскільки вони відображають соціальне життя кожної епохи [1, 165].

На Україні і свята зрідка обходяться без силових змагань та різних випробувань. Кожен старається змалку навчитися плавати. Там, де є річка, озеро чи ставок, плавати й пірнати повинні вміти всі діти. А коли хлопці пасуть корів десь на вигоні, то граються м'ячем, влаштовують такі ігри, як “Свинка”, “Пе-патичок” та інші. Сприяють фізичному загартуванню їзда на самокаті чи велосипеді, плавання на човнах, їзда верхи на коні. Діти охоче вчать стріляти з лука, стрибати в довжину і ширину, через різні природні перепони – струмки, рівчакі, а також через скакалку, спритно лазити по деревах, піднімати тягар, боротися, далеко кидати предмет, в тому числі й камінчики в річці так, щоб вони підстрибували на водяному плесі, бігти за обручем чи паперовим вітряком, котити дерев'яні коліщата, запускати до хмар паперового змія, монтувати водяний млин. Коли батьки зайняті роботою, діти організують спортивні ігри й розваги самотужки, без дорослих. Великою радістю для дитини є гра в сніжки, ліплення снігової баби, катання на санках, лижах і ковзанах [5, 208].

Г.В.Довженок відзначає, що ігри завжди були й лишаються характерною яскравою прикметою дитячого побуту. Дитячі традиційні ігри драматичного й спортивного типів багатоманітні як щодо характеру використовуваного в них словесно-поетичного елемента, так і щодо його зв'язку зі змістом гри, дією [2, 168].

А.М.Богуш і Н.В.Лисенко виділяють специфічні особливості народних ігор як фольклорного жанру. Це ігри гуртові, вони об'єднують від 10 до 20 і більше дітей, їх структурна особливість дозволяє об'єднати всіх бажаних грати. Народні ігри можуть проводитись у будь-якій обстановці: у помешканні й на галявині, на подвір'ї і біля ставу, на луках і на річці. Народні ігри багатоваріантні. Одна й та сама гра у різних регіонах України має неоднакові приспиви, повтори, що легко простежується в іграх “А ми просо сіяли...”, “Мак”, “Калина” [1, 171].

М.Г.Стельмахович визначив тонізуючий вплив на молодий організм участі дитини у посильній праці та в рухливих дитячих іграх,

яких у репертуарі української народної педагогіки міститься чимало. Науковець підкреслював необхідність розумного втручання батьків з тим, щоб регулювати дитячі забави, дотримуючись таких правил: 1) використовувати ігри відповідно до пори року; 2) уникати сильних рухів безпосередньо перед їдою і відразу після неї, що завдає шкоди здоров'ю; 3) не допускати забав, що викривляють хребет і груди, призводять до вивихів; 4) стежити, щоб дитина, розігрівшись у грі, не пила холодної води, не сідала й не лягала на сиру землю; 5) відвертати від гучних і галасливих забав, ігор з гострими предметами та сірниками (вогнем), азартних ігор (у гроші, в карти), що розхитують нерви і не вчать нічого путнього; 6) урізноманітнювати ігрову діяльність; 7) дозволяти дітям гратися у надійному, безпечному, спеціально відведеному для цього місці, віддаленому від проїжджого транспорту, найкраще на відповідно обладнаному спортивному майданчику, і обов'язково на очах у батьків чи вихователів. Саме за таких умов ігри зміцнюють дух дитини, мислення, розвивають самодіяльність [7, 180].

Соматичне здоров'я виступає головним чинником нормального психічного розвитку дитини. За даними О.Кочерги, головна причина низького рівня успішності шестиліток – незадовільний стан їх здоров'я, коли 40% захворювань дорослих беруть початок ще в дитинстві. Водночас в 70% новонароджених учені спостерігають очевидні патологічні відхилення в розвитку, які з'являються під час вагітності та при пологах. У дослідженні порушеної проблеми вважаємо за доцільне звернути увагу на той факт, що 60-70% дітей мають соматичні зрушення ще на початку свого розвитку, а в понад 80% першокласників виявлено відхилення в стані здоров'я. Для теорії і практики сучасної школи суттєво, що близько 10% вступників до школи потерпають від порушень психічного здоров'я. Серйозно утруднює реальний педагогічний процес у початковій школі той факт, що 60% дітей притаманні мовленнєві вади, в тому числі у 25-30% спостерігаються порушення у розвитку моторних функцій, а в 30-35% – порушення зорово-просторового сприймання та зорово-моторних координацій [3, 49].

Уперше за останні роки місцевим органам виконавчої влади та місцевого самоврядування вдалося охопити більше дітей дошкільною освітою. Показник охоплення дошкільним навчанням зріс на 5%. Залучення дітей старшого дошкільного віку до суспільного виховання є надзвичайно важливою справою, оскільки дозволяє максимально

ефективно, з урахуванням вікових особливостей здійснювати цілеспрямований педагогічний вплив на формування особистості дитини.

Найголовнішим пріоритетом В.Кремінь називає здоров'я і фізичний розвиток дітей. Про важливість цього питання наголошено в шостому розділі Національної доктрини розвитку освіти, відтак рішенням колегії проголошено новий навчальний рік “Роком здорового способу життя та фізкультурно-оздоровчої роботи” [4].

М.Г.Стельмахович вбачав зміст фізичного виховання учнів початкових класів в охопленні:

- уявлень про значення занять фізичними вправами й ведення здорового способу життя для розвитку людини; розуміння необхідності зміцнення здоров'я для навчання, підготовки до праці, служби в українському війську;

- розуміння важливості додержання режиму дня, інтересу до занять фізичними вправами, до ранкової гімнастики, до загартування свого організму, прогулянок у природу, рухливих ігор, елементарних уявлень про цивільну оборону, розуміння значення санітарно-гігієнічних вимог;

- уявлень про організацію суспільно корисної діяльності із санітарії та гігієни;

- негативного ставлення до відхилень від здорового способу життя – лінівства, пияцтва, ангісанітарії, палення цигарок, злочинності [6, 122].

Аналіз стану фізкультурно-оздоровчої роботи в навчально-виховних закладах свідчить про позитивні зміни у поліпшенні означеної діяльності. Кількість учнів, залучених до всіх видів фізкультурно-оздоровчих занять, дещо збільшилась в загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладах. Загалом менше 10% учнів систематично займається фізкультурою і спортом. Натомість в половини дітей спостерігаємо незадовільну фізичну підготовленість [4].

В.Кремінь підкреслив, що важливе значення у формуванні в учнів основ здорового способу життя, підвищення рівня їх фізичної підготовленості посідає організація фізкультурно-оздоровчої роботи. З метою її активізації відповідним структурним підрозділом Міністерства науки і освіти розроблено систему організації фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи в навчальних закладах. Їх впровадження розпочалося з нового навчального року, що уможливило проведення низки національних змагань, українські школярі взяли успішну участь у Всесвітній гімназії у Франції, чемпіонатах Європи і світу, де гідно представили країну. Звісно, неможливо переоцінити значення для здоров'я школярів

і престижу України спортивних змагань, але не менш важливо повернути у школи проведення на якісно новому рівні єдиного рухового режиму, фізичних вправ із музичним супроводом, зняття статичних перевантажень шляхом організації рухової діяльності на перервах [4].

М.Г.Стельмахович всі види занять із фізичного виховання у початкових класах об'єднав у відповідну систему, яка охоплює:

- 1) заняття, що проводяться за твердим розкладом і з постійним складом учнів – уроки фізичної культури (проводить учитель); секцію загальної фізичної підготовки (проводять учитель, громадський інструктор); спортивні секції (проводять учитель, тренер, громадський інструктор); заняття з лікувальної фізкультури (проводять учитель, лікар);

- 2) фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі дня: а) в школі – гімнастика перед заняттями (проводить учитель, фізорг, громадські інструктори); фізкультпаузи на уроках (проводить учитель, який веде урок, фізорг); рухливі ігри на перервах (проводить фізкультурний актив); б) вдома і в групах продовженого дня – ранкова гімнастика і водні процедури (вдома); фізкультпаузи під час приготування уроків; прогулки, рухливі ігри;

- 3) позакласні й позашкільні масово-фізкультурні заходи – змагання за шкільною програмою; змагання з видів спорту; участь дітей у фізкультурних святах; туристські походи й учнівські зльоти [6, 123].

Ще великий К.Д.Ушинський вказував на те, що “людина володіє далеко не всіма тими силами й здатностями, які приховані в її нервовому організмі, і людині належить з цього багатого скарбу не тільки те, і саме те, що вона підкорила своїй свідомості й своїй волі, і чим, отже, може розпоряджатися за власним бажанням. Одна з головних цілей виховання саме в тому й полягає, щоб підкорити сили й здатності нервового організму ясній свідомості й свободній волі людини. Сама ж по собі нервова мимовільна діяльність, хоч би які блискучі здібності виявлялися в ній, не тільки безплідна й марна, але й просто шкідлива” [8, 81].

Головна мета фізичного (тілесного) виховання у початковій школі, на думку М.Г.Стельмаховича, зводиться до піклування про становлення здорової, гармонійно й пропорційно розвиненої особи [6, 122]. Для її вирішення він рекомендував використовувати провідні форми фізичного виховання, а саме: уроки фізичної культури, секцію загальної фізичної підготовки, спортивні секції, заняття з лікувальної фізкультури (ЛФК), заходи в режимі дня, спортивні змагання [6, 123].

На першому місці серед засобів фізичного виховання у народній практиці виступають посильна участь у праці, гра, використання

природних засобів оздоровлення – сонця, повітря, води, руху, купання влітку у відкритих водоймах, а взимку в лазні.

М.Г.Стельмахович рекомендував учителям у фізичному вихованні учнів початкових класів як прекрасний матеріал із життя народу використовувати численні народні ігри та забави, спортивні свята й поєдинки, способи гартування організму, в тому числі й ходіння босоніж, іграшки і вправи, знання народної гігієни й медицини, способи припинення кровотечі, запобігання й лікування найпоширеніших хвороб, мудрі народні застереження, втілені в численних афоризмах про шкідливість для здоров'я людини й загрозу її життю з боку таких аномалій, як вживання алкоголю, паління цигарок, розпуста, розбій, неробство, сварки й бійки [6, 126].

1. Богуш А.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі: Навч. посіб. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Вища школа, 2002. – 407 с.
2. Довженко Г.В. Український дитячий фольклор: (віршовані жанри). – К.: Наукова думка, 1981. – 171 с.
3. Кочерга О. Особливості навчання шестирічок // Психолог на педраді / Упоряд. О.Главник. – К.: Редакція загальнопедагогічних газет, 2003. – С.49-66.
4. Кремінь В. Вимога часу – модернізація освіти // Освіта. – 2003. – №39. – 27 серпня-3 вересня. – С.2-5.
5. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К.: Рад. школа, 1985. – 312 с.
6. Стельмахович Мирослав. Теорія і практика українського національного виховання: Посібник для вчителів початкових класів та студентів педагогічних факультетів. – Івано-Франківськ, 1996. – 180 с.
7. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
8. Ушинський К.Д. Про сімейне виховання. – К.: Рад. школа, 1974. – 151 с.

*Ганна Панчук (м. Хмельницький)*

## **ВПРОВАДЖЕННЯ ІДЕЙ ІОАННИКІЯ ГАЛЯТОВСЬКОГО В СИСТЕМУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ**

Розбудова самостійної Української держави і процесу реформування національної освіти потребують правильної організації та функціонування родинно-громадсько-шкільного навчально-виховного процесу, повинні мати за основу відновлення ідей гуманістичної педагогіки України.

Основні положення, ідеї та концепції гуманістичної педагогіки сягають сивої давнини. Українська нація має самобутню історію, глибоко

гуманістичну ідеологію, багату теоретичну спадщину. Народна філософія утверджує культ людини. Це філософія добра, краси, істини, справедливості.

Саме тому одним з основних завдань нашого суспільства на сучасному етапі є відродження забутих імен, використання всього потенціалу нашого народу, завдяки якому розвиток нашої держави стане на якісно новий рівень, у процесі якого підвищиться якість навчання і виховання, будуть створені оптимальні умови для розвитку суспільства загалом. Тому звернення до спадщини минулого є спонуканням до віднайдення наукового джерела загальнолюдських цінностей, які підтверджують необхідність пошуку нових, кращих шляхів гуманізації пізнавального процесу на основі дослідження та відновлення суспільно-історичного досвіду та освітніх технологій українського народу, зокрема, видатного його науково-педагогічного діяча Іоанникія Галятовського.

Звичайно, без духовно-національної культури особистість не може бути повноцінною. Людський дух повинен утверджувати в серцях доброту і красу моральних відносин, високі моральні та естетичні ідеали, відданість святому і непорушному правилу: ти повинен бути людиною.

Смисл творіння добра, а отже, основних ідей гуманізму як методологічної основи творчого доробку Іоанникія Галятовського – творіння якісно нової людини, чесної, доброї, людяної. Звідси і випливає необхідність включення в зміст вічних виховних ідеалів, незаперечних істин, які задовольняють потреби особистості, відповідаючи потребам суспільства. У формуванні громадянської позиції особистості, за словами І.Галятовського, духовною першоосновою є національна ідея, що становить джерело особистісного розвитку людини.

Знання історії розвитку педагогічної думки свого народу потрібне не лише для переосмислення свого життя, а й для відродження тих національних традицій, що віками розроблялись під впливом Біблійних постулатів і ставали ефективним засобом виховання молодшого покоління.

Високі моральні ідеали і священні істини представлені всім творчим доробком яскравого представника доби бароко, відомого вченого-педагога, гомілета Іоанникія Галятовського. Матеріали нашого дослідження свідчать, що І.Галятовський підкреслював особливо важливе значення в навчально-виховному процесі духовних якостей дітей і молоді у спільних діях сім'ї, школи і церкви. Проаналізувавши твори І.Галятовського, його пріоритетними ідеями ми визначили наступні:

- миролюбність,



- гуманізм,
- добросусідство,
- милосердя,
- толерантність.

Надзвичайно важливим фактом у педагогічній діяльності є те, що І.Галятовський на перше місце у справі навчально-виховного розвитку особистості ставив церкву. Саме з нею, разом із великим виховним потенціалом православної релігії, яку вона сповідувала, пов'язані українські традиції, звичаї. Церква, на думку видатного богослова, є тією нерозривною ланкою між духовним станом молоді, що застосовує культурно-історичний досвід народу.

І, звичайно, неможливо не погодитись із думками видатного педагога про роль релігії у справі формування особистості вчителя, адже саме вона (релігія) “належить до чинників виховання, що апелюють одночасно як до розуму, так і до душі. Тут гармонійно поєднуються як вербальні (раціоналістичні), так і невербальні (містичні) канали взаємодії із Світлом, спілкування з Богом. Ця можливість робить її могутнім каталізатором розвитку душі, становлення здатності людини усвідомлювати все розумом і бачити серцем, набувати “досвіду серця” [6, 102].

Духовність з її чи не наймогутнішою силою впливу на свідомість та підсвідомість індивіда треба розглядати не лише як джерело формування художньо-естетичної культури, а й як універсальний механізм розвитку мислення та потенціалу формування особистості. Вчитель демократичного суспільства, що сповідує гуманістичні принципи, переорієнтовує педагогічний процес у гуманітарно організований, розуміє, що його діяльність неможлива без наскрізних християнських вимірів власного буття. Так, наприклад, О.М.Пехота зазначає: “Необхідно розвивати в майбутнього вчителя прагнення і потребу усвідомити свою особистісну і професійну сутність, місце і призначення в шкільному організмі, що розвивається, готовність до безперервного професійного самовдосконалення. Вчитель сьогодні повинен мати право і бути здатним на власну думку і творчу діяльність” [5, 239].

Оновлення суспільства – це надзвичайно складний, суперечливий і довготривалий процес. Він пов'язаний з пошуком нових шляхів, здійсненням перетворень у всіх сферах життєдіяльності людини. Зрозуміло, що державі потрібні активні, творчі особистості. Саме це завдання постає перед закладами освіти, мета яких – створення сприятливого середовища для розвитку особистості молоді людини, розкриття творчих можливостей студента.

Тому, на наш погляд, духовна спрямованість навчально-виховного процесу на сучасному етапі в першу чергу повинна піклуватись про моральне обличчя молоді людини. Саме з цього приводу, на нашу думку, юридичним буде використання християнських принципів, що стосуються морального розвитку особистості.

Архівні матеріали свідчать, що поряд з ознайомленням з народознавством, природознавством, історією, культурою, традиціями рідного народу Іоаннікій Галятовський важливе значення приділяв духовному розвитку особистості на засадах православної релігії. Він вбачав роль священика у справі поширення християнських норм взаємин і поведінки. У своїх творах він наголошував на необхідності підняття рівня загальної культури шляхом використання потенціалу Святого Письма, робіт отців Святої Церкви та ін. Користь вищезазначеного принципу побудови надзвичайно велика – це і поширення знань з православної релігії, сприймання і утвердження моральних ідеалів, що були притаманні українцям.

Під час аналізу науково-педагогічного доробку вченого ми встановили, що пріоритетного значення в процесі духовного розвитку особистості І.Галятовський надавав культурно-історичному, гуманному, релігійному вихованню.

Надзвичайно актуальною є проблема духовності на сьогодні, але питання не в актуальності, а в необхідності пришвидшення процесів відродження, адже радянські стереотипи все ще існують, і тому цей процес відбувається досить повільно.

Маленькі діти, підрастаючи, знову не знатимуть багато цікавого і потрібного, щоб стати справжнім громадянином України. І знову ми говоритимемо, що наша нація, хоч і неопалима, але все одно українці не є справжніми патріотами. Якщо ми нічого не робитимемо, через декілька років багатьом людям дивно буде почути про чисту українську душу, яка робила наш народ невтомним борцем за справедливість, за християнські ідеали духовності і державності.

Основна сила національної ідеї – учитель, який є визначальним чинником навчання і виховання, розвитку і діяльності української школи, де навчання йде від дитини, її оточення, від рідних та близьких їй людей. Це в свою чергу висуває на перший план проблему підготовки національного генофонду педагогів-професіоналів, які будуть спрямовувати свої зусилля на пробудження в учнів соціальної активності, любові до рідного краю, народу, його культурних надбань. Саме тому проблема, що розглядається, на наш погляд, торкається не лише педагогічної підготовки

майбутніх вчителів, а підготовки педагога нової формації – людини, що поряд із професійною майстерністю, високою культурою буде яскравим наочним прикладом патріота своєї землі, мови, учителя, що діяв би відповідно до православних канонів моральності, був би людиною яскравою і творчою, що увібрала у свою педагогічну майстерність нові технології поряд із неоціненною скарбницею мудрості минувшини.

Нинішні обставини національного відродження та подальшого розвитку духовної культури українського народу зумовили гостру потребу в активізації науково-дослідницької роботи в напрямі відродження забутих імен. У зв'язку з постійним удосконаленням суспільного життя на шляху його демократизації та гуманізації значення морально-духовного чинника не зменшується, а навпаки – невпинно зростає.

З цього приводу, на нашу думку, необхідно прислухатись до порад І.Галіятовського, які він давав у своїх працях “Ключ Розуміння” (1657 р.) [4], “Беседа Белоцерковська” [1] та ін., а саме: використовувати в національній школі народно-християнську спадщину у вихованні духовних цінностей дітей і молоді. На нашу думку, найкраще вивчення ідей, висловлених І.Галіятовським щодо духовного розвитку особистості, у таких формах:

- Підготовка, проведення зборів, підготовка реферативних повідомлень студентами педагогічних вузів на теми: “Формування української філософії на засадах добра, гуманізму”, “Духовність українських патріотів могилянської доби”, “Духовний потенціал доби бароко”, “Антикаталицька полеміка, її виховний потенціал” та інші.

- Влаштування традиційних українських свят, відродження обрядів задля розв'язання завдань морального, фізичного, трудового, етичного, естетичного виховання майбутніх учителів.

- Проведення екскурсій, що мають на меті ознайомлення і поглиблення знань студентів з історично-культурною спадщиною українців.

- Забезпечення єдності та наступності у вивченні історії розвитку філософської, педагогічної думки в Україні в XVI–XVII ст., у навчально-виховному процесі програмових лекційних занять з історії педагогіки.

- Поглиблення знань з історії розвитку України та її своєрідних тенденцій формування освітніх технологій упродовж доби бароко у процесі гурткових занять. Наприклад, “Педагогічний гурток”.

- Випуск цікавих за формою і змістовних журналів, газет, де б розкривались питання духовного розвитку особистості майбутнього вчителя.

- Організація та влаштування виставок творчих робіт, виготовлених студентами.

Духовне виховання, на думку І.Галіятовського, – це двосторонній процес, адже не лише проповідник впливає на свою паству, а й кожна людина, хоче вона того чи ні, здійснює вплив на священника. Тобто проповідник у своїй основі – вчитель, який виконує його функції, відповідно впливає на засвоєння ними моральних норм, понять, у відповідному виборі правильного життєвого шляху, що спонукає до творення добра, краси. Але, зрозуміло, що моральні поняття тоді будуть керувати діями, якщо вони є осмисленими, а не завченими, зазубреними.

На наш погляд, використання науково-педагогічної спадщини Іоанникія Галіятовського є однією із необхідних умов для активізації процесів становлення сучасного вчителя-патріота, що своїм прикладом керуватиме навчально-виховним процесом. Подібна глибина та системність формує, на нашу думку, національного вчителя-митця, здатного не лише відтворити дух історії народу, а й зрозуміти генетичне коріння України, передаючи його прийдешньому учневі. Адже саме прилучення до історичної мудрості минулого значно розширює можливості морального, естетичного, інтелектуального виховання провідника у майбутнє. Отже, аби виховати молоде покоління на засадах духовності, необхідно цілеспрямовано працювати у системі підготовки майбутніх вчителів.

На жаль, наше дослідження не може охопити всіх граней наукової спадщини вченого, оскільки ми ставили собі за мету підняти його риторичні, педагогічні ідеї із забуття. Відповідно до зазначеного, перспективними напрямками подальших досліджень багатогранного доробку науковця можуть бути: педагогічні основи виховання особистості, виховний потенціал проповідей І.Галіятовського, особистий вклад І.Галіятовського у справу розвитку риторичної думки в Україні та ін.

1 Галіятовский И. Беседа Белоцерковська / Перевел и издал В.Аскоченский. – К.: Друк В.Аскоченского, 1857. – 39 с.

2 Галіятовский Иоанникій. Беседа Иоанникія Галіятовского, що відбулась в Білій Церкві 5 листопада 1663 року // Подольские Свнархияльные Ведомости. 1868 р.

3 Галіятовский И. Гріхи розмаїті... – Чернігів: Друк Лазаря Барановича. 1685. – 28 с.

4 Галіятовский И. Казаня, придатні до книги Ключ Розуміння... // Галіятовский И. Ключ Розуміння. – К.: Друк Печерської Лаври. 1659. – 166 с.

5 Психота О.М. Освітні технології. – К. – 450 с.

6 Франк С.Л. Духовные основы общества. – М.: 1992. – 175 с.

### Розділ III. НАУКОВИЙ ВНЕСОК МИРОСЛАВА СТЕЛЬМАХОВИЧА У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ РОДИННОЇ ПЕДАГОГІКИ

*Ольга Ткаченко* (м. Кіровоград)

#### М.Г.СТЕЛЬМАХОВИЧ ПРО ТРАДИЦІЇ ЕКОЛОГО- ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ РОДИНІ

Проблеми родинної педагогіки турбували науковців різних часів, сьогодні ж не залишаються байдужими до цієї галузі педагогіки вчителі, вихователі різних навчально-виховних закладів, практичні психологи, батьки. Актуальність проблем обумовлена дисгармонією впливу різних чинників виховання на підростаюче покоління.

Вирішення сучасних проблем родинної педагогіки передбачає звернення до її джерел – етнопедагогіки. Кожен народ має свою природу та психологію виховних впливів, які визначають існуючі традиції родинного виховання. Здобутки української народної родинної педагогіки для сучасних дослідників незмінно асоціюються з іменем видатного вченого Мирослава Гнатовича Стельмаховича.

М.Г.Стельмахович, підтримуючи та розвиваючи ідеї К.Д.Ушинського, О.В.Духновича, С.Ф.Русової, В.О.Сухомлинського, зберіг для нащадків та підняв на новий щабель наукового вивчення українську родинну педагогіку. Наукові праці М.Г.Стельмаховича допомагають сучасним педагогам та батькам розмежовувати істинні й псевдонародні традиції родинного виховання, застосовувати у виховному процесі краще, що було в традиціях народної педагогіки, пишатися мудрістю своїх предків.

М.Г.Стельмахович доповнює, узагальнює та систематизує матеріали з української родинної педагогіки. Він дає визначення поняття “родина”, визначає особливості створення та функціонування української родини, формулює основні принципи родинного виховання, дає характеристику традиційним та нетрадиційним методам, засобам, прийомам і формам навчання й виховання, називає завдання та умови ефективної організації фізичного, трудового, розумового, морального, естетичного виховання в українській сім’ї.

Мудрість народних педагогічних поглядів та глибина наукових пошуків ученого виявляються у характеристиці особливостей еколого-естетичного виховання дітей в українській родині.

Еколого-естетичне виховання, за даними сучасних дослідників, пов’язане зі зміною суб’єктивних орієнтацій людини в спілкуванні з природою з оцінно-споживацької установки на духовно-емоційну, пізнавальну, ідеально-емпатійну. Дійовим напрямом у розв’язанні цієї проблеми стало вдосконалення естетичного ставлення дітей до природи, що сприяє гармонізації зв’язків людини з природою через виявлення їх єдності в процесі раціонального та емоційного пізнання (І.Д.Зверев, Л.П.Печко, І.Ф.Смольянинов, Г.С.Тарасенко). Чуттєве пізнання природи, невіддільне від естетичного ставлення, передбачає розвиненість естетичної чуйності до природи як особливої здатності реагувати на виразне в навколишньому середовищі.

Категорія “виразне” утвердилась у рамках екологічної естетики як результат переоцінки критеріїв естетичного стосовно природи (Л.П.Печко). Концепція розуміння естетичного як виразного має свої витoki в учінні Арістотеля про символічну виразність речей, розгортається в працях А.Ф.Лосева, М.М.Бахтіна. Виразність, за визначенням А.Ф.Лосева, передбачає “деяку цілісну й живу єдність внутрішнього та зовнішнього, змісту й форми”.

Поняття “виразність природи” являє собою єдність зовнішньої і внутрішньої виразності. Так, основою зовнішньочуттєвої виразності в природі є її предметна конкретність і визначеність, багатобарвність, багатоголосся, різноманіття ароматів, пластики, форм. Сприйняті зовнішні виразні властивості природи наповнюються певним змістом, олюднюються (Г.З.Апресян), отримуючи своє нове життя у вигляді суб’єктивних образів природи, що відображають її внутрішню виразність.

Стійка здатність людини до безпосереднього емоційного переживання своєї єдності з природою, що ґрунтується на естетичній сприйнятливості стосовно ряду об’єктивних виразних форм природної реальності, викликає прагнення зберегти естетичне в природі, передати іншим у процесі спілкування свої враження, була визначена нами як естетична чуйність до природи.

Дослідження вчених, практика шкільного та родинного виховання свідчать, що найбільш сприятливим для розвитку естетичної чуйності до природи є дошкільний та молодший шкільний вік. Актуальність есте-

тичного відчуття природи в цей період є основою естетичного ставлення до природи як елемента еколого-естетичної культури.

Основні завдання виховання еколого-естетичної культури окреслені в працях Л.П.Печко й формулюються так:

1. Виявити естетичну цінність кожного об'єкта і явища природної сфери – естетичну неповторність і виразність будь-якого процесу й стану об'єкта, на які звернене сприйняття.

2. Активізувати в сприйнятті й естетичній оцінці природи об'єктивні, матеріальні ознаки як стійкі критерії чуттєво-естетичної оцінки неповторного й виразного в природі, що несе на собі відбиток його буття і взаємодії з різними об'єктами та людиною.

3. Розкрити сутність естетичного ставлення до чуттєвої виразності природи, що відображає спроможність людини безпосередньо засвоювати об'єкти на основі чуттєвої естетичної сприйнятливості, вживатися в образи природи, відгукуватись емоційно й діяльно на зустріч з об'єктом природи.

Визначені напрями формування еколого-естетичної культури передбачають перспективну зміну суб'єктивних орієнтацій, установки в спілкуванні з природою і можуть реалізуватись у такій послідовності:

1) попередня установка на цінність природного об'єкта;

2) комунікативно-вивчальний контакт через інтегровану сприйнятливості до:

а) виразних властивостей предметів (форма, обриси, силует, колір, симетрія, ритм, пропорції, розмір, відтінки, динамічні властивості, тактильні властивості поверхні, звукові характеристики та ін.);

б) гуманістичного змісту моделі поведінки, образів, форм, культури, що відображають ставлення людини до природи, її конкретного об'єкта;

3) комунікативне поглиблене “вживання”;

4) співвідношення станів, їх дисонанс чи “злиття” суб'єкта і об'єкта;

5) рефлексія після контакту та наступний відгук (емоційний, оцінний, дійовий);

6) поява нової еколого-естетичної установки особистості на смислову цінність об'єкта природи.

Напрями виховання естетичної чуйності до природи у дошкільнят та молодших школярів визначаються згаданими орієнтирами, особливостями розвитку дітей визначених вікових періодів, сутністю та взаємозалежністю компонентів процесу естетичної чуйності до природи і являють собою такий ряд:

1) розвиток сприйнятливості до природи; орієнтація на чуттєвий досвід дитини; поступовий перехід від найбільш яскравих до малопомітних зовнішніх властивостей природних об'єктів в умовах поглиблення споглядання;

2) вдосконалення уяви; розвиток здатності молодших школярів уявляти побачене з уявним, створювати фантастичні образи й розуміти розмаїття взаємозв'язків людини з близькою їй природою;

3) розвиток емпатійних здібностей; педагогічно тактовна постановка школярів у позицію засвоєння ролей природних об'єктів і художньо-природних образів у спеціально створених ситуаціях, що дає змогу досягти емоційної децентрації, сприяє перенесенню почуття на природні об'єкти;

4) вдосконалення здатності до естетичної оцінки об'єктів природи; розвиток образного й абстрактного мислення через порівняння об'єктів.

У наукових працях М.Г.Стельмаховича знаходять відображення всі напрями виховання естетичної чуйності як елемента еколого-естетичної культури з проекцією на умови української родини.

Учений звертає увагу на те, що в українській родині у дітей поступово розвивається сприйнятливості до природи, є можливість постійно збагачувати чуттєвий досвід. Батьки турбуються, щоб на першому році життя у дитини добре розвивались “зір, слух, смак, нюх, дотик”. М.Г.Стельмахович пише: “Ще сидючи в ліжечку, дитина сприймає різноманітні рослини, тягнеться до всього живого: до котика, який є в кожній хаті, до бджілки, яка випадково залетіла у вікно” [3, 168]. Уже в перших колискових та утішках фігурують об'єкти тваринного світу з описом зовнішності (“котик – сіренький, біленький, чорний, рудий, муругий, волохатий”, “мала білочка”, “сорока-білобока”, “лисоська рудая”). Виділяються привабливі для дітей риси, які орієнтовані на певні особливості сприйняття дітей цього віку (краще сприймається яскраве, блискуче, рухливе, переважає цілісне сприйняття об'єктів).

Змалечку дитина має змогу спостерігати за рослинами. Працюючи на городі в різні періоди розвитку рослин, дитина відчуває їх запахи, кольори, форми, слідкує за змінами в природі. Без спостереження не обходиться й під час пастушкування. Спочатку об'єктом спостережень виступають кури, пізніше – гуси, потім – вівці, поросята, корови, коні. Збагачують чуттєвий досвід походи у поле та до лісу. Усвідомленню сприйнятих ознак об'єктів сприяють загадки (“А що цвіте без синього

цвіту?“, “А що шумить без привіту?“, “А що росте без колосу?“, “А що плаче без голосу?“, “Не яйце – в шкаралупі, не кіт, а з вусами, погане на вроду, завжди любить воду“, “Хвіст – як ниточка, само – як калиточка, а очі – як сім’я”).

Стимулюють та закріплюють чуттєві враження від сприйняття різних природних об’єктів ігри. М.Г.Стельмахович згадує ліплення снігової баби, катання на санках та лижах, “Гуси-лебеді”, “Коні”, “Журавель”, “Ластівка”, “Маківочки” – традиційні для українських дітей ігри, які передаються від старших братів і сестер меншим. Застосовуючи ігрові форми, батьки, дідуся, бабусі знайомлять дітей з традиційними ремеслами. Поступово ігри переростають у справжню професійну діяльність. Оволодіння уміннями садівника, пасічника, різьбяр, коваля, гончара заставляли дітей спостерігати за деревами, бджолами, комахами, відчувати та диференціювати якості природного матеріалу, з яким вони працюють, уявляти результати своєї праці, отримувати задоволення від безпосереднього спілкування з природою.

М.Г.Стельмахович звертає увагу на те, що “залучення дітей до прекрасного починається дуже рано, з маминої колискової пісні, в якій народ опоетизовує природу, з дитячої іграшки і казки” [3, 213]. Саме пісня, іграшка й казка допомагають дитині краще побачити природні об’єкти та вжитись у них через олюднення (“Ясне сонечко усміхається, жито силоньки набирається”, “Сорока-ворона на припічку сиділа, діткам кашку варила, ополоником мішала, діток годувала”).

Уявлення про естетичне в природі формується у дитини в родині за допомогою різних прийомів. Популярним є прийом порівняння людини з природними об’єктами і явищами. У спілкуванні дорослих із дітьми звучать вислови: “дівчина – як у лузі калина”, “гарна дівка, як маківка”, “дівка – як ягідка”, “дівчина-берізонька”, “парубочок – як дубочок”, “молодята – дві квіточки”.

Природні об’єкти фігурують у розповідях батьків, у легендах, казках, приказках, піснях як обереги та символи України: калина, вінок з квітів, лелека та інші. Так, гніздо з лелеками вважається символом щасливої сім’ї, родинної згоди і подружнього щастя. З ними пов’язані і народні повір’я: “під дахом нової оселі ліплять гнізда ластівки, виводять ластів’ят – на радість”, “поселення лелек у гнізді на хаті чи на клуні – добрий знак”.

М.Г.Стельмахович звертає увагу на те, що батьки у спілкуванні з дітьми майже всі життєві явища пов’язують із природою. Наприклад,

батьківську хату називають “рідним гніздом”. І це не випадково, бо українці намагались передати своїм дітям уявлення про єдність людини з природою. Прагнення до гармонії світу через ідеал повної, повноцінної сім’ї відображається в таких рядках:

Ясен місяць – пан господар,  
Красне сонце – жона його,  
Дрібні зірки – його діти.

Важливим аспектом виховання в українців вважається прищеплення дітям любові до землі. “Земля, – говорили дорослі, – найцінніше з усіх природних багатств, якими дано нам володіти. Адже вона – наша годувальниця. Від того, як ми до неї ставимось, як бережемо її, наскільки вміло, дбайливо на ній господарюємо, величезною мірою залежить наше благополуччя, те, як ми живемо сьогодні, як будемо жити завтра” [3, 191]. Дорослі власним прикладом показують, як потрібно виявляти свою любов і пошану до землі. Вони оспівують красу і велич рідної землі. Поняття “земля” при цьому асоціюється не лише з ґрунтом, а й з усіма природними об’єктами.

Гармонія життя людини, на думку українців, пов’язана зі здоров’ям, із природою: “здорова, як вода”, “здоровий, як дуб”, “здоровий, як лось”. Про дитину говорять: “Росте, як каченя на воді”. Здоров’я можна зберегти лише у єдності з природою, загартовуючись. М.Г.Стельмахович зазначає, що важливим засобом народної педагогіки вважаються “оздоровчі сили природи – сонячні промені, свіже повітря і юда” [3, 205]. З метою оздоровлення дитини в Україні поширився звичай класти в першу купіль новонародженого різні ароматичні квіти й трави (любисток, руту, м’яту, дуб, чорнобривець, калину), висловлюючи маляті різні добрі побажання. Наприклад:

“Щоб зростало маленятко,  
Наше любе пташенятко,  
Наша квітонька маленька,  
Наша зіронька ясененька” [3, 249].

Еколого-естетичне виховання дитини в умовах української родини передбачало формування певної поведінки стосовно об’єктів природи. М.Г.Стельмахович підкреслює, що “у 2-3 роки діти знають, що треба берегти рослини і тварин”. Дорослі не схильні ділити рослини й тварин при маленьких дітях на корисні й шкідливі. “Хай спочатку для неї все живе буде добрим, бо пізнання світу повинно починатись з добра. Тільки

за цієї умови з дитини виросте людина-добротворець”, – міркують вони [3, 167]. Саме тому, вважає вчений, у казках і піснях для малят звірята наділені гарними ознаками: “зайчик-побігайчик”, “лисичка-сестричка”, “вовчик-братик”, “козуня-любуня”.

Батько й мати вважають своїм обов’язком домогтися, щоб їхня дитина розуміла, що кривдити слабших від себе, навіть комах, не можна. Слабшим треба співчувати, допомагати. Цікаво, що коли треба було зарізати птицю або заколоти поросю, то господарі намагалися зробити це вдосвіта, коли діти ще сплять. “Ставлення до тварин у народній педагогіці є одним з мірил людської доброти”, – пише М.Г.Стельмахович [3, 168].

Формування у дітей елементів еколого-естетичної культури передбачає застосування як переконування, так і навіювання. М.Г.Стельмахович виявляє нетрадиційні методи, засоби і прийоми виховання, підпорядковані механізму навіювання: побажання, прокляття, напучення. Наприклад, “Будь здорова, як вода, а багата, як земля!”, “Щоб його земля не прийняла!”. Застосування цих методів і прийомів не обходиться і без різних здогадок, фантазії, гумористичних моментів. Дітям говорять: “Не руйнуй пташиних гнізд, бо осліпнеш”, “Не забирай яйця ластівки з гнізда, бо обличчя покрийється ластовинням”, “Не знущайся над жабами, бо на руках бородавки з’являться” [3, 190].

Кульмінацією естетичного, шанобливого, бережного ставлення до природи виступають різноманітні свята. На кожному святі фігурують природні об’єкти, підкреслюється єдність людини з природою, закріплюються позитивні враження від спілкування з нею. Варто згадати свято Івана Купала, Василя, Масляну.

Таким чином, в українській родині дбали про формування у дитини бережного ставлення до природи через емоційне переживання єдності з нею. В українців існували спеціальні методи, прийоми та засоби, які сприяли розвиткові естетичної сприйнятливості, емпатійних здібностей, здатності в художній формі відгукнутись на природні об’єкти і явища, зумовили виникнення у свідомості дітей нової установки, яка відповідає нинішнім канонам екологічної естетики. Вивчення та застосування в сучасній педагогічній практиці здобутків української родинної педагогіки в галузі еколого-естетичного виховання значною мірою виявилось можливим завдяки копіткій та оригінальній праці М.Г.Стельмаховича.

1. Ликов В.Н. Етнопедагогіка. – Кіровоград, 2003.
2. Печко Л.П. Эстетика природы и личность. – М., 1994.
3. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К., 1985.
4. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка. – К., 1996.
5. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К., 1978.

*Ольга Барабаш* (м. Івано-Франківськ)

## ТРАДИЦІЇ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ В РОДИННОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Рефлексія педагогічної спадщини М.Г.Стельмаховича – це ще один крок до усвідомлення глибинних національних коренів педагогіки як науки, як мистецтва плекання самоідентичності, етнічної соціалізації особистості.

Нині ні в кого не виникають сумніви стосовно того, що навчання та виховання є глибоко національними за своєю метою та змістом і відображають традиції й національну психологію кожного народу. Їхня самобутність позначена особливостями світосприйняття, самоусвідомлення, моральних цінностей і норм, які не можуть не впливати на процеси навчання, виховання та розвитку.

У документах, що визначають напрями модернізації освітньої галузі, зокрема Доктрині розвитку освіти України, підтверджено її національний характер. “Освіта виховує громадянина і патріота України, прищеплює любов до української мови та культури, повагу до народних традицій” [4]. Без перебільшення можна сказати, що в цьому вагомий внесок педагога-патріота М.Стельмаховича, який відстоював ідеї національної школи з її глибинним корінням народних традицій, національно-психологічних особливостей. На його думку, “українська етнопедагогіка є класне національною навчальною системою, що сформувалася завдяки поєднанню народного, національного і загальнолюдського, через зв’язок минулого з сучасним, майбутнім в історії нашого народу” [6, 70].

Узагальнюючи багатий емпіричний матеріал, М.Стельмахович зробив висновок: принципи гуманізму, демократизму, взаємозв’язку національного з загальнолюдським, поєднання педагогічного керівництва з розвитком самостійності та ініціативи вихованця завжди були провідними у народній педагогіці, що забезпечувало входження дитини у світ

етнокультури на основі природного протікання процесу етнічної соціалізації.

Проблеми етнопедагогіки, що досліджувалися впродовж тривалого періоду життя, були дуже близькі авторові. Частково це був його власний досвід із пережитого, побаченого, почутого.

Мирослав Гнатович описував те, що було співзвучне його душі, його життєвій філософії. Як тут не погодитися з Памфілом Юркевичем, який вважав, що серце є істинним місцем народження глибинних ідей, які згодом передаються людству. Саме цими сокровенними думками М.Стельмахович ділився на сторінках різних видань із науковцями та педагогами-практиками, передавав своє бачення, своє занепокоєння нівелюванням багатой скарбниці народної мудрості й творчості.

Глибоко аналізуючи народні уявлення про освітні чинники формування особистості, автор особливої ваги надає родинному вихованню.

З часом відбувається заглиблення у цей, раніше не досліджуваний пласт народних традицій та емпіричного досвіду. На його думку, саме “у сім’ї, яка закладає основні підвалини виховання і формування характерів дітей, народна мудрість бачить свій головний педагогічний інструментарій” [6, 75].

Цілий пласт кращих зразків усної народної творчості, зокрема малих фольклорних жанрів, утверджує культ родини, відповідну етику міжособистісних взаємин, звичаїв і традицій. Автор щедро “пересипає” власні роздуми кращими з них, підтверджуючи багатство та різноманітність способів трансляції народного досвіду виховання з покоління в покоління.

А згодом приходиться до думки, що “народну педагогіку можна назвати сумлінною сімейною будівницею, невтомною піклувальницею про сім’ю як виховну організацію. У ній усе ретельно й педагогічно передбачливо розраховано на те, щоб будувати дружню, здорову і міцну сім’ю, здатну мати дітей і правильно їх виховувати” [6, 79].

Мирослав Гнатович досліджував феномен, який, на думку істориків, почав формуватися ще в дородовому суспільстві. Зрозуміло, що краплини цього духовного багатства змогли залишити свій слід тільки в усній народній творчості. З часом, відповідно до мети, завдань та принципів народної педагогіки, нагромадилася велика кількість різних жанрів фольклору, в тому числі і дитячого. Як зауважила Г.Довженок, він мав яскраво виражене ужиткове значення, був невід’ємною частиною

практичної народної педагогіки. З розвитком хліборобської культури виникла щоразу більша потреба передавати набуті старшим поколінням знання, уміння, навички, вимоги співжиття.

Первинний виховний досвід постійно розширювався, удосконалювався, а згодом закріпився у вигляді традицій, звичаїв, ритуалів, застережень.

На рід, родину, а згодом і сім’ю були покладені обов’язки дбати про фізичний, розумовий та духовний розвиток дитини. Однак складний процес етнічної соціалізації проходив просто й ненав’язливо, з великою любов’ю до дітей і починався якось непомітно: ніжна колискова, проста забавлянка, постівка, небиличка, казочка, найпростіші іграшки з природного матеріалу. Все це логічно продовжувалося обов’язковою участю в посильній праці, виконанні обрядових та ритуальних дій.

Ускладнення форм суспільного буття природно змінювало зміст і мету процесів навчання та виховання.

Аналізуючи ці аспекти, М.Стельмахович робить висновок про те, що основи виховання та мета в кожного народу різні, а тому:

- загальної системи виховання для всіх народів немає не тільки на практиці, а й у теорії;
- у кожного народу своя особлива національна система виховання, і запозичення виховних систем одним народом у іншого є неможливим;
- досвід інших народів у справі виховання є дорогоцінною спадщиною для всіх, але тільки в тому розумінні, в якому досвід всесвітньої історії належить усім народам [5, 46].

У наш час залишається актуальним питання про необхідність виховання дітей на основі етнокультури. Пов’язано це передусім із тим, що з перших років життя встановлюється інтимний, глибинний зв’язок між дитиною і тим, що її оточує (рідна домівка, материнська мова тощо), тим, що пізніше стане для неї рідним, дорогим, необхідним. Якщо в процесі соціалізації цей зв’язок відсутній, то, на думку В.Лісового, це утруднює можливість пізнішого входження у світ етнокультури або породить зденационалізованих людей, які не вживаються ні в яку етнокультуру [3, 135].

Традиції етнокультури склалися впродовж тисячолітньої історії нашого народу й увібрали в себе досвід найрізноманітніших сфер людської діяльності (спостереження за природою, праця на землі, моральні норми тощо). Як образно висловився В.Лісовий, вони, як і сама

етнокультура, одухотворювали час і являли собою монументальну споруду, цілісну і завершену. Наповнювали час не лише естетичним, а й духовним змістом.

Відомий дослідник українського фольклору О.Воропай, зокрема, писав, що звичаї – це не відокремлене явище в житті народу, це втілені в рухи і дію світовідчуття, світосприймання та взаємини між окремими людьми [1, 4]. Так проявлялося ноосферне усвідомлення єдності людини і космосу, людини і природи через символічну образність народнокалендарної обрядовості, багатовимірною змісту фольклору.

Оптимальними засобами духовного розвитку в народній педагогіці українців був цілеспрямований вплив традицій, звичаїв та обрядів. На думку М.Стельмаховича, їхнє педагогічне значення полягає в тому, що вони одночасно виступають як результат виховних зусиль народу протягом багатьох віків і як незамінний виховний засіб.

Вони склалися на основі народного календаря шляхом осмислення й узагальнення національного духовного і практичного досвіду. На думку дослідників, участь дітей у народнокалендарних святах пов'язувалася передусім із господарською діяльністю й мала виховне спрямування. Завдяки різноманітним засобам впливу формувався індивідуальний досвід дитини, який проявлявся в різних видах діяльності та поведінці.

Не випадково, визначаючи концептуальні позиції щодо створення національної дошкільної установи, М.Стельмахович оцінював традиційну родинну педагогіку як першоджерело збагачення сучасної наукової теорії і практики дошкільного виховання. І нині не втратили актуальності його погляди на зміни самої системи дошкільного виховання, які повинні перетворити його на родинно-дитсадкове на міцних підвалинах народної педагогіки, родинного виховання, національної культури [9].

На перший погляд, століття, що минуло, залишило позаду дискусії про значення виховного досвіду попередніх поколінь, викликаних до життя іншими соціально-економічними та політичними реаліями. Ми вступили в нову епоху глобалізації та інтеграційних процесів, панування інформаційних технологій та нав'язування цінностей чужої культури. Молоді батьки більше дбають про комп'ютер, аніж про ігрове середовище чи народну іграшку.

Однак невідомо, як проявить себе в нових умовах фактор “парадоксу етнічності”. Та й не все зі скарбів народної мудрості відкрилося

нам. Тому є над чим попрацювати і педагогам, і психологам, щоб до кінця розгадати таїну досвіду народного виховання, яке справді є неперевершеним мистецтвом.

- 1 Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис: У 2-х т. – Мюнхен, 1958.
- 2 Довженко Г.В. Український дитячий фольклор. – К.: Наукова думка, 1981.
- 3 Лісовий В.С. Джерело духовного здоров'я // В кн.: Наука, культура, Україна. – К.: Знання, 1989. – Вип.23. – С.132-137.
- 4 Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. – №33.
- 5 Стельмахович М.Г. Народне дитинознавство. – К.: Знання, 1991. – 48 с.
- 6 Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
- 7 Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К.: Радянська школа, 1985. – 307 с.
- 8 Стельмахович М.Г. Українська етнопедагогіка в дитячому садку // Дошкільне виховання. – 1989. – №9. – С.16-17.
- 9 Стельмахович М.Г. Український дитячий садок // Поліття. – 1993. – №24-25.
10. Сподвижник української етнопедагогіки (на пошану дійсного члена АПН України М.Стельмаховича) // Бібліотека науково-методичного центру “Українська етнопедагогіка і народознавство” АПН України і Прикарпатського університету ім. В.Стефаніка. Серія “Педагогіка, етнопедагогіка”. – Івано-Франківськ, 1999. – Вип.25.
11. Сявавко Є.І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. – К., 1974. – 154 с.

*Ольга Максимович, Марія Карпець* (м. Івано-Франківськ)

## **СІМЕЙНІ ВИХОВНІ ТРАДИЦІЇ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ М.Г.СТЕЛЬМАХОВИЧА**

Педагогічна спадщина М.Г.Стельмаховича багатогранна, і одне з провідних місць у ній займають питання родинного виховання підрослого покоління.

У творчій спадщині Мирослава Гнатовича провідною думкою виступає необхідність якнайскоріше повернутися “до відродження традиційного статусу української родини з її непорушним авторитетом, подружньою вірністю, любов'ю до дітей і відданістю святому обов'язку їх виховання, повагою до батьків, материнським покликанням жінки, підняти роль чоловіка-дружини, батька-матері в створенні й розквіті сім'ї...” [5, 5-6].

Велику увагу М.Г.Стельмахович приділяє збереженню та відтворенню традиційних свят і обрядів: “Цілком доречним буде наголосити, що протягом своєї багатотисячолітньої історії український народ створив, примножив



і зберіг у своїй пам'яті та передав для використання нащадкам надзвичайно багату за змістом, духовним та емоційним вираженням сімейну обрядовість...” [1, 13]. У своїх працях він детально описує традиційні родинні, весільні, поховальні та поминальні звичаї, обряди й ритуали українців, повноліття дитини, сімейні ювілеї, народні обереги дітей, дитинства, материнства, народні уявлення про освітні чинники формування особистості, мету, зміст і принципи виховання, основні форми і методи виховання, самовиховання і перевиховання, провідні напрями родинного виховання тощо, адже великий вчений-педагог впевнений, що “якщо ж порушується духовний зв'язок поколінь, ламаються народні звичаї, традиції, свята, то на зміну їм приходять безпросипне пияцтво...” [1, 13].

У процесі різноманітної діяльності людей виникають нові родинні виховні звичаї, обряди, традиції як спосіб збереження та передачі підрастаючому поколінню знань, умінь і навичок, бачення основних шляхів формування особистості через ставлення до себе й інших людей, до праці, створення сприятливого духовно-морального клімату в сім'ї для розвитку психічних якостей особистості (сфера потреб, почуттів, вольових дій і вчинків тощо).

Найбільш вагомими у системі виховних традицій виступають практика духовно-морального виховання дітей в сім'ї, передача з покоління в покоління досвіду виховання, в основу якого покладено заповіді загальнолюдських цінностей: дух справедливості й гуманних відносин між людьми, миролюбність, гостинність, товариська солідарність і вірність щирому другу. “За традицією діти в сім'ї від батьків, дідуся, бабусі, старших сестер і братів запам'ятовують, що негарно не слухати матері чи батька, обманювати їх, глумитися зі старості чи глузувати з каліцтва, знущатися з тварин, лицемірити, ображати інших, зводити наклеп, підлабузнюватись, бути байдужим до чужого горя” [3, 125].

Першими вихователями дитини є батьки. Традиційна народна мораль ґрунтувалася на авторитеті батьків (батька і матері), з образами яких пов'язувались поняття добра, правди, справедливості. Історія людського суспільства поклала на батьків відповідальність за організацію життя родини, за своїх дітей, коронувавши їх як найперших і незамінних вихователів, а сімейні стосунки, побудовані на громадянському обов'язку, відповідальності, мудрій любові і вимогливій мудрості батька і матері, вже є величезною виховуючою силою.

У сім'ї однаково важлива роль належить обидвом батькам. Про силу виховного впливу батьків говорять такі українські народні прислів'я

і приказки: “Який куш, така й хворостина, який батько, така й дитина”, “Які мама й тато, таке й дитятко” та ін. В українців завжди шанувалося почуття любові до батьків. Ця етична вимога, що відповідала Божій заповіді “Шануй батька свого і матір свою”, втілювалася в народних прислів'ях та приказках: “Хто мамку зневажає, того Бог карає”, “Хто не слухає неньку, послухає біду”, “За мамині сльози – Бог долю заморозить”, “За маму і тата – тяжка розплата”.

Як підкреслює М.Г.Стельмахович, у народній педагогіці всі чинники однаково важливі при формуванні особистості дитини, “проте в різних ситуаціях кожний з них може стати вирішальним: спадковість (“Яке коріння – таке й насіння”), “Яке гіллячко, таке й сім'ячко”, “Від лося – лосята, від свині – поросята”), середовище (“Як зайдеш між реп'яхи, то й реп'яхів наберешся”), “Як у сім'ї згідливе життя, то й виросте дитя до пуття), виховання (“Що виховаєш, то й матимеш”), спадковість і виховання (“Яке дерево, такі його віти, які батьки, такі й діти”, “Яка гребля, такий млин, який батько, такий і син”) [3, 39].

Батьки відповідають за свою сім'ю перед суспільством і законом, вони мають велику владу і повинні мати авторитет у своїй сім'ї. У концепції родинного виховання М.Г.Стельмаховича мати – найрідніша, наймиліша, найдорожча. Вона зігріває дитину теплом, ласкою, виховує в ній доброту, милосердя, терпимість, здатність до співчуття. В “Українській родинній педагогіці” читаємо: “Нема цвіту кращого від маківочки, нема роду милішого від матіночки”, “Одна мати – вірна порада”, “Материнська молитва із дна моря підійме” [4, 103]. Результати материнського виховання залишають у дитині глибокий слід на все життя. Батько для дитини – найдужчий, найсильніший, найсміливіший. Хоч він і може бути скупим на слово, але воно є законом. Батько формує у дітей такі фізичні і вольові якості, як витривалість, дисциплінованість, відповідальність, працелюбність тощо. М.Г.Стельмахович писав: “Приклад батька, згадка про батька змалку вкарбовується в пам'яті людини і зберігається до кінця її життя” [4, 113]. Особливо важлива роль батька при вихованні сина, бо “добрий батько не хоче лихого сина”. “Своя хата – своя стріха, свій батько – своя віха”. Батьки вчать дорожити чесною сім'єю, поважати працю, поважати старших, відповідати за свою поведінку, вчинки. Дітям із повагою і шаную треба ставитись до батьків, цінувати їх думку і слово, бути доброзичливими і сердечними у ставленні до них. Про це нагадують нам народні прислів'я і приказки: “Добре

тому, хто має батька, бо в батька найтепліша хатка”, “Усе купиш – матері-батька не купиш”, “В любенького татка любенька й кроватка”, “Без матері і сонце не гріє”, “В кого є ненька, в того й голівка гладенька”, “Любов матірня і на віддалі гріє”, “Матері кожної дитини жаль, бо котрого пальця не вріже, то все болить”, “Тільки в світі правди, що рідний отець і мати”. Діти на знак глибокої поваги за народною традицією зверталися до матері й батька через увічливу форму “Ви”.

На думку академіка М.Г.Стельмаховича, виховує “...ніжна й щира мамина пісня над колискою немовляти, яка заспокоює дитину, зігриває її теплом і ласкою; приваблива іграшка, яку дарує дитині батько; чарівна бабусина казка, яка вчить жити й працювати, боротися й перемагати, захищати добро й ненавидіти зло; цікава дідусева бувальщина, скоромовка чи загадка, які будять кмітливість і розум; захоплююча прогулянка зі старшим братиком на околицю рідного села чи міста, на лоно різнобарвної природи, яка відкриває веселкову красу навколишнього світу; запальний народний танець, якого навчила старша сестричка; це веселі ігри та забави, які винайшов народ, щоб виховувати спритність і витривалість, винахідливість і товариську взаємодопомогу; праця – найдбайливіша і найпевніша ненька, найвимогливіша і найдобріша; народні свята й обряди, музика і прикладне мистецтво, які веселять душу і радують серце, утверджують найкраще на землі; відповіді на тисячі “чому?”, які дитина одержує від рідних, близьких і знайомих, задовольняючи свою природну допитливість і потяг до заглиблення в суть природних і суспільних явищ; мудре застереження від необачного вчинку, виражене нерідко через народний гумор чи жарт, а то й сатиру, мудре прислів'я чи приказку” [2, 13-14].

Власне, у вищесказаному виявляються традиції виховання молоді людини. Завдяки спілкуванню дитини з дідусем і бабусею відбувається передача трудового досвіду, відповідальне ставлення до праці, шанування і цінування свого роду, засвоєння системи духовно-релігійно-моральних цінностей. Вони дуже люблять своїх онуків, і тому їх виховний вплив незамінний, бо як “старші люди в сім'ї та громаді, наділені природним розумом, добротою, людяністю, чесністю, працьовитістю, життєвим досвідом... тому й вплив на онуків надзвичайно сильний, а виховна роль – величезна” [4, 119]. Недаремно в народі кажуть: “Бабуся скаже, як зав'яже”, “Дідове слівце – плідне зеренце”, “Хто бабусю має – потіху знає”, “Там бабусині руки, де онуки”. І за це онуки повинні віддячувати їм своєю увагою, турботою, добрим словом.

Активно виробляють на практиці в поведінці дітей пошанівне ставлення до дідусів і бабусь українські родинні звичаї, за якими, наприклад, найпочесніше місце за столом завжди відводиться бабусі й дідусеві. Якщо сім'я обідає чи вечеряє разом, ніхто не має права взяти ложку, поки її не взяли бабуся й дідусь. Перша скибка хліба – теж їм. В українському родинознавстві чуйне, уважне ставлення до людей похилого віку розглядається як одна з найхарактерніших ознак людяності. Провідним фактором її формування виступає дух поваги, сердечна дбайливість про дідуся й бабусю в сім'ї. І першорядну роль тут відіграє, звичайно, особистий приклад батьків. Якщо батьки дозволяють собі зневажливе ставлення до людей старшого віку, до своїх батьків, то на старості літ зазнають у декілька разів більшої зневаги з боку власних дітей. Прислів'я “Всіх бабуся обдарувала, тільки бабусю ніхто” змушує дітей задуматися над долею стареньких.

Очевидно, сам спосіб життя сім'ї, взаємини між її членами впливають на дитину, формують у неї задатки майбутніх ролей батька чи матері. Також важливу роль у підготовці дитини до майбутнього самостійного життя, до виконання нею ролей батька-матері відіграє привчання батьками дітей до виконання ними постійних господарських обов'язків, у тому числі догляду за молодшими братиками й сестричками. Діти вчаться піклуватися не тільки про себе, а й інших, вчаться відповідальності, привчаються до праці, здобувають перші навички виконання в майбутньому ролей батька-матері. “Глибокі враження, одержані в сім'ї у дитячому віці, здебільшого визначають сімейну позицію її виховання тоді, коли людина стає дорослою”, – зазначає великий вчений [4, 212].

Серед цінностей сімейного життя важливу роль відігравав культ рідної мови. М.Г.Стельмахович наголошував, що рідна мова є могутнім засобом виховання, і “батькам треба знати та й дітям своїм розказати, що українська мова є національною мовою великого європейського народу і виступає як одна з давніх, високорозвинених мов світу, якою повинен пишатися й залюбки користуватися українець” [4, 114].

В українській родині завжди панував культ гостинності, і здавна українцям притаманні традиції пошанної пареоміографії (звертання, привітання, прощання, побажання), які створювали атмосферу доброзичливості, лагідності, спокійності, толерантності, пестливості. При зустрічах ми говоримо такі привітання: “Дай, Боже, здоров'я”, “З святим днем будьте здорові!”, “Дай, Боже, добрий день”, “Здоровенькі

були!”, “Спаси Вас, Боже!”, “Моє Вам шануваннячко!”, “Добрий вечір у вашій хаті!”, “Зі святом будьте здорові!”, “Слава Ісусу Христу!”, “Добрідень” [4, 190], а також висловлюємо доброзичливі побажання: “Сійся, родися, жито-пшениця, всяка пашниця, на щастя, на здоров’я, на новий рік”, “Не родися вродливим, а родися щасливим”, “Щастя дорожче багатства”, “Великий рости, щасливий будь, себе не хвали, другого не гудь”. Побажаннями в праці є: “Помагайбіг”, “Дай, Боже, щастя!” тощо. Все це діти спочатку слухають, сприймають, а потім і самі так вітаються зі старшими, висловлюють свої побажання.

Педагогічна спадщина М.Г.Стельмаховича з питань родинного виховання є неocenенна і має важливе теоретичне та практичне значення.

1. Стельмахович М.Г. Народне дитинознавство. – К.: Т-во “Знання” України, 1991. – 48 с.
2. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К.: Рад. школа, 1985. – 312 с.
3. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
4. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
5. Стельмахович М.Г. Українське родинознавство. – Івано-Франківськ, 1994. – 56 с.

*Надія Біловус (м. Івано-Франківськ)*

## **М.Г. СТЕЛЬМАХОВИЧ ПРО РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В ТРАДИЦІЯХ УКРАЇНСЬКОЇ РОДИННОЇ ПЕДАГОГІКИ**

Виховання й навчання, навчання й виховання – вічна, як світ, проблема. Відколи існує людство, відтоді й змушене воно невпинно дбати про зростання потомства й продовження свого роду. В народі кажуть: “Якщо твої наміри розраховані на рік – сій жито, на десятиліття – саджай дерева, на віки – виховуй дітей”.

Передачею генетичного коду, знань, виховного, виробничого, навчального, родинно-побутового, громадського й державотворчого досвіду, правової і духовно-моральної культури від батьків дітям забезпечується прогрес суспільства, єдність, наступність і спадкоємність поколінь минулих, сучасних і майбутніх, зумовлюється життєвий шлях кожної людини, доля України [2].

Діти – найкращий цвіт і надія нації. Правильне їх виховання – духовна окраса народу, наше майбутнє, гарант української державності. А отже, найважливішу роль відіграє сім’я. Відтворення, продовження й розвиток роду людського, народу, нації, виховання дітей, організація домашнього господарства й малого підприємництва, споживання і побуту, забезпечення передачі новим поколінням духовних і матеріальних цінностей та життєвого досвіду, народних знань, трудових умінь і навичок, підготовка молоді до сімейного життя – функції сімейного виховання.

Звернімось до наукової спадщини М.Г.Стельмаховича, який вважав, що саме у сім’ї відбувається формування характеру кожної людини, її особистісних рис і національної свідомості. Саме тут, вказує вчений, з молоком матері закладаються основи становлення особистості. Оптимальне досягнення навчальних та освітніх завдань дитячого садка, наголошує він, опирається на забезпечення гармонії родинно-дитсадківського виховання дошкільнят.

Побудувати повноцінний дитячий садок без сім’ї, по суті, неможливо. “У сім’ї шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, людини-культурної особистості. Із сім’ї починається суспільне виховання. У сім’ї, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квітки, і плоди. Сім’я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави”, – відзначав свого часу В.О.Сухомлинський [4].

Ріст і розвиток народу залежать від росту й розвитку родин – його основних клітин. Духовно-моральне здоров’я родини – найкраща запорука здоров’я нації, незалежної Української держави. Тому не випадковою є наявність статей у “Конституції України” щодо сім’ї. “Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка, – проголошує Стаття 51. – Кожен із подружжя має рівні права і обов’язки у шлюбі та сім’ї. Батьки зобов’язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов’язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім’я, дитинство, материнство і батьківство охороняється державою” [6].

У праці “Українська родинна педагогіка” М.Г.Стельмахович зазначав, що для сучасного родинного виховання настав той час, коли необхідно якнайрішучіше повернутися до української родинної етнопедагогіки в Україні, до відродження традиційного статусу української родини з її непорушним авторитетом, подружньою вірністю, любов’ю

до дітей і відданістю святому обов'язку їх виховання, повагою до батьків і материнським покликанням жінки, підняти роль чоловіка-дружини, батька-матері в створенні та захисті домашнього вогнища, забезпечуючи на їх взірцевому прикладі моральну підготовку молоді до подружнього життя, тобто відновити та зміцнити те вічне, на чому тримається людство, що ніколи не старіє [1].

З давніх-давен серед українців виник і утвердився погляд на сім'ю та рід як на святиню, а на виховання дітей – як на святий обов'язок батьків. “Коли бажаєш бути святинею в очах твоїх дітей, то нехай і вони будуть святинею тобі”, – зазначав український письменник і педагог Пантелеймон Куліш. Особливо важливі родинні об'єкти в наших предків мали свої опікувальні божества – Бабу, Домовика, Чура, Березиню, подружжя Ладів, Рід і Рожаницю. Суть їх чітко висвітлив український письменник Сергій Плачинда [5]. За його трактуванням, Баба – одне з найбільших божеств праукраїнців, богиня життя, родючості, здоров'я, вагітних, мисливців. Культ Баби розвинувся за часів матриархату. Пізніше він переростає у культ Березині.

Березина є “хатньою богинею”, яка захищає оселю, всю родину, надто малих дітей від хвороб, лютого звіра, смерті тощо [5]. Традиційний малюнок Березині – символічна постать жінки із застережливо піднятими руками. Схематичне зображення Березині трансформувалося в малюнок тризуба, що багато століть шанувувався й використовувався як оберіг, а згодом став національним гербом України.

Увага й повага до сім'ї, до роду не приходять сама по собі, її треба виховувати, зазначає М.Г.Стельмахович. Саме це і є той природний, надійний шлях, яким дитина змалку усвідомлює свою приналежність до родини, роду, а через них – до рідного народу, української нації [2]. Особлива виховна місія батьків культивується такими повчальними словами педагогічної мудрості нашого народу: “Умів дитину породити, уміє і навчити”, “Батько не той, хто породив, а той, що спорядив”, “Не та мати, що породила, а та, що виховала” [2].

Добрі ті родинні стосунки, які базуються на взаємній чесності, щирості, доброзичливості, людській порядності. Звідси поради: “Свого доправляйся, роду не чужайся”, “Хто роду відречеться, того й рід відрече”.

Знання свого родоводу, на думку М.Г.Стельмаховича, традиційна вимога української етнопедагогіки: “Нема в світі, як родина. то вам скаже і дитина”. Підтримувати родину – це насамперед берегти честь свого

народу, його авторитет, радувати свій рід гарною поведінкою. Така риса вироблялася в дитини в контексті самого життя родини, на основі щоденних справ і спостережень.

Дитина змалку щоденно, всіма фібрами душі вбирала теплоту любові батька й матері, ласку дідусів і бабусь, піклування старших братів і сестер, увагу родичів і свояків, чула розмови про сім'ю, рідних, народні вислови на цю тему [1].

М.Г.Стельмахович виділяє українські звичаї і традиції як ефективний засіб виявлення уваги до сім'ї, роду, предків. Традиційними є храмові свята, коли сходиться разом з дітьми й сідає за святковий стіл вся родина. Це збереження, примноження й передача від покоління до покоління родинних реліквій, це фотографії родичів у хаті на стіні, прикрашені вишитими рушниками, або фотоальбоми.

Педагог великого значення надавав плеканню історичної пам'яті дошкільнят, виробленню шанобливого ставлення до роду, сім'ї, спілкуванню в колі родини у формі бесід і розповідей про наших далеких предків, рід, сім'ю, історію українського народу, рідного краю, села чи міста або селища.

Кажуть, що людина з'являється на світ із стиснутими кулачками, з пронизливим криком, наче погрожуючи завоювати все навколо. А відходить з нього, як правило, з відкритими долонями: дивіться, мовляв, я нічого не забираю з собою, все залишаю людям. Але між цими двома моментами, розділеними не таким вже й довгим часом, пролягає дивовижний і кожен раз неповторний шлях становлення особистості. Незвичайність цього шляху зумовлюється чарівним впливом матері [1].

Про особливу повагу до матері, яка народжує дітей, віддає їм свою сердечну любов, тепло і ласку, йдеться в українському фольклорі, де її авторитет і заслуги підносяться до космічних, божественних висот і порівнюються із сонцем.

В “Українській родинній педагогіці” М.Г.Стельмаховича особливе місце відводиться матері як “душі сім'ї, березині домашнього вогнища”. Через велику синівську й дочірню любов до матері виявляється палкий український патріотизм – щира відданість Україні-матері, неньці Україні.

Загальновизнаним є той факт, що серед усіх вихователів найсильніший і найтривкіший вплив на дітей має мати, особливо в сфері духовно-морального виховання. Під її впливом вперше пробуджуються та розвиваються в дитині добрі почуття і воля. Виникають перші пелюстки любові, навіяні материнською любов'ю [1].

Діти, виховані без материнського тепла та ласки, здебільшого ростуть похмурими, самолюбними, замкненими, злостивими й упертими, схильними до лихих учинків. М.Г.Стельмахович наголошує, все має свій час, своє місце і свою міру, в тому числі й любов до дітей, яка не повинна бути сліпою. Діти, залоскотані безмірною любов'ю, виростають егоїстами, безвільними, неробами, нездатними переборювати навіть найменші життєві труднощі та перепони [1]. Надмірна суворість теж недоречна, вказує вчений, бо відчужує дітей від матері, робить їх відлюдкуватими, озлобленими, жорстокими.

Розумна любов до дітей проявляється в ласці, що не опускається до запещування, у піклуванні, що не веде до потурання, у вимогливості, яка завжди поєднується з чуйністю.

Злет дитини до осягнення розуму, духовності та моралі відбувається на основі засвоєння рідної мови, і насамперед зі слів матері. З першої хвилини життя і доки дитина перебуває під опікою матері, у сфері взаємного спілкування між ними, мати весь час промовляє до немовляти. Це стимулює розвиток мовлення й мислення дитини.

Вияв особливої пошани до матері, до осіб жіночої статі – типовий атрибут європейської культури. М.Г.Стельмахович наголошує, що рівень культури народу, нації, держави визначається їх ставленням до жіноцтва й материнства. Тому кожен народ святкує національне свято – День Матері. Він закликає в дитячому садку, вдома, у громадських місцях створювати умови пошанного ставлення до материнства не тільки в день свята, а завжди всіма і всюди.

З перших днів, місяців і років життя, коли дитина перебуває під опікою любові матері, поступово розвиває свій вплив також любов батька. Виховний вплив батька на дітей вагомий. Від нього вирішальною мірою залежить формування особистості, прилучення дітей до ремесел, спільної сімейної справи (“Коли батько рибалка, то й діти в воду дивляться”).

М.Г.Стельмахович відносив авторитет батьків до найвпливовіших виховних факторів. Якщо дитина поважає своїх батьків, виконує їх вимоги й прислухається до їхніх порад, то це означає, що батьки в родині мають авторитет, займають міцну педагогічну позицію. Створенню авторитету сприяють взаємоповага між батьком і матір'ю, їх пристойна особиста поведінка, працьовитість, єдність вимог, чуйне ставлення до дітей, знання їхніх потреб та інтересів, допомога у навчальній діяльності,

увага до вікових та індивідуальних особливостей. У зв'язку з ростом освіченості населення певне значення для зміцнення авторитету батьків має їх ерудиція, господарливість, орієнтація в методичній, науковій літературі, мистецтві, участь у громадському житті.

Для зміцнення авторитету батьків, наголошував учений, велике значення має підтримка громадськості, суспільства в цілому, держави, церкви. Отож, відроджуючи українську традиційну родинну педагогіку, слід активізувати в очах усіх людей призабуту четверту заповідь, яка гласить: “Шануй батька і матір твою, щоб добре тобі було та щоб довго прожив ти на землі”. Ця заповідь у родинній педагогіці набере повної чинності тоді, коли держава дбатиме про належну реалізацію батьківства і материнства.

Отже, одвічні народні істини не втрачають своєї актуальності й на сучасному етапі розвитку суспільства. Інтерпретація народної спадщини через призму сьогодення уможливорює виховання й розвиток гармонійної особистості, милосердної людини, патріота своєї держави.

1. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка. – К., 1996.
2. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К.: Рад. школа, 1985. – 312 с.
3. Стельмахович М.Г. Народне дитинознавство. – К.: Дніпро, 1991.
4. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К., 1978. – С.22.
5. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. – К., 1993.
6. Конституція України. – К.: Офіційне видання України, 1996. – 119 с.

*Мирослава Малкович* (м. Івано-Франківськ)

## ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ “УКРАЇНСЬКОЇ РОДИННОЇ ПЕДАГОГІКИ” М.Г.СТЕЛЬМАХОВИЧА

Для формування гармонійно розвинутої особистості в умовах сьогодення виховникам-батькам, педагогам, вихователям вкрай необхідні знання з психології. Кожен з них має глибоко усвідомлювати значення таких понять, як особистість, індивід, індивідуальність, характер, розвиток, увага, пам'ять, сприймання, свідомість, мислення тощо.

У працях М.Г.Стельмаховича, зокрема його “Родинній педагогіці”, детально розглянуто та описано педагогічні явища, в основі яких знаходяться певні психологічні процеси, стани і властивості. Лівову частку в праці займає родинне виховання. “Тому що жодна з духовних здібнос-

тей людини – кругозір, світогляд, логічне мислення, творча уява, витривалість, спостережливість тощо не даються від народження, а здобуваються в процесі виховання. За допомогою батьків дитина засвоює історичний досвід, нагромаджений попередніми поколіннями, оволодіває національною культурою. Вона вчиться користуватися предметами домашнього вжитку та знаряддями праці, прилучається до багатств рідної (материнської) мови, мистецтва, науки, засвоює морально-етичні норми людських стосунків. Під впливом виховання відбувається не тільки збагачення знаннями й удосконалення навичок, а й розвиток здібностей дитини, становлення її як особистості” [1, 156].

У процесі родинного виховання головним є набуття системи знань, поглядів, переконань, що становлять загальний рівень духовного розвитку особистості і є наслідком систематичного впливу навчання. Однак під впливом виховання відбувається не тільки збагачення знаннями та різними навичками, а й розвиток здібностей дитини, становлення її як особистості.

У психологічній думці сьогодення існує чітке розмежування понять індивід, індивідуальність, особистість.

Індивід являє собою окрему людину, особу в групі або суспільстві, окремого представника людської спільноти.

Індивідуальність – це поняття, що містить у собі сукупність своєрідних властивостей людини, характеризує людську неповторність і проявляється в рисах характеру, у специфічних інтересах, якостях, які відрізняють одну людину від іншої.

Особистість – це найголовніше в людині, найважливіша її соціальна ознака. Особистість представлена психічними характеристиками, що є суспільно обумовленими. Вони проявляються в суспільних зв'язках, є відносно стійкими, визначають поведінку людини, що має суттєве значення як для неї, так і для оточуючого світу. Особистість визначає приналежність людини до певного суспільства, певної історичної епохи, науки.

М.Г.Стельмахович наголошує, що головним у становленні особистості є її національна, культурна приналежність. Отже, “особистість – людина, національний індивід, що поєднує в собі риси національного, загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально-неповторного. Це та чи інша конкретна особа, індивідуальність з погляду її культури, особливостей її характеру, ерудиції, поведінки” [2, 156]. Поняття “особистість”, на відміну від поняття “людина”, означає її соціальну

характеристику з виявленням тих її якостей, які формуються під впливом спілкування, стосунків з іншими людьми, суспільством.

Одним із найважливіших методів родинної педагогіки є сутестія (навіювання) – психологічний вплив вихователя на дитину з метою актуалізації або зміни в неї провідних установок, ціннісних орієнтацій чи вчинків. “Сугестійних формул в українській народній педагогіці дуже багато (“Не руйнуй пташиних гнізд, бо хата згорить”, “Не махай ногами, коли за столом сидиш, бо чорта колишеш” [3, 172-173]. За основу тут взято елемент казковості, тому і вплив на дитячу психологію є дуже істотним. А головна суть цього психологічного механізму полягає в тому, що в людини, яка сприймає інформацію, певна дія викликається не внаслідок логічних міркувань, а переважно шляхом зовнішнього провокування у свідомості уявлення про її настання. Проте здатність навіювати закладена не тільки в спеціальних формулах. Елементи навіювання наявні також у проханні, наказі, переконанні, прикладі, авторитеті, громадській думці, а особливо в мистецтві, художній літературі та фольклорі, зокрема в народному гуморі, іронії, сатирі, сарказмі (відчуття сорому, гріха).

У формуванні добре розвинутої особистості головним, визначальним чинником, на думку М.Стельмаховича, є свідомість, яка займає провідне місце у структурі духовно-морального виховання.

Свідомість – сприйняття, розуміння та переосмислення явищ, подій навколишнього середовища. Формування моральної свідомості, тобто моральних уявлень, поглядів, понять, думок, а згодом і моральних переконань, пов'язане з вихованням у дітей правильного розуміння світу, уміння відрізнити добре і погане, моральне і аморальне. “В основі традиційної системи духовно-морального виховання лежить саме ця антитеза: добро – зло, правда – брехня, розум – невігластво, милосердя – жорстокість, красиве – потворне, честь – ганьба, щедрість – скупість, ошадність – марнотратство, любов – ненависть, працьовитість – неробство, мужність – боягузтво, радість – горе, життя – смерть, воля – неволя тощо. Правильно формують моральну свідомість ті батьки, які дбають, щоб їхні діти знали народну етику, тобто узвичаєні серед нашого народу норми поведінки, моральні заповіді дитинства та юності, мовленнєвий етикет. Вони сформульовані у народних крилатих висловах, які легко запам'ятовуються. Наприклад: “Та земля мила, де мати родила”, “З рідної землі умри, а не зійди”, “Попереду людей не біжи, але й від людей не відставай” [4, 184-185].

Найважливішим компонентом моральної свідомості людини на думку М.Г.Стельмаховича, є совість.

Совість – усвідомлене почуття моральної відповідальності за власні дії та поведінку перед своїм еством, перед іншими людьми та суспільством. М.Г.Стельмахович справедливо пише: “Загубити совість і честь значить втратити все. Від совісті нікуди не втечеш. Найбільша прикрість – “муки совісті”, тобто переживання, викликані усвідомленням своєї несправедливості, провини. А ще справедливо кажуть, що совість є кращим контролером за поведінкою людини. “А щоб так було, треба мати, виховувати совість” [5, с.186].

Характер – це сукупність стійких властивостей людини, її особистих рис, що виявляються в поведінці і діяльності. В характер входять лише головні істотні властивості людини, за якими вона відрізняється від інших представників людського роду і які відзначають її як окрему індивідуальність.

Так, за висловом М.Г.Стельмаховича, “на становлення характеру впливає ряд факторів, але найбільше все-таки – виховання, хоч свій відбиток накладають родинна, національна спадковість. Національний характер той, що відображає своєрідність психічного складу представника певної нації. Українська родинна педагогіка тим і відзначається, що вона плекає через зміну поколінь генетичний фонд нації, береже в наших дітях український характер, тобто своєрідність психічного складу українців, який складався історично протягом віків” [6, с.198-199].

Таким чином, в навчальному посібнику “Українська родинна педагогіка” М.Г.Стельмахович опирається на психологічну науку взагалі і вище проаналізовані процеси та явища зокрема.

Головним ми вважаємо те, що в офіційній, народній та родинній педагогіці процеси виховання і навчання повинні ґрунтуватися на даних науки про людську душу – психології.

1. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка. – К., 1996. – С.156.
2. Стельмахович М.Г. Там само. – С.156.
3. Стельмахович М.Г. Там само. – С.172-173.
4. Стельмахович М.Г. Там само. – С.184 – 185.
5. Стельмахович М.Г. Там само. – С.186.
6. Стельмахович М.Г. Там само. – С.198-199.
7. Кравець В. Психологія сімейного життя: Навчальний посібник. – Тернопіль, 1995 696 с.
8. Москалець В.П. Риси українського національного характеру з погляду духовності // Рідна школа. – 1995. – № 1 – С.51-55.

## **ВТІЛЕННЯ ІДЕЙ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ В ПРАКТИКУ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ НА РОДИННИХ ТРАДИЦІЯХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ**

“... народ, що його зневажливо називали “темним”. тисячоліттями тримав у пам’яті своїй пісні, обряди, казки, свою міфологію, світобачення, календар, свою етику й естетику, етнопедагогіку, богів та духів, свої мелодії та символи, танці, матеріальну культуру, ремесла, культуру будівництва, систему харчування, манеру одягатися і мислити, а відтак зберігав своє етнічне й національне я”.

*Галина Лозко*

“Народна педагогіка”, за М.Стельмаховичем, – “це система прийнятих у даній місцевості методів і засобів виховання, що передаються із покоління в покоління і засвоюються передовсім як певні знання, вміння і навички” [8, 5].

Усвідомлюючи необхідність створення системи національної освіти і виховання на сучасному етапі розвитку суспільства, М.Стельмахович чи не вперше висвітлив суть української народної педагогіки, її зміст, завдання, принципи, ідеали, історичні традиції і, найголовніше, розкрив роль народної педагогіки у сучасному “родинно-громадсько-шкільному вихованні історичних традицій”. Особливо гострою є потреба у вихованні духовно багатих і морально стійких громадян нашої держави, продиктована сьогоденням. Унаслідок недостатнього використання досягнень народної педагогіки у родинному та шкільному вихованні виховний процес донедавна здійснювався відірвано від історичного коріння, духовності, традицій українського народу.

Великою заслугою М.Стельмаховича є те, що він виконав громадянський обов’язок перед своїм народом, а саме – зумів привернути увагу громадськості України до відродження автентичної педагогіки.

Особливої уваги заслуговує проблема родинного виховання у науковій спадщині вченого, провідні напрями якого чітко визначені: духовно-моральне, трудове, розумове, фізичне й естетичне виховання.

Про вплив родинних традицій на забезпечення оптимального рівня фізичного, духовно-морального та розумового розвитку дітей, відродження й утвердження духовності та самобутності родинно-

побутової культури українського народу писав у своїх дослідженнях М.Стельмахович: “Настав час, коли необхідно якнайрішучіше повернутися до української родини з її непорушним авторитетом, подружньою вірністю, любов’ю до дітей і відданістю святому обов’язку їх виховання, повагою до батьків і материнським покликанням жінки... тобто зміцнити те вічне, на чому тримається людство, що ніколи не старіє” [3, 11].

Його ідеї продовжують розвивати сучасні вчені, науковці, літературознавці.

Теоретичну модель змісту національного виховання особистості учня розробив та апробував В.Гнатюк у монографії “Управління системою виховання учнів у позакласній роботі загальноосвітньої школи”.

На особливу увагу заслуговує концепція “Сім’я і родинне виховання”, розроблена групою сучасних учених (В.Постовий, П.Щербань, Т.Алексєєнко, О.Докукіна, Н.Стрельникова), – працівниками лабораторії сімейного виховання Інституту проблем виховання АПН України. У ній обґрунтовано значення родинно-сімейного виховання, визначені його функції (економічна, репродуктивна, виховна, креативна, комунікативна, регулятивна).

Проблема виховання дітей на родинних традиціях українського народу знаходиться у центрі уваги сучасних учених, про що свідчить низка концепцій. У “Концепції національної системи освіти” П.Кононенко, “Концепції української національної школи-родини” П.Кононенко і Т.Усатенко наголошують на ролі родинних традицій у вихованні дітей. У “Концепції демократизації українського виховання” О.Вишневський зазначає: “Людина сьогодні надто піднесла культ власного “Я”, головною метою оголосила власний комфорт, насолоду, а тому не бажає брати на себе природний клопіт народження і виховання дітей, тим більше в теперішніх умовах” [2, 101]. Проект програми інтегративного курсу “Українознавство” для 1-11 кл., розроблений П.Кононенком та Т.Усатенко, охоплює багатовимірні знання про Україну, українців, український народ, на основі концентрів-універсалів розроблено проект програми для кожного класу.

Першочерговим завданням реформування педагогічної науки України М.Стельмахович вважає “...вжиття заходів на подолання суперечностей між тоталітарною закомплексованістю й українобудівничим мисленням у педагогіці, навчально-виховні можливості української мови і національної педагогіки та незадовільного використання у практиці

сімейного виховання, педагогізації батьків, розвитку етнопедагогіки, чистосування в ній нових, прогресивних виховних традицій як українських, так і представників інших націй” [3, 135].

Важливе значення для виховання дітей на родинних традиціях українського народу мають праці академіка М.Стельмаховича. Автор теоретично осмислив і на конкретних прикладах окреслив принципи і шляхи використання досягнень народної педагогіки в розвитку наукової теорії і практики родинного виховання дітей у сім’ї на сучасному етапі розвитку суспільства. М.Стельмахович велику увагу приділяв висвітленню сутності української народної педагогіки, її основному змісту, завданням, принципам, а також використанню традицій українського народу у вихованні сучасної молоді. Як же втілюються його ідеї на практиці? На сучасному етапі розвитку України як цивілізованої держави перед школою і сім’єю стоїть важливе завдання – виховати морально і національно свідоме підрастаюче покоління, патріотів своєї держави, спроможних продовжувати багатовікові традиції українського народу адже, як відомо, традиції зберігають нашу історичну пам’ять. Знищення традицій неодмінно веде до морального, духовного, культурного та економічного занепаду. Нині уклад життя змінюється настільки стрімко, що життєвий досвід батьків часом стає непридатним для їхніх дітей і потребує корекції.

Звернення до традицій українського народу у вихованні учнів початкових класів продиктоване не лише інтересом до минулого, а й потребами суспільства у період будівництва суверенної Української держави й етнізації підрастаючих поколінь на основі відродженої національної культури.

Виховання підрастаючого покоління для кожної нації є найважливішим завданням. Передачею культурно-історичних традицій батьків, дідів і прадідів молодому поколінню гарантується вічність життя нації. Між поколіннями нерідко виникає духовна прірва, заповнити яку може цілеспрямована робота щодо розкриття національних ідеалів, традицій і звичаїв народу.

Широкі можливості виховання учнів початкових класів на родинних традиціях українського народу під час знайомства першокласників із першим у їхньому житті підручником – Букварем. Яскраві ілюстрації на мотиви українських народних казок, пейзажні картинки України, національні костюми, тексти типу “Мама і сини”, “Калина”,



“На ставку”, “На полонині”, “Пасіка”, “Колискова”, “Українська народна пісня”, “Як діждемо літа”, загадки, скоромовки та ін. мають великий виховний потенціал, дають можливість учителю виховувати патріотичні почуття, знайомити учнів з усною народною творчістю, сприяють вихованню любові до батьків, шанобливого ставлення до старших.

У другому і третьому класах учні знайомляться з народними дитячими пісеньками “Іди, іди, дощику”, “Вийшли в поле косарі”, “Ой ти, коте, коточок”, іграми “Котик і мишка”, “Зайчику, зайчику, мак”, “Грушка”, “Подояночка”, мирилками “Вишні-черешні”, “Мир-миром”, лічилками “Вийшов зайчик погуляти”, “Котилася торба”, народними прислів’ями, приказками, загадками, притчами, казками, легендами.

Зокрема, у народній притці “Три хлібини” учні знайомляться зі зразком родинного виховання: “Одну хлібину ми самі з’їдаємо, другу дітям даємо в борг, позичаємо, а третю своїм батькам віддаємо”. У народній педагогіці здавна існує думка, що без глибокої самовідданої любові до дітей не буває і не може бути повноцінного родинного виховання. “Однак у любові до дітей, як справедливо вчить народна мудрість, треба мати почуття міри, ніколи не впадати в нерозумну сліпу любов, яка спотворює, калічить душу” [2, 106]. Спираючись на думку М.Стельмаховича щодо об’єктивного ставлення батьків до своїх дітей, авторитету батька, матері, старших членів родини, вчителі початкових класів запроваджують досвід тих сімей, які використовують засоби народної педагогіки у вихованні. Великий виховний потенціал притаманний таким заходам, як “Рушники у мамі вишиті хрещато...”, “Тато і мама – два сонця гарячі...”, “Нащо клад, коли в сім’ї лад”, “Традиції нашої сім’ї”, “Козацькому роду нема переводу” та ін.

Як наголошував М.Стельмахович, “Народна гра й іграшка – невід’ємні компоненти не тільки педагогічної, а й загальної культури народу” [8, 59]. Особливою втіхою для дітей є виставка дитячих іграшок “Моя улюблена іграшка”, в якій беруть участь майже всі учні початкової школи. На виставку діти приносять свої іграшки, виготовлені власними руками або членами родини, іграшки-розмальовки, а також вироби з природного матеріалу.

Таким чином, ідеї народної педагогіки, актуалізовані М.Стельмаховичем, неприминальні, а її виховні можливості невичерпні.

1. Закон України “Про освіту”. – К.: 1996. – 36 с.

2. Концепція громадянського виховання особистості в умовах української державності // Рідна школа. – 1996. – №11-12. – С.20.

3. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка. – К.: УСДО, 1996. – 286 с.

4. Лозко Г. Українське народознавство. – К.: Зодіак – ЕКО, 1955. – 367 с.

5. Постовий В., Щербань П., Алексєєнко Т., Докукіна О., Стрельникова Н. Сім’я і родинне виховання. Концепція // Рідна школа. – 1996. – №11-12. – С.15.

6. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. (проект). – К.: Шкільний світ, 2001. – 16 с.

7. Крисаченко В. Українознавство. – К.: Либідь, 1996. – 351 с.

8. Стельмахович М. Українська народна педагогіка. – К., 1997. – С.227.

*Олена Добош* (м. Івано-Франківськ)

## СІМ’Я – РОДИНА – ДИТЯЧИЙ САДОК У КОНЦЕПЦІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ М.Г.СТЕЛЬМАХОВИЧА

Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”) справедливо відзначає, що дошкільне виховання є вихідною ланкою у системі безперервної освіти, становлення і розвитку особистості. Воно здійснюється в родині, дитячих закладах у тісній взаємодії з сім’єю і має на меті забезпечення фізичного та психічного здоров’я дітей, їх повноцінного розвитку, готовності до школи, набуття життєвого досвіду.

Глибоко, ґрунтовно та системно визначив завдання й функції співпраці різних інститутів виховання дитини М.Г.Стельмахович. Поділяючи погляди К.Ушинського, О.Духновича, В.Сухомлинського, вчений максимально дотично до особливостей соціуму наполягав на створенні родиннодитсадівської теорії та практики в сучасній педагогіці дошкільної України [1].

Дошкільне виховання ґрунтується на засадах родинного виховання, народної педагогіки, національної культури, сучасних досягнень науки, надбань вітчизняного та творчого використання зарубіжного педагогічного досвіду. Воно органічно поєднує родинне і суспільне виховання. У даному разі йдеться про повну гармонію виховання дітей у сім’ї і дошкільному закладі, що виражається в поєднанні, злагодженості, резонансі їх педагогічних дій.

Гармонія виховання дітей у сім’ї й дошкільній установі полягає в тому, що кожна з них гідно виконує свою педагогічну місію, доповнюючи одна одну. Сім’я несе повну відповідальність за розвиток, виховання і навчання своїх дітей, а дитячий садок доповнює родинне виховання. Адже гармонія виховання заперечує розбіжності педагогічного впливу сім’ї та дитячого садка.

Дитячий садок має бути просвітницьким центром з питань виховання, помічником сім'ї у відродженні, збереженні, підтримці й розвитку традицій народної, національної педагогіки. Проте він не повинен підмінити прямі обов'язки батьків стосовно дитини, а допомагати виконувати їх повніше й ефективніше.

Сім'я і дитячий садок потрібні одне одному. Та й завдання і мета в них спільні. Найголовніше з них, як визначає національна програма "Діти України", – турбота про фізичне, психічне й духовне здоров'я малюків. Спільність мети й гармонії педагогічної взаємодії не нівелює їх специфічних функціональних прикмет.

Особливістю сімейного виховання є його виразний емоційний характер, що ґрунтується на родинних почуттях і проявляється у глибокій кровній любові між батьками й дітьми, сердечних стосунках між ними.

Однак при всій універсальності й значущості сімейного спілкування сучасна сім'я не забезпечує достатніх умов для всебічного розвитку особистості дитини. Тому компенсація з боку дитячого садка, де працюють кваліфіковані педагоги-професіонали за науковою програмою навчання й виховання дошкільнят, вкрай необхідна.

Так, чимало малюків виховується у холодній сімейній атмосфері. І причина тут не лише в матеріальних нестатках, але й у системі психологічних настанов, які поділяють дорослі та які більше спрямовані на розвиток ділових, прагматичних, аніж гуманних цінностей. Заклик педагогів виховувати в дітях доброту, милосердя, привчати до праці, творити добрі справи нерідко наштовхується на пасивність і байдужість батьків.

Не підтримуються, а часто втрачаються чесноти й традиції родинного виховання, народної педагогіки, національні звичаї.

Справа не тільки в низькому рівні психологічної поінформованості батьків, а в недостатній сформованості їх мотиваційної готовності до виховання дітей, відсутності належного усвідомлення важливості виховних завдань, почуття відповідальності за виховання як перед дітьми, так і перед суспільством і самим собою.

Життя дитині дають мати і батько, загальноновизнаним є те, що саме мати – центральна фігура в системі сімейного виховання. Говорячи про материнство, зрідка згадуємо про батьківство. Воно ніби залишається в тіні. Применшення значення батьківства стало в нас майже національним лихом. А обов'язок батька не менш почесний і відповідальний, ніж матері. Він завжди і в усьому потрібний дитині.

Батьки і діти, їх взаємна відповідальність – поняття державне. І необхідне свято не тільки Матері, а й Батька, свято Сім'ї. Для повнішого розкриття потенціалу сучасної родини учений визначає першочерговість підготовки молодих батьків до виховання дітей. М.Стельмахович пише, що це допоможе повернути ставлення до дитини як кращого творіння сім'ї, де вона зможе реалізувати весь творчий потенціал людини, української нації [1].

Сім'я повинна мати можливість вибирати для малюків дитячий садок, вихователя, розраховувати на співпрацю у вихованні.

Сучасний вихователь повинен уміти помічати індивідуальні особливості, духовний стан кожного малюка, вчити своїх підопічних доброти, любові, людяності. Сьогодні, як ніколи, він повинен виробити в собі нове педагогічне мислення, переглянути ставлення до дитини, вміти враховувати її потреби, інтереси, особисті уподобання і здібності. Педагог має належати до нової генерації національно-свідомих вихователів, відроджувати, утверджувати, розвивати власне українське дошкільня, його прогресивні традиції, а не наслідувати модні зарубіжні течії.

Вихователі мають сприяти розвитку своїх дитячих садків на засадах української народної педагогіки, етнопедагогіки й родинознавства, традицій українського дошкільня з урахуванням здобутків педагогічної науки й передового досвіду дошкільного виховання, самотності педагогічної культури й національної вдачі української дитини, досягнень наукового прогресу. М.Стельмахович наголошував, що традиційний ідеал виховання має підпорядковуватись потребам життя. Отож ідеї співпраці суспільства, дитячого садка і родини мають бути пріоритетними. У концепції педагога визначальною рисою виховного ідеалу виступає людяність, а особа, за його переконаннями, стає людиною лише тоді, коли вносить у життя все найкраще – гармонію, розум, красу, добро [1].

Берегти дитинство, яке швидко пролітає, – цю заповідь повинні взяти батьки і педагоги дошкільних закладів у своє серце, щоб не залишилися безплідними слова про виховання справжньої людини, гідного громадянина України.

Основне завдання національного дитячого садка полягає в тому, щоб відкрити перед кожним вихованцем усі джерела, якими живиться майбутнє почуття любові до Батьківщини. Це мати з батьком, рідне село, місто, природа рідного краю, славне минуле Вітчизни, її героїчна історія, а основне – демократичний устрій самостійної держави [1].

З великим інтересом слухають дошкільники розповіді про далеке минуле свого краю, захист рідної землі від ворогів, народну й державну символіку. Зрозуміти, хто ми і звідки, усвідомити себе світовою нацією високого європейського рівня допоможуть вихованцям цікаві, доступні розповіді з вплетеними у них легендами й переказами. Прищеплюючи любов до рідного краю, історії України змалечку, педагоги повинні виховувати незалежних, свідомих людей, гідних жити у вільній Українській державі. При цьому слід орієнтуватися на національні риси народу, зумовлені фізичним оточенням – географічним розташуванням, кліматом, природою та історією краю [2].

Історичні традиції, народні звичаї, свята з багатим поетичним, пісенним, танцювальним фольклором, народними іграми мають стати важливим джерелом патріотичного виховання в дитячому садку.

Через любов і пошану до свого народу вихователь має плекати в дітей повагу до інших народів.

Духовне життя, широта інтелектуальних інтересів особистості великою мірою залежать від уміння дітей правильно говорити рідною мовою. Одне з важливих завдань батьків, педагогів – допомогти малюкам засвоїти і використовувати у спілкуванні прислів'я, приказки, забавлянки, колядки, шедрівки, заклички, веснянки, скоромовки, загадки, лічилки, казки, легенди, бувальщини.

Коли дитина з ранніх років, крім рідної мови, прилучається до іноземної, то її інтелектуальний розвиток від цього нічого не втратить, а ще й виграє. Ця думка впливає із встановленої психологічною наукою сензитивності віку до засвоєння різних мов.

Велике значення в навчанні дітей має формування пізнавального інтересу. Важливою тут є допомога в самостійному пізнанні навколишнього світу. Тому повинна бути гнучкість у підході до вибору місця проведення занять, створення таких ситуацій, які викликають у них глибокий інтерес до пізнання довкілля [2].

Виховувати у дитини людяність можна лише за умови привчання до праці. Ставлення малюків до трудових завдань значною мірою залежить від характеру оцінки, яку дає дорослий. Разом із батьками варто розкривати дітям сутність людської праці, давати змогу власними зусиллями, своїми руками творити диво.

Створення атмосфери доброзичливості й гостинності, стимулювання інтелектуальних інтересів, спільна праця дорослих (педагогів,

батьків) і дітей, простота і скромність життя в дитячому садку – все це сприятиме вихованню кращих людських якостей.

Використаймо ідею, яка була закладена на початковому етапі суспільного дошкільного виховання в Україні: у дитячому садку повинні дитину рости, плекати, робити її доброю, щедрою, душевно багатою [3].

Педагогічна система сім'я – родина – дошкільний заклад результативна за умови чітко вираженого змісту й привабливості форм роботи.

У зміст роботи дитячого закладу з сім'єю входить: роз'яснення батькам Державного кодексу про шлюб і сім'ю в Україні, взаємні обов'язки між батьками й дітьми, охорона дитинства й материнства; висвітлення заходів для збереження і зміцнення традиційної української родини; прищеплення батькам почуття відповідальності за виховання дітей перед самостійною Українською державою; прилучення до знань українського родинознавства (фамілістики) й дитинознавства (педології); розкриття педагогічних функцій сучасної сім'ї, батьківської педагогіки, сімейних вартостей і родинних чеснот; визначення педагогічних умов правильного виховання дошкільнят різних вікових груп у сім'ї; ознайомлення батьків з віковими й статевими анатомо-фізіологічними й психічними особливостями дітей; надання методичної допомоги в підготовці дітей до навчання в школі; узагальнення й розповсюдження передового педагогічного досвіду виховання дітей у сім'ї; педагогізація батьків; роз'яснення етнопсихологічних аспектів домашнього виховання; відродження і розвиток українських виховних традицій; запобігання хиб у родинному вихованні; заохочення до комплектування домашніх педагогічних бібліотек, передплата періодичних освітніх видань, читання творів видатних українських педагогів (К.Ушинського, О.Духновича, С.Русової, Г.Ващенко, І.Огієнка, В.Сухомлинського та ін.).

Добрий дитячий садок той, який більше нагадує сім'ю, ніж дошкільну установу. При такому взаємозв'язку все корисне, набуте сім'єю, знаходить своє продовження у дитячому садку, а педагогічні ініціативи дошкільних вихователів одержують підтримку в родинному колі. Відбувається мудре поєднання народної педагогіки з професійною. Виховні дії як працівників дитсадка, так і батьків проймаються українським народним духом і колоритом, що найбільше відповідає національному характерові української дитини, менталітетові українця, тобто своєрідності складу розуму, самобутності способу мислення й світосприймання. Україна, українськість та українство посідають своє природне, домінуюче

становище. Воно має знайти відображення у “Програмі виховання та навчання в дитячому садку”. Подбати про обізнаність із нею батьків теж входить в обов’язок професійних вихователів дошкільнят.

Зміст роботи дитячого садка з сім’єю, разом із всеукраїнським, європейським, загальнонародським, неодмінно включає також регіональний, місцевий компонент.

“Кожен край має свій звичай, а кожна хатка – свою гадку”, – говорить народна педагогіка. І це мудре застереження ігнорувати не можна. Говірка, родинний побут, звичаї і традиції, певні нюанси у відзначенні родинних свят, виконанні обрядів, вираженні родичання і свояцтва, власних дитячих імен, міжособистісних родинних і сусідських стосунків, у взаєминах між батьками й дітьми, а також мовленнєвий етикет, фольклор, повивальне й пестувальне мистецтво, подружні стосунки, ремесла й промисли, дитячі ігри, іграшки – такий багатий і далеко не повний перелік місцевих факторів великої виховної сили.

Розмаїття етнографічних груп українського народу зумовлює потребу в різних змістових регіональних підходах у роботі з сім’єю. Адже певні неординарні, властиві тільки їй, прикмети має традиційна українська родина, скажімо, бойків чи гуцулів, поліщуків чи подолян, волинян чи слобожанців, покутян чи опілиців, наддніпрян чи степовиків, буковинців чи закарпатців, лемків чи наддністрянців. Багатство названих самобутностей – великий духовний скарб української родинної педагогіки. Його треба знати, берегти й примножувати. Маючи його, немає жодної потреби й сенсу штучно підлаштовуватися під чужинське виховання.

Тематика й зміст роботи з батьками відображаються в плані вихователя-методиста та в календарному плані вихователів. Належні його реалізація відбувається в ході застосування відповідних форм співпраці з сім’єю, які можна поділити на групові (загальні) й індивідуальні.

До групових форм роботи дитячого садка з батьками дошкільнят відносяться: групові збори батьків; загальні батьківські збори; групові консультації для батьків; лекції педагогічного змісту; конференції для батьків; семінари-практикуми; вихідний день у дитсадку разом із батьками; педагогічний всеобуч.

1. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка. – К., 1996.

2. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К.: Рад. школа. 1985. – 312 с.

3. Стельмахович М.Г. Народне дитинознавство. – К., 1991.

## Розділ IV. СУЧАСНА НАУКОВА ШКОЛА М.СТЕЛЬМАХОВИЧА

*Таніта Люріна (м. Київ)*

### ВРАХУВАННЯ ЕТНІЧНОГО ПІДГРУНТЯ В НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Зростаюча вагомість незалежної України на міжнародній арені, розвиток стосунків нашої країни з іншими державами світу на культурному, економічному та політичному рівнях зумовили необхідність підготовки в системі вищої освіти висококваліфікованих фахівців, здатних самостійно і творчо працювати, у тому числі й у сфері професійного спілкування іноземною мовою. Якщо в попередні десятиліття ХХ сторіччя коло людей в Україні, в яких була необхідність спілкуватись іноземною мовою, залишалося досить вузьким, то нині ситуація змінилася. Комунікативні і технологічні перетворення в суспільстві втягли як у безпосереднє, так і в опосередковане спілкування (наприклад, через систему Інтернет) значну кількість людей найрізноманітніших професій та інтересів.

В умовах сучасного науково-технічного прогресу в світі близько 80% всього обсягу інформації фіксується іноземними мовами; щорічно проводиться більше тисячі міжнародних конкурсів, симпозіумів, семінарів, перекладаються мільйони статей, патентів, інструкцій. На початку нинішнього століття в Україні суттєво змінився соціокультурний контекст вивчення іноземних мов. Значно зросла освітня функція іноземних мов, їх професійна значущість у вищих навчальних закладах, на ринку праці в цілому, що спричинило посилення мотивації у вивченні мов міжнародного спілкування.

Соціально-політичні зміни, що відбуваються в Україні в умовах безпрецедентного розширення міжнародних контактів, обміну науково-технічною інформацією, зумовили зростання ролі усного іноземного мовлення в житті сучасної людини, а отже, й переорієнтацію викладання іноземних мов, здійснення національно і професійно орієнтованого навчання студентів. Все це вимагає успішного вирішення завдань навчання іноземних мов із врахуванням етнічного підґрунтя, здійснення етнопедagogічного підходу до навчання іноземних мов.

З огляду на це важливим завданням є виявлення ефективних педагогічних умов удосконалення навчання іноземних мов студентів

нефілологічних факультетів, зокрема факультету підготовки вчителів фізичного виховання і туристичної роботи, що посилює актуальність нашого дослідження, оскільки саме тут викладачі відчують особливі труднощі. Теоретичне осмислення цієї проблеми допоможе вирішити загальнопедагогічні питання модернізації навчання студентів іноземних мов у ході підготовки до туристичної роботи на основі системного підходу до організації означеного процесу із врахуванням етнічного підґрунтя, зокрема ролі рідної мови у навчанні іншомовної культури.

Положення про перетворення процесу і результату засвоєння систематизованих знань, навичок та вмій різними категоріями спеціалістів у їх професійну діяльність, що лежить в основі реформи вищої школи, вимагає, щоб розробка технологій навчання іноземних мов визначалась перш за все тією діяльністю, до якої спеціаліст готується [1].

Це особливо стосується організатора туристичної роботи, який у своїй діяльності повинен досконало володіти не тільки рідною мовою, але й мовами громадян тих країн, з якими йому доводиться спілкуватись, знати професійну термінологію, культуру людей тієї чи іншої країни, чітко й доступно висловлювати свої думки. Отже, завдання вищого навчального закладу – дати можливість студентам досконало оволодіти іноземною розмовною мовою, професійною термінологією та сформувані у них здатність до самостійного засвоєння професійно-лінгвістичної інформації.

Необхідність підвищення якості професійної підготовки фахівців викликала низку різноаспектних досліджень. Це психологічні дослідження мови загального характеру (В.Вундт, Л.С.Виготський, П.П.Блонський), формування пізнавальної активності у процесі вивчення навчальних дисциплін у різного типу ВНЗ (М.А.Давидова, С.Н.Коротков), розробка активних форм і методів навчання студентів на засадах народної педагогіки (М.Г.Стельмахович, Р.П.Скульський, Б.М.Ступарик та ін.), інноваційні педагогічні технології (А.С.Нісімчук, О.С.Падалка, О.М.Пехота, О.Т.Шпак та ін.).

Проведений аналіз джерельної бази дає можливість констатувати, що на сьогодні накопичений певний досвід із навчання іноземних мов у педагогічних університетах. Проте залишається розв'язаною проблема необхідності модернізації навчання іноземних мов студентів нефілологічних факультетів на основі етнопедагогіки, відсутні сучасні науково обґрунтовані рекомендації щодо ефективного здійснення означеного процесу.

Мета нашого дослідження полягала у визначенні резервів підвищення ефективності навчання іноземних мов різномовних студентів на

нефілологічному факультеті, що вимагало вирішення таких завдань: дослідити педагогічні особливості протікання навчального процесу на нефілологічних факультетах з різномовним складом студентів; виявити найбільш доцільні шляхи запобігання специфічним труднощам, які виникають у процесі навчання і їх переборення; розробити, обґрунтувати й експериментально перевірити зміст навчання іноземних мов у багатомовній аудиторії з оперттям на етнопедагогіку, комунікативну поведінку і роль рідної мови.

Аналіз результативності практичного вивчення іноземної мови у ВНЗ свідчить, що існують обставини, які перешкоджають здійсненню завдань навчання студентів іноземних мов у плані формування професійної компетенції. До них слід віднести: недостатній рівень мовної підготовки студентів, що вступили на перший курс; незрозуміння ними механізмів набуття знань у процесі засвоєння інформації іноземною мовою. Має місце психолого-лінгвістична неготовність студента, що виражається у відсутності навичок самостійної роботи з матеріалом іноземною мовою (письмовим, усним).

У ході дослідження виявлено суттєві недоліки навчального характеру, зокрема:

1. Переважання на практичних заняттях заздалегідь підготовленої усної мови. Така мова свідчить здебільшого не про наявність сформованих мовленнєвих умінь, а про успішну мімічну діяльність.

2. Форми і прийоми навчання усного мовлення не рясніють різноманітністю: найчастіше переважає питально-відповідна робота. Притому, як правило, питання задає викладач, а студенти по черзі відповідають. Така модель навчання приводить до зниження інтересу до предмета і в цілому знижує рівень ефективності навчання.

3. Відсутність фронтальних форм роботи при навчанні усного мовлення. Це чи не найбільш масовий недолік, який суттєво обмежує час говоріння кожного студента на практичних заняттях.

4. Часто оволодіння усним мовленням стає недостатньо результативним через те, що у практиці викладання відсутнє правильне співвідношення між навчанням усної мови і читанням. В одних випадках усної мови навчають суто "текстуально", тобто виключно на матеріалі розповідного тексту, в інших – на основі цілком самостійних матеріалів, які не мають нічого спільного з текстом підручника. При цьому недооцінюється значення етнопедагогічного фактора в навчально-виховному

процесі у ВНЗ, специфіка навчання видів мовленнєвої діяльності, не встановлюється розумна кореляція навчального матеріалу.

5. Досить типовим недоліком навчання усного мовлення можна вважати неадекватність використаних засобів цього виду мовної діяльності. Для удосконалення умінь усного мовлення часто пропонуються уривки з наукових статей, що у більшості випадків відображають особливості писемної мови наукового стилю і тому мало придатні для навчання усної професійної мови, що приводить до несформованості бази професійного тезаурусу, загального низького рівня розвитку мовної культури, професійної компетенції.

6. Досить поширеним недоліком можна вважати немотивоване звуження роботи над усною мовою від етапу до етапу, зведення її нанівець на завершальному етапі.

Подібна тенденція, по-перше, суперечить вимогам програми і, по-друге, збіднює навчальний процес, в якому доцільно комбінувати в різному співвідношенні всі види мовленнєвої діяльності.

Навчання усного іноземного мовлення на основі етнопедagogіки має певні труднощі, зумовлені, по-перше, самою природою даного виду мовної діяльності і, по-друге, тими умовами, в яких здійснюється цей процес на нефілологічних факультетах ВНЗ. Перш за все, усному мовленню притаманна висока динамічність. Сказане чи почуте завжди є відносно короткотрасним і безповоротним. До усного мовлення не можна повертатися знову і знову, його важко контролювати, не створюючи зайвих перешкод тому, хто говорить, чи тому, хто слухає. Інша трудність навчання усної мови полягає в її виключно високому ступені ситуативності й емоційності. Без наявності адекватної лінгвістичним засобам комунікації вона переноситься у сферу лише акустичних сигналів, що побудовані на основі усно-мовного коду і не містять комунікативного завдання. Особливе утруднення виникає при навчанні багатомовних (двомовних, тримовних) студентів, для яких українська мова не є рідною. До зазначених труднощів додамо і відсутність добрих підручників, у яких враховувалась би специфіка усного іноземного мовлення і які були б спеціально спрямовані на цей об'єкт вивчення. Крім того, не можна не враховувати дефіцит часу, що відводиться на нефілологічних факультетах ВНЗ для опанування іноземної мови в цілому і призначеного для вивчення професійно орієнтованих тем зокрема.

Особливості граматики рідної мови, як правило, заважають студентам розуміти складні граматичні структури іншої іноземної мови.

Тому доцільним, на наш погляд, є вигадання таких ситуацій і вправ, які б висвітлювали правильне використання цих структур і були б легкими для сприйняття. Важко іноді буває визначитись із частиною мови слова *'before'* у словосполученнях: *'before the lesson'* (прийменник), *'before the lesson started'* (сполучник), *'before the lesson was held in the language laboratory'* (прислівник). Для студентів проблемним може стати і переклад слова *'what'* у реченнях: *'What colour is it?'* і *'What is it?'*. На вивчення структур, які можуть спричинити нерозуміння, необхідна витрата більшого часу і вказівка на різноманітні підказки перекладу в реченнях. Це допомагає студентам знайти правильний варіант перекладу.

Виконуючи, наприклад, завдання "зрозуміти на слух", студенти зосереджуються на смислового значенні сказаного і рідко звертають увагу на те, які граматичні структури вжито. Під час виконання іншого завдання "сконцентрувати увагу на значенні одного й того ж слова в різних реченнях", окрім спроби зрозуміти текст, студенти використовують свої знання з граматики, щоб пояснити потрібне граматичне явище.

Студентів навчаємо того, що їм необхідно знати на даному етапі вивчення мови. Викладач іноземної мови завжди має пам'ятати про професійне спрямування свого предмета. Майбутнім спеціалістам володіння рідною та іноземними мовами потрібне для роботи, ділових справ, відпочинку в Україні чи за її межами, щоб знайти потрібну інформацію в Інтернеті, літературі, поспілкуватись із зарубіжними колегами, друзями чи виконати роль екскурсовода у своїй країні та ін. Кожен із них має мету, заради якої і вивчає мову. Так, майбутнім спеціалістам з туристичної роботи немає сенсу давати великий список винятків із правил. Але від них вимагається вміння складати розповіді про етноси України, особливості культури і побуту українців англійською мовою, а також спілкуватися діловою англійською мовою. Спілкування – головна мета цих студентів у вивченні мови. А тому немає потреби використовувати цінний час аудиторних занять на виконання вправ зі складними граматичними структурами. (Хоча принагідно увагу на них можна звернути, щоб не виникли труднощі із перекладом і вживанням подібних структур у контексті).

Неможливо вивчити все, коли є конкретна кількість годин на опанування матеріалу. Приділяти увагу потрібно чомусь одному, решту – за браком часу – слід оминати. Потреби і здібності студентів допомагають викладачеві визначитись із програмою. В різних групах це від-

бувається по-різному. Не варто відповідати студентам: “О, не переймайтесь цим. Немає потреби вам це знати”. Дискусій і пояснень з приводу структур, які є важкими для даної групи, можна уникнути, якщо ретельно продумати і навести приклади, що виключали б можливість вживання важкої граматики, увага до якої має приділятися пізніше. Винятки з правил також з’являться на уроці, якщо навести приклади експромтом. Звичайно, ці граматичні структури чи винятки з правил вивчатимуться, можливо, через кілька тижнів, а можливо, наступного року. Але суть полягає в тому, що недоцільно подавати одразу весь матеріал. Вивчення мови має відбуватись поступово, крок за кроком, віддається перевага чомусь одному, а не всій граматиці одразу. Складним процесом є пояснення термінології. Тому найкращий спосіб допомогти студентам зрозуміти її – це використовувати багато прикладів. А перевіряти знання термінології можна за допомогою прямих питань. Наприклад: “*Does anyone know what we call words like he, me, it which we use to avoid repeating certain words as in the sentence ‘I know that man, that man is called John’.*”

Потрібно зазначити, що студенти погано сприймають назви складних термінів. Увага їх миттєво виключається. Іноді це призводить до того, що все сказане може пройти повз них. Як би просто і дохідливо ви це не пояснювали, вони не сприйматимуть важкий для них матеріал. Використання різноманітних технічних засобів, яскравих ілюстрацій, карток, які репрезентують якесь одне граматичне явище, допоможе викладачеві звести до мінімуму вживання граматичної термінології. Але основні терміни, звичайно, використовуються (наприклад: *verb, adjective, noun, pronoun, subject, object*). Є сенс звертати увагу на терміни, що наводяться в підручнику, за яким навчаються студенти. Найпростіші пояснення складних термінів у підручнику допоможуть довести, що існує кілька варіантів назв даного терміна. Звичайно, варто використовувати той, що є простішим для запам’ятовування.

Виправлення помилок – частина навчального процесу. Студенти повинні розуміти, що і чому вони роблять неправильно. Повторення правильної версії за викладачем зовсім не означає, що в майбутньому вони не припускатимуться цієї помилки. Краще чинити так, щоб студенти намагались виправляти помилки самі завдяки своїм пізнавальним здібностям. Мається на увазі не бездумне, а свідоме повторювання фрази. А викладач певним чином має зрозуміти, де зроблено помилку, що змушує студента проаналізувати фразу і виправити її. Вираз обличчя

чи якийсь жест викладача зазвичай є достатнім, аби вказати на помилку. Викладач одразу вирізняє помилки, які виникли внаслідок недостатньої усної практики, а також помилки, що з’явилися через незнання чогось. Так, розповідаючи про свій минулий вихідний день, студенти можуть припуститись різних помилок: неправильний час, неправильний порядок слів у реченні, відсутність закінчення –s в іменниках III особи однини та ін. Ми знаємо, що ці помилки траплятимуться й надалі в їх мові. Адже вони намагаються говорити вільно, швидко, а думають повільніше, тобто процес говоріння випереджає процес мислення. Цим і пояснюється поява помилок [4].

Викладачі можуть запропонувати різні шляхи виправлення помилок, якщо знатимуть причину їх виникнення. Важливо, наприклад, знати спосіб мислення студентів з особливими потребами і що насправді спричиняє труднощі у вивченні ними іноземної мови. Скажімо, дехто не може зрозуміти, що слово ‘work’ виступає як різні частини мови в таких трьох реченнях: ‘He is at work’. ‘I work in London’. ‘I must buy some new work clothes’. Коли ми усно виправляємо помилки, студент може не почути маленької різниці у вимові. Тому краще звернути увагу на те, чому він зробив цю помилку, щоб у майбутньому він зміг сам її виправити, відчувши неточність у вимові. Промовляючи правильний варіант речення, голосом акцентуємо увагу на тому місці, де зроблено помилку. Якщо студенту незрозуміло, використовуємо кілька прикладів на відповідне граматичне явище.

Нерідко ключ до правильної відповіді на запитання вже є в самому запитанні. Студенти можуть пропустити цю підказку, якщо забагато уваги приділятимуть самому значенню запитання і тому, яку відповідь дати, зіставляючи деталі. Той, хто вивчає англійську, може відповісти: ‘I am living in Guilford for six months’, навіть якщо правильне дієслово ‘have been living’ вже було у запитанні ‘How long have you been living in Guilford?’ Делікатне зауваження “Якщо ви будете слухати уважно, ви почуєте відповідь на запитання вже в самому запитанні” буде доречним у такій ситуації. Вміння говорити вільно і вміння говорити правильно – це різні види майстерності. Кожне з них потрібно розвивати й удосконалювати [1]. Поєднання цих двох видів в одному приводить до найкращих результатів. Виконання завдань (ігри, дослідження з певної тематики, робота в парах, групова робота), спрямованих на розвиток мовленевих навичок, не дадуть очікуваного результату, якщо ми не виправ-

лятимемо водночас помилки [2, 97]. Доти, поки ми не будемо впевнені, що нові граматичні структури цілковито вивчені, не слід приступати до вправ на вдосконалення вільного спілкування. Але під час виправлення помилок особлива увага має звертатись на помилки у граматичній структурі, яка вивчається. Трапляються й випадки, коли одних і тих самих помилок припускаються кілька студентів. У цьому разі варто звернути увагу всієї групи на правильне вживання необхідного граматичного явища.

Звісно, можна вивчати цілі речення та фрази, не домагаючись глибокого розуміння мовних структур. Але ми не зможемо просуватись уперед, не збільшуючи запас подібних фраз і не запам'ятовуючи їх.

Правила, вивчені нами, можна вжити безліч разів у різноманітних фразах. Коли студенти, які вивчають мову, зможуть контролювати фразу і маніпулювати нею відповідно до своїх вимог, то можна вже стверджувати, що вони досягли рівня цілковитої автономії і, озброївшись словником, матимуть свободу вибору в ситуації: що сказати і кому.

З огляду на викладене можемо стверджувати, що знання іноземної мови передбачає і знання граматики цієї мови. Але від того, як вивчається грамика, залежить швидке й ефективне опанування мовою. Як доводить практика, комунікативний підхід у вивченні іноземної мови є найбільш ефективним.

Отже, в результаті проведеного дослідження ми зробили такі висновки:

1. Неможливо вивчити всю граматику одразу, потрібно зосереджуватись на тих граматичних розділах, які є особливо важливими на даному етапі вивчення мови.

2. Помилки – невід'ємна складова вивчення іноземної мови. Їх потрібно виправляти, але за допомогою тих, хто її вивчає. Якщо студент зрозуміє свою помилку, то в подальшій мовній практиці він її уникатиме.

3. У результаті самостійного пізнання правила, спілкування, неодноразового повторення слів, фраз, речень, ситуацій студенти доходять суті граматичного явища і можуть самостійно сформулювати правило.

4. При вивченні іноземної мови важливо навчитись правильно організувати комунікативну діяльність, продумувати все до дрібниць, щоб у студентів не зникало бажання говорити іноземною мовою і прагнення дізнаватись про щось нове.

5. Важливо заохочувати студентів до вивчення мови, враховуючи їх особливі потреби.

У процесі дослідження виявлені основні дидактичні принципи при комунікативному підході до навчання іноземних мов, які покладені в основу модернізації означеного процесу. Чільне місце серед них займає принцип свідомості, який не може бути повністю і правильно реалізований без принципу послідовності навчання. Одне обумовлює інше і одне залежить від іншого. Принципи свідомості та послідовності вимагають одночасної реалізації в навчанні іноземних мов. Найбільш доцільною виявилась організація навчального процесу в умовах диференційованого підходу до нього. Диференційований підхід дозволив урахувати індивідуальні особливості мислительної діяльності студентів у процесі свідомого засвоєння матеріалу, що вивчався. Такий підхід дозволив підвищувати ефективність кожного заняття, збуджуючи активність студентів, більше налаштував їх до творчих роздумів над засвоєним матеріалом.

У ході дослідження ми переконались, що навчання різномовних студентів складає особливу трудність. Рідну мову не можна виключити із процесу навчання третьої іноземної мови. Опора на рідну мову у процесі навчання набуває проблеми переносу та інтерференції. Навчання іноземної усної мови відрізняється від навчання усної рідної мови низкою особливостей. При навчанні іноземної усної мови слід звертати особливу увагу на відмінності в рідній та іноземній мові, оскільки вони становлять особливу трудність для студентів. Професійна інформативність і ситуативність є основними вимогами при складанні не тільки текстів, але і вправ, які повинні враховувати фактор рідної мови в підручниках і навчальних посібниках [2]. Навчальні посібники повинні враховувати й етнічне підґрунтя, включати регіональний матеріал.

Предметові “Іноземна мова” надають перевагу більше 30% усіх студентів на кожному курсі в основному через практичну значущість. Найбільш визнаним видом усної іноземномовної діяльності студентів є діалог. Аудіювання викликає певні труднощі на всіх етапах навчання іноземних мов. Отже, необхідно стимулювати групову, а особливо парну форми організації навчальної діяльності, оскільки саме вони найбільш сприяють розвитку навичок мовлення. Етнопедагогічна тематика є могутнім стимулом навчання іноземних мов студентів педагогічного університету.

Особливий інтерес викликало ставлення студентів до основних прийомів навчання іноземної мови. За даними нашого експерименту, студенти надають перевагу таким: розігрування діалогу, інтерв'ювання своїх однокурсників, рольові та педагогічні навчально-ділові ігри.



Основними мотивами інтересу до іноземних мов, за даними нашого експерименту, виявилися: розширення кругозору; цікаве викладання; велика практична значущість; необхідність для майбутньої професійної діяльності; цікавий зміст (“рідний”, тобто регіонального, етнопедагогічного характеру). “Етнічний ренесанс”, що спостерігається в наш час, посилює інтерес до культури своєї етнічної групи, до її морально-ціннісних ідеалів і традицій.

Корифей української етнопедагогіки Мирослав Гнатович Стельмахович неодноразово наголошував, що тільки від національної культури можна йти до світової, саме освіта має стати тим інструментом, який надасть можливості етносу розвиватися в межах загальнолюдської культури із врахуванням національного менталітету й особливостей конкретного виховного середовища. Слідуючи мудрим порадам академіка МГ.Стельмаховича, у навчанні студентів іноземної мови ми намагаємось оптимально враховувати етнічне підґрунтя. У цьому ракурсі етнопедагогічний підхід до навчання іноземних мов орієнтований на те, що, крім знань мов, їх лексичної та граматичної системи, необхідно враховувати різні дані наук про особистість, яка навчається.

З огляду на це для ефективного навчання іноземних мов різномовних студентів у ВНЗ необхідно сфокусувати увагу на етнічних особливостях даної спільноти: національному характері й етнічній свідомості як специфічних регуляторів поведінки студента; особливостях менталітету, під якими розуміємо “картину світу” в її соціальних і когнітивних аспектах; особливостях комунікативної поведінки.

Доцільне введення матеріалів етнічного змісту, елементів етнопедагогіки у процес навчання, дотримання педагогічних традицій та досвіду етнічної спільноти, суспільні установки й моральні цінності в кінцевому результаті сприяють більш успішному навчанню іноземної мови. Форми презентації знань – це сфера власне традицій; форми їх набуття, перетворення та накопичення – сфера психічного (когнітивного) складу нації; навчальне спілкування – похідне специфіки національного спілкування.

Наша робота дозволяє накреслити деякі шляхи модернізації навчання іноземних мов студентів у процесі підготовки до туристичної роботи на основі етнопедагогіки. Першою організаційно-методичною вимогою до оволодіння студентами іноземним усним мовленням має бути якомога більше забезпечення студентів слуховим етнопедагогічним матеріалом іноземною мовою. Тільки після утворення слухових уявлень,

легше і швидше з’являється слухо-мовнорухові зв’язки і мовнорухові та змістові уявлення, без яких неможливі як говоріння, так і його самоконтроль.

По-друге, при відсутності достатнього іншомовного оточення студенти не зможуть чути багато іноземної мови і тому необхідно створювати щось подібне і близьке до нього, тобто відносно іншомовне оточення.

По-третє, з метою полегшення підготовки студентів до туристичної роботи і процесу говоріння слід надавати їх мові ситуативного характеру, тобто робити предметом іноземної мови те, що безпосередньо оточує їх і з чим вони стикаються. З огляду на це доцільно організувати відвідання музеїв, екскурсії, а також залучати студентів до практики проведення туристичної роботи, виконання ролі гідів, проведення тематичних вечорів іноземними мовами на основі врахування принципів етнопедагогіки.

Отже, навчання іноземних мов студентів педагогічних університетів повинно бути національно і професійно орієнтованим, оскільки в кінцевому результаті ми готуємо національно свідомого висококваліфікованого спеціаліста з означеної галузі. Весь процес навчання іноземних мов повинен бути побудований із врахуванням зазначених вище факторів і відмінностей у рідній та іноземних мовах. Суть цього процесу полягає в перевазі більш раннього введення тих мовних явищ, які не мають аналогій у рідній мові. Саме в послідовності введення мовно-етнічного матеріалу містяться потенційні можливості використання лінгвістичного досвіду різномовних студентів у підготовці їх до професійної діяльності.

1. Гапоненко Л.П. Формування готовності студентів вищих педагогічних закладів до іношомовного спілкування: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Криворізький державний педагогічний університет. – Кривий Ріг, 2003.
2. Друзь Ю.М. Педагогічні умови використання ділової гри в підготовці студентів до іношомовного спілкування: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – Кривий Ріг, 2000. – 183 с.
3. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб: Питер, 2000. – 512 с.
4. Яковлева Н.П. Психолого-педагогічні умови подолання комунікативних бар’єрів у процесі вивчення іноземної мови: Автореф. дис... канд. психолог. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова. – К., 2003. – 20 с.

## ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В НАРОДНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

Вся народна педагогіка будується на праці. За народною оцінкою, праця – першооснова життя суспільства, головний чинник творення матеріальної й духовної культури. Розумовий, моральний і фізичний розвиток особистості часто залежить від організації праці. Лише добре організована праця облагороджує людину (“Щоб людиною стати, треба працювати”, “У праці краса людини”, “Без діла ослабає сила”, “Землю прикрашає сонце, а людину – праця”, “Плуг від роботи блищить”).

Рівень трудової культури школярів оцінюється за їх ставленням до праці, практичними вміннями і навичками. У народі застерігають: якщо хочеш мати в сім’ї виродка, то дай синові чи дочці все, що вони хочуть, і позбав їх можливості працювати. Неробство неодмінно приведе до нещастя (“Від неробства до злочину один крок”, “З ледарем поведешся – горя наберешся”, “Лінивий не буде щасливий”).

Вивчаючи рівень трудової культури школярів, ми використали дані дослідження І.Косика та О.Будник [7, 20-23], які в її структурі виділяють такі складові частини:

- зацікавлене ставлення до трудової діяльності;
- оволодіння відповідними знаннями, уміннями і навичками;
- бережливе використання природних багатств, предметів – матеріальної і духовної культури;
- наукові та емпіричні знання, що забезпечують раціональну творчу працю.

Виходячи з народнопедагогічних уявлень про значення праці (“Щастя не в хмарах ховається, а працею здобувається”, “Праця – ключ до щастя”) та споконвічного прославлення господаря-трудівника й засудження марнотратця-ледаря, ми визначаємо такі складові формування трудової культури учнів:

- рівень розвитку в дітей ощадливості, бережливості у ставленні до матеріальних та духовних цінностей, природних багатств;
- сумлінне й відповідальне ставлення учнів до виробничо-трудої праці, засобів та матеріальних чинників виробництва;
- уміння раціонально організувати свою працю, змінювати її види, чергувати працю і відпочинок;

- рівень розвиненості почуття господаря власних речей, навчального приладдя, дому, класу, школи;
- сформованість почуття нетерпимості до будь-яких проявів безвідповідальності, марнотратства, вандалізму;
- розвинутість ініціативи, підприємливості та діловитості.

Головними показниками рівня трудової культури школярів є їх поведінка в таких ситуаціях, які характеризуються найбільш сприятливими умовами для виявлення ставлення дітей до природи, предметів матеріальної і духовної культури, морально-психологічна готовність до їх збереження, раціонального використання і примноження. Такими ситуаціями в нашому досвіді є робота з батьками на власному полі і в саду, догляд за тваринами, робота в майстернях та ін. Лише особиста активна участь у продуктивній діяльності, спрямована на досягнення конкретного результату, робить працю не байдужою, формує зацікавленість і показує рівень її розвитку.

Методами вивчення рівня трудової культури школярів, як правило, є педагогічні спостереження, бесіди з учнями, їх батьками, учителями та вихователями. Більш глибоко вивчити сформованість трудової культури дозволяє аналіз ініціативної, діяльної, підприємливої творчості дітей в умовах сім’ї, школи і особливо в умовах виробництва.

Головним критерієм оцінювання рівня розвитку трудової культури є морально-психологічне ставлення учнів до праці, мотиви їх діяльності, власна ініціативність і творчість.

Розробляючи систему оцінювання рівня розвитку трудової культури учнів, ми орієнтувалися на ставлення їх до природних багатств, матеріальних і духовних цінностей. Це добре проявляється в поведінці та діяльності учнів. У нашому досвіді це ставлення є п’ятирівневе.

I. Господарсько-позитивне ставлення включає в себе **найвищий** рівень, який характеризується творчістю, ініціативністю, акуратністю у виконанні трудових операцій, заощадливим ставленням до засобів виробництва. На найвищому рівні розвитку трудової культури проявляється висока відповідальність не лише за власну працю і власні дії, але й уболівання за кінцевий результат колективної праці. Тут наявний дух змагальності, групової єдності, взаємодопомоги, взаємовідповідальності і взаємовиручки. Учні, що знаходяться на найвищому рівні розвитку трудової культури, часто самі шукають роботу, визначають об’єкт праці і приступають до безпосередньої діяльності, яка супроводжується

позитивним емоційним станом. Вони мають добре розвинуті трудові знання, уміння і навички. Простежується намагання набути ті знання і вміння, яких не вистачає для якісного виконання роботи.

Учні цього рівня відзначаються належною самостійністю у поясненні мети праці, її організації і проведенні, працюють без постійного контролю, в знайомих ситуаціях проявляють дорослу самостійність. У колективній праці виконують роль лідерів, активно співпрацюють з іншими учасниками. Домінуючі мотиви включають усвідомлення суспільного значення виконуваної роботи, намагання бути заохоченим за добру, самостійно виконану роботу. Основні стимули – суспільна вагомість роботи, позитивна оцінка, похвала з боку дорослих і однолітків, новизна запропонованої роботи.

#### **II. Другий рівень розвитку трудової культури визначаємо як високий.**

**Різниця** між найвищим і високим рівнем полягає в тому, що останній ґрунтується не на власній потребі культури праці, а на спонуканні такого ставлення з боку учителів, батьків та інших осіб. При загальному позитивному ставленні до праці на даному рівні дещо рідше проявляється власна ініціатива, творчість, винахідливість. На високому рівні добре виражена відповідальність за власну діяльність, але дещо послаблена вимогливість до діяльності інших. Кінцевий результат праці не є об'єднуючим і стимулюючим чинником.

Учні високого рівня розвитку трудової культури характеризуються тим, що рухова пошукова активність пов'язана з бажанням трудитись, займатись будь-яким видом праці, що супроводиться позитивним емоційним станом. У значній частині учнів цієї групи спостерігається завищена самооцінка, яка в ході зіткнень із труднощами в роботі приводить до негативних емоцій. Основні трудові знання, уміння і навички розвинуті добре, але, виконуючи раніше незнайомі операції, діти потребують допомоги і контролю з боку дорослих. Вибір об'єктів праці і початок роботи здійснюється за безпосередньою участю дорослих. Учні цього рівня можуть самостійно пояснити мету роботи, організувати її за допомогою дорослих. Активно співробітничують з іншими учасниками праці. Добрі виконавці. Домінуючі мотиви – бажання одержати заохочення за роботу; можливість маніпулювати предметами, спілкуватися з однолітками, інтерес до певного виду праці. Основні стимули – оцінка, зовнішня привабливість роботи, авансована позитивна оцінка.

**III.** Третім рівнем розвитку трудової культури є **середній рівень**, що характеризується часто байдужим сприйманням трудових ситуацій.

На цьому рівні чергуються прояви відповідальності і безвідповідальності, власної ініціативи і потреби у спонуканні до праці з боку дорослих. Дисциплінованість залежить від організації праці і присутності дорослих у процесі її виконання. На середньому рівні розвитку трудової культури в учнів важко налагоджується змагальність. Відчувається певний песимізм і нерозуміння суспільного значення виконуваної роботи. Переживання негативних емоцій у випадку, коли доводиться виконувати роботу за вимогою дорослих, але характер роботи не відповідає бажанням, інтересам учня, має довготривалий, монотонний характер. Почату роботу не можуть довести до закінчення. Елементи самостійності і творчості проявляються лише в знайомих, цікавих ситуаціях.

**IV.** Четвертий рівень умовно названий нами **низьким** рівнем. Він характеризується проявами безвідповідальності і марнотратства, порушенням трудової дисципліни і нерозумінням значення праці в житті людини. Елементи трудової культури – акуратність, добросовісність, намагання працювати краще і якісніше – проявляються дуже рідко, в основному під суворим контролем учителя і відповідним спонуканням з його боку. Низький рівень розвитку трудової вихованості характерний для небагатьох учнів. Він пов'язаний, в основному, із низьким рівнем загальної вихованості і культури.

Учні з низьким рівнем розвитку трудової культури роботу не шукають. Пошукова, рухова активність, як правило, не пов'язана з постійною працею. Об'єкти праці пропонуються дорослими. Вони ж визначають і мету, здійснюють організацію. Учні в більшості випадків, виконуючи роботу, переживають негативні емоції. Трудові знання, уміння й навички розвинуті у них слабо. Роботу виконують за вказівкою вчителя і за наявності високого рівня постійного контролю. При змозі намагаються уникнути участі в праці. Домінуючі мотиви – вимоги старших, намагання уникнути покарань, рідше – орієнтація на діяльність інших дітей.

**V.** **Найнижчий** рівень психологічної готовності до праці, за яким не можна взагалі говорити про трудову культуру, полягає у безгосподарності, вандалізмі і злочинному ставленні до природних, матеріальних і духовних цінностей. Цей рівень пов'язаний із педагогічною і соціальною "запущеністю" окремих учнів, неусвідомленістю ними негативних наслідків їх протиправних дій. В учнів найнижчого рівня в ставленні до праці панує деструктивна установка з елементами агресії, руйну-

вання. Це можна розглядати, з одного боку, як невихованість, нерозуміння норм моралі, як спотворені уявлення про людські цінності, а з другого, – як намагання до самоствердження через заперечення існуючих вимог з боку дорослих.

Учні найнижчого рівня готовності до праці – явище рідкісне, але тривожне. Тут вимагається особливе вивчення причин і мотивів їх соціальних дій і вчинків, вплив макро- і мікросередовища на характер їх поведінки, зрештою, вивчення патопсихологічних чинників їхнього здоров'я.

Названа вище п'ятирівнева система оцінювання розвитку трудової культури школярів дає змогу виробити вимоги до керівництва діяльністю кожної із груп. Врахування психолого-педагогічних особливостей кожної групи сприяє розвитку як трудової культури учнів, так і їх загальному розвитку як особистостей.

1. Цінності освіти і виховання // Науково-методичний збірник. – К., 1997. – 224 с.
2. Державна національна програма "Освіта" (Україна 21 століття). – К.: Райдуга, 1994. – 62 с.
3. Стельмахович М.Г. Виховний ідеал української народної педагогіки // Поліття. – 1994. – №7. – Лютий. – С.1.
4. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка // Навчально-методичний посібник. – К., 1997. – 232 с.
5. Ващенко Григорій. Виховний ідеал. – Полтава, 1994. – 190 с.
6. Культурне відродження в Україні // Історія і сучасність. – Тернопіль, 1993. – С.10.
7. Косик Іван, Будник Олена. Виховання елементів господарської культури учнів загальноосвітньої школи // Обрії. – № 1. – 1995. – С.20-23.
8. Скуратівський В. Берегиня. – К., 1987. – 276 с.
9. Друзь З.В. Пізнавальні завдання з ознайомлення з навколишнім світом у 1-2 класах чотирирічної початкової школи. – К., 1990. – 128с.
10. Корж Н.Г., Луцька Ф.Й. Із скарбниці античної мудрості. – К., 1988. – С.195.
11. Ушинський К. Твори в 6 томах. – К., 1954. – Т.2. – 496 с.
12. Трудове навчання і виховання в національній школі: Методичні рекомендації. – Івано-Франківськ, 1990. – С.26-27.
13. Сухомлинський В. Сто порад учителям. – Вибрані твори в п'яти томах. – Т.2. – К., 1976. – 670 с.

## ПЕДАГОГІКА НАРОДНОГО КАЛЕНДАРЯ ПОЛІССЯ ЯК АКТИВНИЙ ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Нинішнього року відзначаємо 70-річчя від дня народження Мирослава Гнатовича Стельмаховича, творча спадщина якого має велике теоретичне і практичне значення для сучасної освіти. Ґрунтуючись на українській народній педагогіці, М.Г.Стельмахович розробив певні положення навчання і виховання, що можуть бути корисними і в нашому сьогоденні.

Адже в умовах розбудови України як суверенної держави перед сучасною школою стоїть складне і відповідальне завдання – виховати духовно багате, високоморальне, національно свідоме підростаюче покоління, гідних громадян своєї батьківщини, спадкоємців і продовжувачів прогресивних національних традицій.

Важливою передумовою відродження, становлення та розвитку української педагогічної культури є спрямування змісту національного виховання в річище українознавства, де провідний компонент – етнопедагогіка українського народу. Етнопедагогіка сприяє формуванню в молодих людей почуття національної гідності, розвитку творчості, мислення, дає систему знань про культурно-історичний шлях розвитку українського народу.

Невід'ємною складовою частиною української етнопедагогіки є звичаї та обряди, пов'язані з народним календарем, тобто педагогіка народного календаря.

За віки свого функціонування народний і церковний календарі настільки злилися воедино, що нині складають практично єдиний народний календар. Вчені-педагоги В.Р.Кузь, Ю.Д.Руденко, М.Г.Стельмахович та інші вважають, що нехтування церковним календарем, штучне вилучення його з народного життя збіднить народну культуру та духовність. Учитель-вихователь повинен будувати свою роботу так, щоб не нав'язувати учням ні релігійних, ні атеїстичних поглядів і переконань, а наповнювати традиції, звичаї та обряди річного циклу ідейно-моральним та емоційно-естетичним змістом.

Обрядова картина народних звичаїв українського Полісся відображена в етнографічних записях Лесі Українки, М.Теодоровича, М.Коробки, В.Кравченка та інших авторів. Цінні етнографічні відомості про

народні звичаї нашого краю дають матеріали Овруцького народного календаря, зібрані й записані Михайлом Шотровським у 50-х роках ХІХ століття. Саме цей народний календар найбільш повно знайомить нас із календарним циклом життя поліщуків протягом року. Великого значення в організації навчально-виховної роботи в школі з використанням педагогіки народного календаря Полісся набувають праці В.Скуратівського, Т.Дем'янюк, Р.Поліщука та ін.

Вся багатогранна система традицій і звичаїв народного календаря Полісся переконує учнів у тому, що її основний об'єкт – Людина з її любов'ю до всього живого на Землі.

Поліський народний календар виник і шліфувався відповідно до принципу природовідповідності, що є основоположним у педагогіці.

Традиції, звичаї та обряди, які супроводжують знаменні дати, свята та інші урочистості народного календаря, передбачають різні види діяльності, зокрема трудової, стиль поведінки, способи харчування (в певні строки календаря), гармонійний зв'язок між природою і людиною. Педагогіка народного календаря Полісся враховує закономірності розвитку дитини, анатомічні, фізіологічні, психологічні, національні і регіональні особливості життя дітей.

Свята народного календаря чітко діляться за порами року – весняні, літні, осінні та зимові. Ще в сиву давнину наші предки відзначали прихід весни гарними життєстверджуючими звичаями та обрядами, що мали великий виховний вплив на молодь. Оспівувалися пробудження природи, оновлення життя, поетизувалися добрі побажання тим, хто в поті чола добував хліб насущний.

Традиції і звичаї кожної пори року мають певну ідейно-виховну спрямованість. На Поліссі весняні свята, відповідна їм обрядовість мають на меті підготовку молоді до городніх, польових і садових робіт, утвердження у свідомості та практичній діяльності кожної дитини давніх хліборобських традицій свого роду, всього народу.

Свято зустрічі весни (Стрітіння) на Поліссі завжди відзначалося красивими життєстверджуючими звичаями.

Тане сніг, з'являються перші весняні квіти, вибігають на вулицю радісні діти, водять хороводи, співають веснянки, закликають і величають весну.

Традиційно зустріч весни супроводжувалась добрими побажаннями.

До Дня зустрічі птахів (День Сорока святих мучеників) учні мають дізнатися, які птахи та в якій послідовності повертаються з вирію, які

народні прикмети пов'язані з цією подією. Діти записують спогади старожилів села про те, як відзначались ці дні раніше, чому їм приділялась така увага, що символізували птахи, випечені з тіста і т.п. Серед дівчаток проводиться конкурс господарочок на краще випікання “жайворонків”, серед хлопчиків – на кращу шпаківню. В молодших класах – виставка дитячих малюнків “У світі пернатих”. Вчитель разом з учнями з'ясовує, які птахи були раніше богемами, чому їм приділялась така увага, що розповідається про пернатих у фольклорі, яку користь приносять птахи. За формою проведення це були брейн-ринг, конкурс розумників, вікторини тощо. В цей день підводяться підсумки зимової операції “Годівничка”, відзначаються найбільш сумлінні її учасники.

На завершення – похід до парку (лісу), розвішування годівничок і шпаківень; веснянки, хороводи, “запускання” своїх печених з тіста птахів. Дітям цікаво послухати тут, на лоні природи, легенди і повір'я про птахів, спостерігати за пробудженням рослин і тварин зі сну.

Щоб свято першої борозни стало дійсно святом, а не нудною сценічною бутафорією, учні мають усвідомити і необхідність хліборобської праці, пізнати радість першого, власноруч вирощеного урожаю, відчути важливість своєї роботи.

Всім класом попередньо з'ясовують, в який день господарі вперше виходили в поле, які обряди супроводжували це дійство.

На свято запрошують своїх батьків, дідусів та бабусь, кращих працівників-хліборобів. Вони не тільки діляться досвідом роботи, а й передають почуття, які охоплюють при першому виході в поле, які надії, переживання захоплюють душу, коли спостерігаєш за тендітними паростками “твого” хліба.

Цій події присвячуються вечори шани: “Землю красить сонце, а людину – праця”, “Хліб – яке просте й священне слово”, “Хвала рукам, що пахнуть хлібом” та ін.

На них звучать спогади односельців про страшні роки повосної розрухи, про голод 1933 року, щоб учні усвідомили цінність хліба, відчули повагу до землі, до людей-хліборобів.

До дня першої квітки можна провести вечір “Український віночок”. Але організують його не в школі, а на вулиці, де завжди збиралася сільська молодь.

Вечору може передувати конкурс на краще озеленення кімнати, на кращий альбом “Шматки веселки”, “Ніжні, чарівні, прекрасні”, “Квіти в легендах і переказах”, конкурс на кращу квітку із штучного матеріалу.

В цей день діти засівають клумби, висаджують квіти вдома, в школі, в “куточках краси”, на вулицях села. Кожному класу дається завдання на літо: скласти “квіткову” карту свого села, створити власну “Червону книгу” квітів, утворити комітет захисту рослин та ін.

На самому ж вечорі учні розповідають, з яких квітів плели дівчата український віночок, чому саме їм надавали перевагу, що символізувала кожна квітка.

Але це може бути і міні-урок складання букетів та екібан, “квіткова вікторина”, конкурс пісень, казок, віршів на цю тематику – все, що підкаже вам фантазія.

Призначення літніх урочистостей – уславлення, поетизація, збирання врожаю, турбота про його збереження та ін. Літні народні свята (Івана Купала, “зелена неділя”, Маковея, Спаса, зажинки) поетизують, уславлюють розквіт і красу природи, працю хліборобську, несуть в собі залишки культу предків.

Виховна робота класного керівника не має права на “літні канікули”, вона повинна продовжуватись і в час, вільний від навчання. До літньої роботи вчитель підходить сам і готує до неї учнів протягом навчального року. Він сприяє утворенню різних груп, гуртків, комісій та організовує їх роботу в літній період (“Зелена аптека”, “Юні лісничі”, “По зелених стежках”, “Наодинці з природою”, рейд “Мурашник”, “Червень – місяць тиші”, “Полювання на браконьєрів”.

Відпочинок на лоні природи мусить поєднуватись із клопіткою, посиленою для дітей роботою по збереженню природи, веденням спостережень.

Велике виховне значення мають звичаї та обряди на Поліссі, пов’язані зі святом Івана Купала. Скільки високопоетичних і життєстверджуючих пісень, легенд, переказів оживає у народній пам’яті напередодні цього свята! Скільки дотепності та кмітливості, винахідливості, творчості проявляється у процесі виконання обрядів на честь цих народних свят!

Учні мають не лише знати і відтворювати традиції, а й усвідомлювати, що наші пращури були не просто язичниками, а сонцепоклонниками, в центрі їх релігії, як і в центрі всього життя, був світ природи.

Влітку школярі можуть детальніше ознайомитись з народною медициною, навчитись розрізняти та збирати лікарські рослини, створити власну “Зелену аптеку”. Складання альманахів повір’їв, народних ліку-

вальних рецептів, запис на плівку розповідей місцевих знахарів, голосів птахів, шуму води, лісу дадуть учням перші навички дослідницької роботи.

Влітку організуються екскурсії на виставки картин з екологічної тематики, на виставки робіт народних умільців (різьблення по дереву, лозоплетіння, гончарство); діти відвідують зоопарк, заповідник.

Збирання врожаю, закінчення польових, городніх та садових робіт пов’язані із звичаями і обрядовістю осінньої пори. Разом із представниками громадськості, батьки організують свята: “Щедрість рідної землі”, “Хлібороб – найдавніша професія”, “Земля любить працюючих”. У процесі підготовки і проведення такої роботи учні не лише розумом, а й серцем, душею вбирають у себе народні, моральні, естетичні скарби, проймаються споконвічною любов’ю до людей праці, до землі, природи, хліба. При цьому учні в невимушеній емоційно-естетичній формі збагачуються практичною народною мудрістю, життєстверджуючим народним світоглядом.

Восени проводяться підсумки літньої роботи учнів, результатом якої є вечори вражень “Літо, до побачення!”, конкурси власноручно виготовлених виробів з природного матеріалу, осінні ярмарки, випуск стінгазет та журналів, фотогазет “Іскорки літа”, “Літні канікули 7 класу”, “Літо в народному календарі (в повір’ях і легендах)” тощо. Діти організують збір насіння дерев і квітів, вирощення саджанців (операція “Жолудь”, “Все починається із зернинки”, “Ми – за чисте повітря”). Свята Свічки, Паликопа, Здвиження продовжують знайомство учнів з місцем природи в житті народу, з уявленнями та вірою в неї.

При цьому виховання має здійснюватись за діяльнісним підходом, у зв’язку з життєвою практикою, з використанням у подальшій роботі учнів. Діти мають бачити наслідки і результати своєї праці, розуміти, для чого вони це роблять, усвідомлювати корисність такої роботи.

Так, зібрані різноманітні колекції і гербарії використовуються на уроках біології, хімії, географії, враження від екскурсій стануть багатим матеріалом для письмових робіт, нехай вони знають, що їх допомога природі була значною, приносила радість їм і користь суспільству.

Зимові звичаї і обряди, зокрема новорічного циклу (Новий і Старий рік), за своєю суттю спрямовані на прославлення життя, підбиття підсумків минулого року, утвердження творчих планів на майбутнє. Поетизуються побажання здоров’я і добробуту господарям, щастя в домі, віра і надія на нові успіхи в праці, в сімейному благополуччі. У центрі

цих, як і інших свят народного календаря, – людина з її любов'ю до всього живого на Землі, з її вірністю заповітам батьків.

Зимовий період особливо багатий на святкові дні та обрядові дійства. Вже стало традицією проводити різноманітні вечорниці з піснями та варениками. Що ж, це, зрештою, не так вже й погано, але можна було б урізноманітнити їх звичну форму пізнавальним змістом. Нехай діти пригадують, які свята відзначають взимку, які рослини й тварини є необхідними складовими свят та обрядів, які ворожіння і повір'я пов'язані із ними, про дідуха та ялинку і багато ін.

На жаль, свята досить часто виховують в учнів егоїстичне, споживацьке ставлення до світу. Для багатьох з них Новий рік – це лише ялинка і хороводи, цукерки та подарунки від дорослих. Чи не краще зробити свято для дітей зусиллями їх самих, дбаючи про єдність естетичного, морального, екологічного виховання. Адже новорічні святки були з давніх часів, перш за все, днями духовного очищення, милосердя і добрих справ. Годилося очистити себе від злих думок і намірів, вивіститись у добрі та милосерді, любові до всього, що тебе оточує.

Не хочеться відмовлятися від традиційної ялинки? І не потрібно, але ж годинна забавка не варта життя дерева, яке зростало стільки років. Ялинку можна знайти і прикрасити і в лісі чи парку. Та не іграшками, а плодами й насінням – подарунками для лісових мешканців. Попередньо проводиться мозкова атака: хто що їсть із звірят та птахів; як розмістити подарунки на дереві так, щоб звірі і птахи могли ними поживитися. Хороводи й ігри на свіжому повітрі, лижі, санчата – і весело, і корисно для здоров'я дітей. А за кілька днів вони знову відвідають свою ялинку, щоб перевірити, чи сподобалося звірятам частування, заглибитися у дивну казку зимового лісу.

Різдво, Коляда, Водохрестя... В їх святкуванні виразно проявляються ще дохристиянські мотиви єднання людини і природи, поклоніння їй. Пояснюється дітям значення і місце снопа-дідуха і козищедрувальниці, трав-оберегів, новорічного засівання зерном, що було символом дощу та достатку; показується у змісті колядок та щедрівок, святкових обрядів надія на новий врожай, на майбутній щедрий гарний рік; розкривається символіка народження нового сонця та води, їх шанування як джерела життя і здоров'я.

Важко вповні охарактеризувати весь виховний потенціал народних свят. Це невичерпне джерело, яким тільки треба творчо користуватися.

На Поліссі складовою частиною народного календаря є родинний календар, який включає важливі дати, віхи життя сім'ї, кожного її члена. Не можна забувати, що саме родинному вихованню народна мудрість надає пріоритетного значення. Наслідуючи традиції родоvodu, в сім'ях відзначають у задушевній атмосфері дні народження, ювілеї та інші знаменні дати.

Отже, народний календар Полісся, розмаїте багатство його звичаїв та обрядовість дають можливість формувати в учнів почуття любові до традицій рідного краю, його культури, духовності.

1. Актуальні питання становлення і розвитку сучасної національної школи. – К., 1992.
2. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції. – К., 1998.
3. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка. – К., 1996.
4. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К., 1997.
5. Український дитячий фольклор. – К., 1991.

*Ольга Радул* (м. Кіровоград)

## **НАРОДНО-ПЕДАГОГІЧНІ УЯВЛЕННЯ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН У ГАЛУЗІ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ (VI-XIII ст.)**

Основою життя наших пращурів була повсякденна робота, переважно землеробська, а згодом і реміснича. Тому народна педагогіка того часу була спрямована передусім на практичну підготовку молоді до трудового життя. Молоде покоління повинно було оволодіти необхідними знаннями в галузі землеробства й трудовими вміннями й бути психологічно готовим до залучення в процес праці. Для цього наші пращури використовували різні прийоми і засоби, у тому числі й різні жанри усної народної творчості. Відомо, що фольклор виступає історично першою формою накопичення й збереження педагогічних знань. Про роль різних жанрів народної творчості та їх використання східними слов'янами VI-XIII століть у формуванні трудових знань та залученні до праці дітей різних вікових періодів і присвячена дана стаття.

Уже в ті часи народною педагогікою були чітко визначені послідовні етапи раннього виховання дітей. Перший називався періодом баяння – від народження до 1,5-2 років. З 3-4 років починався новий етап у вихованні, який давні слов'яни назвали пестуванням. Якщо в перші роки

життя за дитиною доглядала мати, то тепер серед людей похилого віку виділялися пестуни й пестунки. З 3-4 років дитина починала виконувати посильну роботу по дому. Період пестування завершувався в семирічному віці обрядом постригу хлопчиків і заплітанням коси дівчаток. Хлопчики переходили з опіки пестунів – дідусів і бабусь – у групу отроків. Вони допомагали батькам виконувати чоловічу роботу, насамперед у землеробстві й тваринництві. Дівчата вчилися вести домашнє господарство. Це був період оволодіння трудовими навичками.

При народженні дитини біля хлопчика клали який-небудь інструмент, щоб виріс умільцем, а біля дівчинки – пучки льону, які символізували жіноче заняття. З раннім дитинством пов'язані колискові, забавлянки. Появу цих жанрів фольклору відносять до порівняно пізнього часу осілого землеробства, а отже, можна бути переконаними в їхньому використанні давніми слов'янами. Зрозуміло, що з плином часу їхній текст видозмінювався, але суть залишалася незмінною.

Призначення забавлянок різне: це і фізичний розвиток дитини, і її розвага, і сприяння оволодінню мовою, і підготовка до пізнання навколишнього світу в процесі гри. Народні забавлянки відкривають перед дитиною широкий світ праці, знайомлять її з багатьма трудовими діями, більшість яких, розкритих у забавлянках, пов'язана з господарськими заняттями членів сім'ї, хатньою роботою.

Одні переносять трудову дію в саму забаву, імітують її рухами дитячого тіла, і тоді дитяча голівка уявляється тістом, яке випліскують на хліб, ніжка – ковадлом, пальчики – ковальським молотом. В інших забавлянках, як у “Сороці”, котра до цього часу побутує в українців, росіян, білорусів, постає розгорнута картина різноманітних трудових дій. Її основним змістом є розраховане на дитяче розуміння уславлення праці. Дитина знайомиться з різними її видами, необхідними для начебто такої простої справи, як приготування обіду: нарубати дров, замісити тісто, спекти хліб тощо. При цьому, щоб найпростіший моральний урок міцно ввійшов у свідомість дитини, застосовується особливий композиційний прийом: сорока не дає каші найменшому – мизинцю, який дитина повинна співвіднести зі своїм становищем у сім'ї, тому що він “води не носив, печі не топив, кашу не варив” [5, 348]. Тут показано і розподіл трудового навантаження в сім'ї згідно з фізичними віковими можливостями дітей, і обов'язковість роботи для всіх, навіть для найменших.

Природна життєва потреба людини в праці, забавлянках є невід'ємною рисою також “героїв” твору – різних птахів, звірів. Потрібні

ти справедливі думки, вкладені саме в таку форму, дитині були ближчі й зрозуміліші, ніж наймудріші повчання. Через особливий зворушливий світ простеньких сюжетів забавлянок, де звірі працюють чи лінуються, радіють, гніваються, хитрують, вона пізнає життя.

Певну роль у формуванні уявлення про працю як життєву необхідність відігравали казки, де всі звірі працюють, допомагають людям, герої казок – Вернигора, Котигорошко, працюючий селянин та інші – для досягнення поставлених цілей повинні докласти певних зусиль, долаючи різні перешкоди. Поширення в давній українській казковій традиції таких образів, як Доля, Недоля, Злидні, також орієнтує дітей на боротьбу із труднощами.

Казки побічно описували послідовність сільськогосподарських операцій, час виконання польових робіт. Так, у давній казці про Мар'ю Морівну Івану Царевичу двічі вдається забрати її з палацу Коцїя Безсмертного. Час допустимої відсутності полонянки віщий кінь Коцїя визначає при першому викраденні Мар'ї Морівни так: “Можно пшеницы насеять, дождаться, пока она вырастет, сжать ее, смолотить, в муку обратиться, пять печей хлеба наготовить, тот хлеб поесть да тогда вдогонь съехать – и то поспеет!” При другому викраденні Мар'ї Морівни Іваном Царевичем строк також визначається всім циклом землеробських робіт: “Можно ячменю насеять, подождать, пока он вырастет, сжать-смолотить, пива наварить, допьяна напитокся, до отвала выспаться да тогда вдогонь съехать – и то поспеет!” [11, 149].

Отже, час перебування полонянки Коцїя за межами палацу визначається тривалістю сезону польових сільськогосподарських робіт: посів, ріст колосків, жнива, молотба, випікання хліба й варіння пива. Тут з детальністю заклинання, що перераховує всі подробиці й етапи, показаний повний річний цикл давнього землероба від весняного посіву до осіннього свята врожаю з його ритуальним пивом. Згадуються тут найдавніші види злаків перших землеробів: яра пшениця і ячмінь.

У всіх випадках зміст давньої казки мав життєво-практичне призначення. За їхньою допомогою у дітей формувалося позитивне ставлення до праці, певні знання в галузі землеробства непомітно для них входили в їх свідомість, ставали внутрішнім надбанням.

Поширеною формою дитячого фольклору були заклички, які звучали найчастіше в період розквіту природи. Вони пов'язані з вірою давньої людини в магічну силу слова і дії. Кожен народ, ступивши на



вищий щабель розвитку, поступово втрачав що віру, проте рудименти її продовжували жити в поетичних творах, що міцно утвердилися в дитячому середовищі. Заклички до дощу, сонця, хмар пов'язані із землеробськими інтересами наших далеких предків. Так, залежно від того, чи потрібна була волога майбутньому врожаю, діти співали: “Не йди, не йди, дощику, зварю тобі борщику” або “Йди, йди дощику...”, “... Роси, роси, дощику, ярину, Рости, рости, житечко, на лану...” [8, 392]. Давні слова, звичайно, були іншими, але суть залишалася незмінною. Виконуючи заклички, діти переживали разом з дорослими за долю майбутнього врожаю.

Формуванню знань у галузі землеробства сприяли прислів'я, влучні афоризми давніх слов'ян. Появу перших афористичних висловів наших предків відносять до віддалених часів людської історії, коли слов'янські племена перебували на етапі етнічної і мовної спільності й навіть зливалися з іншими народами в індоєвропейській єдності. Характерною особливістю прислів'їв є життя людини у всіх її проявах.

В умовах, коли не існувало писемності, прислів'я мали ритмічну форму, що допомагало їх точному запам'ятовуванню. Їхня стисла конструкція пояснюється тим, що такий вислів не потребував доказів, ґрунтуючись на загальному досвіді, загальній думці. Практичному призначенню та конкретності вираження думки відповідала й образна форма їхнього викладу. Це відповідало тогочасному стану людей на ранніх ступенях розвитку суспільства.

Значна частина прислів'їв, що дійшла до нашого часу, сформувалася в епоху зародження й розвитку феодалізму на Русі, панування натурального господарства, патріархального способу життя. Велика кількість з них пов'язана із сільськогосподарською працею, розкриває зв'язки землеробства зі спостереженнями за природою, наприклад: “Сухий березень, теплий квітень, мокрий май – буде добрий урожай”, “Жаби кричать – пора сіяти”, “Комар на тіло – овес у землю”, “Зозуля закувала – пора сіяти просо” [1; 3; 9]. Усі ці народні афоризми такі ж давні, як і землеробство. Протягом століть вони змінювались, відшлифовувались, набували більш досконалої конструкції, але суть їхнього змісту не змінювалась.

Із цих висловів складався й усний аграрний календар наших пращурів. Образні вислови, що супроводжували тижні чи окремі дні року, вказували, коли починати орати, сіяти, жати, чекати дощу тощо.

Такий календар, оснащений афоризмами, приказками, часто образними й виразними, поетичними і оригінальними, добре запам'ятовували діти.

Особливу увагу народна педагогіка приділяла запобіганню лінощам. Формування любові до праці вважалось найвищим обов'язком батьків, а лінощі – наслідком поганого сімейного виховання. Педагогічну думку про виховання любові до праці народ висловлював у формі протиставлення або за аналогією до тих чи інших якостей особистості: “Маленька справа краща великого неробства”, “На чужому хребті легше працювати”. Такий виклад моральних істин мав глибокий педагогічний зміст, бо створював ситуації для особистого сприймання одних і заперечення інших моральних настанов, висловлених у приказках та прислів'ях.

Одним із давніх жанрів фольклору, що своїм корінням сягає далеких часів первісного суспільства, є загадки. Встановлено, що образи загадок йдуть від слів-позначень, прийнятих в умовній таємній мові, коли людина за уявленнями, що існували в давнину, не могла прямо називати речі та явища. Первісна людина, яка вдавалася до особливої інакомовної мови, була переконана, що, приховавши свої приготування, не називаючи тварин і знарядь полювання, завадить тваринам дізнатися про загрозу й тим самим забезпечить собі успішне полювання. За переконаннями первісного мисливця, а згодом скотаря і землероба, у полі, лісі, на воді і в житлі – всюди й постійно людина стикалася з ворожою живою силою, що заподіює невдачу, епідемії, нещастя, пожежі, розорення. Цю силу треба перехитрити, а для цього необхідна таємна, умовна мова. Таким чином, перша функція загадок – допомогти засвоєнню образної алегоричної системи підставних слів умовної таємної мови. Та й етимологія слова “загадка” у слов'янських народів, зміст давнього кореня слова “загадати” означали у свій час “говорити”.

Загадки, які наявні в пізніх записах, виникли на основі старих і можуть містити в собі давнє образне “зерно”. Багато загадок присвячені землеробству. Більш ранні відобразили скотарський побут, і в них превалювали умовні алегорії: нічне небо порівнювалося з безмежним полем, зірки – з незліченними вівцями, а місяць – з рогатим пастухом (“Поле не міряно, вівці не лічені, пастух рогатий” [1, 133] або “Один баранець пасе тисячі овець” [7, 529]); ніч показана як чорна корова, а день – як біла (“Чорна корова людей поборола, а біла кобила всіх побудила”, “Чорна корова весь світ переборола”); туман, грім, мороз порівнюються з волом (“Сиві воли усе поле злягли”, “Крикнув віл на сто озір” [7, 534], “Сивий віл випив води повен двір” [12, 292] і т.п.

З розвитком землеробства з'являються й пов'язані з ним загадки про соху, серп, молотьбу, льон, пеньку, прядіння тощо: “Стоїть баба-яга, розпорота нога, весь світ годусе – сама голодує” (соха) [1, 140]; “Загуляла корова, всі поля рогами перепорота” (соха), “Залізний ніс в землю вріс, риє, копає, землю розрихляє” (плуг) [3]; “Що то за твір, що ні чоловік, ні звір, а має вуса” (ячмінь). Деякі загадки відтворювали весь процес обробітку й використання різноманітних сільськогосподарських культур, наприклад, про коноплі: “Били мене били, на шматки порвали, У воді мочили, по траві валяли, Одну половину з кашею поїли, Другу половину – на плечі наділи” [7, 534].

З 3-4 років діти залучалися до посильної роботи по дому, й дорослі використовували загадки про предмети побуту та знаряддя хатньої праці: “Шаталося, моталося, під прилічком схвалося” (віник) [12, 299]; “Повен хлів рижого товару. Прийшла чорна та й вигнала” (піч, хліб, кочерга) [7, 526]; “Мать толста, дочь красна, сын сокол под небеса ушел” (піч, вогонь, дим), “Ни свет, ни заря, пошел согнувшись со двора” (коромисло) [3]. Як видно, хоча б з цього невеликого переліку, відгадування загадок спонукало дітей до оволодіння певними трудовими знаннями.

Будучи рано залученими до селянської праці, діти й самі ставали авторами різних жанрів фольклору. До одних із найдавніших його жанрів можна віднести січки-лічилки. Версію їхнього походження пропонує М.Мельников. Дітям доручалася робота, яка не вимагала значної фізичної сили, але була дуже одноманітною: дітей часто примушували сікти соломі для приготування кормів худобі, сікти капусту, картоплю і т.п., користуючись спеціальною січкою. Ця праця стомлювала дітей і, ймовірно, дорослі, розуміючи це, прагнули її якось полегшити.

Ще в давні часи люди помітили, що ритмізація праці полегшує її. Ритмізаційним засобом стали трудові пісні. І можна за аналогією допустити існування пісень, що застосовувалися для ритмізації, полегшення дитячої праці. “Січи капусту”, “сікти соломі” – повсякденні слова селян. Саме слово “січка” (а січкою називалась подрібнена солома з борошном, висівками, приготована для корму худобі) й початкові слова лічилок “січу, січу січку” вказують на зв'язок січок як творів дитячої поезії з трудовими процесами [10, 94].

Передача підліткам знань у галузі хліборобства велася за аграрним календарем. Початковий період цього навчання відбувався також за допомогою фольклору – ігор, танців і хороводів, що імітували різні види

сільськогосподарських робіт: оранку, сівбу, збирання хліба тощо. Виконувались ці пісні-хороводи переважно на весні. До них відносять “А ми просо сіяли”, “Льон”, “Мак”. У більш ранні часи історії слов'ян це були рослинні магичні дії, які виконувались дорослими. Згодом вони втратили свій магичний смисл і перейшли в розряд молодіжних та дитячих забав. У магичних рухах діти пізнавали значення окремих трудових процесів. Послідовно дотримані повтори кількох рядків робили їх легкими для запам'ятовування, що поряд із загальним інтересом до наслідувальних рухів сприяло міцному входженню цих творів у дитячий побут.

У місцевостях, де велика роль в економічному житті відводилась полюванню, хороводні ігри відтворювали повадки різних тварин і птахів, а також мисливські прийоми. Хороводи цього тематичного кола отримали назву “зайнок”. Уявне успішне полювання повинно було привести до успіху в справжньому полюванні.

Такі пісні-хороводи виховували повагу до праці, любов до землі, допомагали осмислювати значення й послідовність сільськогосподарських і мисливських операцій. Те, що пізнавали діти під час імітації цих операцій, з часом використовувалось в їхній діяльності.

1. Аникин В.П., Круглов Ю.Г. Русское народное поэтическое творчество: Пособие для студентов... Л., 1987.
2. Аникин В.П. Русский фольклор: Учеб.пособие для студентов филол. спец. вузов. – М., 1987.
3. Антология педагогической мысли Древней Руси и Московского государства XIV-XVII вв. – М., 1985.
4. Дей О. Народніпісенні жанри. – К., 1983.
5. Дитячий фольклор. Коліскові пісні та забавлянки / Упор. Г.В.Довженок. – К., 1984.
6. Довженок Г.В. Український дитячий фольклор (віршовані жанри). – К., 1981.
7. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості: Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки: Для старшого шкільного віку. – К., 1989.
8. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – Кн.ІІ. – Т.3 (Весняний цикл). – Т.4 (Літній цикл). – К., 1994.
9. Круть Ю.З. Хліборобська обрядова поезія слов'ян. – К., 1973.
10. Мельников М.Н. Русский детский фольклор: Учеб.пособие. – М., 1987.
11. Народные русские сказки А.Н. Афанасьева / Сост. А.А.Горелов. – Л., 1983.
12. Український дитячий фольклор / Упор. В.Г.Бойко. – К., 1962.
13. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси. – М., 1988.

## ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО СХІДНИХ СЛОВ'ЯН ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КАРТИНИ СВІТУ

Гострота сучасних проблем взаємовідносин суспільства й природи висунула ряд невідкладних завдань перед сучасною педагогічною наукою і практикою. Прийшло усвідомлення того, що настав час виховувати підрастаюче покоління не в згубній традиції якомога більше взяти від природи, а гармонійному співіснуванню з природою, шанобливому ставленню до неї, готовності оберігати природні цінності.

Актуальність проблеми дослідження визначається великим практичним потенціалом багатовікового народного педагогічного досвіду у формуванні картини світу.

Формування картини світу як одного з видів розвитку, що залежить від зовнішніх впливів, є складним і багатограним процесом. Картина світу – це важливий структурний компонент світогляду, система загальних уявлень про світ, яка виражає специфіку взаємовідносин людини з ним, найважливіші умови її існування у світі. Ми дотримуємося погляду тих учених, які вважають, що основним аспектом картини світу, єдиним об'єктом пізнання є природа.

Основою процесу формування картини світу в дітей східних слов'ян виступають знання про Всесвіт, його складові, місце людини в ньому, виховання морально-естетичних почуттів щодо природи, формування вмінь і навичок діяльності в природі.

Тисячолітній досвід дав можливість народній системі виховання відібрати найкращі засоби впливу на дитину. Народнопедагогічні уявлення східних слов'ян, їхні надбання у формуванні картини світу в наш час є актуальними й ефективними, тому що вони показують одну з провідних ідей – надзвичайно шанобливе й дбайливе ставлення до природного середовища, розуміння своєї органічної єдності з ним, відчуття позитивного впливу природи на людський організм.

Вивчення народнопедагогічних уявлень східних слов'ян про формування картини світу та вмиле використання в сучасному екологічному вихованні народних педагогічних засобів, зокрема декоративно-прикладного мистецтва, є актуальною теоретичною та практичною проблемою.

Грунтовні історико-педагогічні дослідження різних аспектів педагогічних поглядів українського народу здійснили С.Д.Бабишин,

М.Г.Стельмахович, Є.І.Сявакко. У своїх дослідженнях автори лише частково розглядали питання виховання дітей у східних слов'ян.

Дослідженню світоглядних позицій східних слов'ян присвячені праці М.М.Гальковського, М.В.Поповича, Б.О.Рибаківа, А.А.Токарева. На думку цих дослідників, специфіка поглядів східних слов'ян полягала в прагненні безпосередньо збагнути світ у цілому, а не у відтворенні лише окремих виявів довкілля.

Особливе науково-практичне значення для основних способів і форм творчого застосування історичного досвіду народної педагогіки в сучасному екологічному вихованні школярів мають розробки О.М.Захлебного, І.Д.Зверева, І.Т.Суравегиної, а також дослідження В.І.Флорі та С.Г.Фоміної.

На необхідність вивчення й творчого застосування народнопедагогічних поглядів у формуванні картини світу наголошується в публікаціях О.О.Любара, Н.А.Пустовіт, Ю.Д.Руденка.

Але поряд із тим педагогічний досвід східних слов'ян у формуванні картини світу донині ще не став предметом спеціального дослідження.

Декоративно-ужиткове мистецтво входить у сферу матеріальної і духовної культури народу. Воно охоплює сферу знань про світ, екологічні погляди, обрядові аспекти, переконання. Декоративно-ужиткове мистецтво виконувало пізнавальну, комунікативну, екологічну функції. Першочергове значення мало виготовлення корисної речі й одночасно предмета, який мав екологічні якості та цінності.

Серед засобів декоративно-ужиткового мистецтва, які давали уявлення про навколишній світ, чільне місце займає народна іграшка.

У східних слов'ян перші дитячі іграшки, знайдені археологами, належать до бронзової ери і являють собою копії предметів побуту й праці землеробів. Поруч з ними знайдені обтесані камінці, кусочки обробленого дерева, фігурки з дерева, якими, очевидно, гралися діти. Багато іграшок знайдено при археологічних розкопках поселень IX-XIII ст. У 1811-1873 рр. археолог Д.Самовкасов при розкопках Чорної могили в Чернігові знайшов дитячі кісточки, відомі в народі під назвою "зерни". Експедицією В.Хвойко на Середньому Подніпров'ї відкопано дитячі свистунці й брязкальця X-XI ст. [1, 52-60].

Крім брязкалец та свистунців, археологи найчастіше знаходять глиняних кішечок, собачок, баранчиків, пташок, фігурок дідусів-домовиків. Пташок здебільшого ліпили із суцільного шматка глини, що за формою нагадувала невеликий млинець. Потім млинець складали навпіл

і закріплювали так, що всередині залишалась порожнина. Далі витягували або прикріплювали шию, голову, ноги пташки [2, 15]. Через спілкування з такою іграшкою дитина навчалася в умовному та узагальненому бачити образ конкретного, живого, що розвивало її спостережливість.

Уже в XII ст. іграшки займають важливе місце, і їх виготовлення стало особливим промыслом. Д. Авдусін наводить приклад, що 1932 року А. Арциховський під час розкопок у Новгороді знайшов залишки майстерні з виготовлення дитячих глиняних свистунців. 1937 року тут була виявлена інша майстерня з виготовлення іграшок. Аналогічні майстерні розкопали в Києві, Галичі, Чернігові [3, 154].

Слід звернути увагу й на матеріал, з якого дорослі виготовляли іграшки. Це – глина, дерево, береста, шишки (тобто природні матеріали). Переважну більшість дерев'яних іграшок становили деркачі, вітрячки, свистунці, що були пов'язані з шумовими ефектами й мали захисну функцію. Вважалося, що їх торохтіння, свист відганяють від дитини злі сили.

У процесі гри діти знайомилися з навколишнім середовищем, вивчаючи його особливості. В іграх із камінчиками дитина пізнавала якості різних порід: м'якість, твердість. Граючись палками, вона засвоювала якості різних порід дерев. В іграх вивчалися назви птахів, тварин.

Іграшка знайомила дитину з природою, готувала до трудової діяльності. Певну зацікавленість викликають предмети матеріальної культури із землянок Опознянського городища Полтавської області. Звертає на себе увагу мисочка діаметром 3 см. Цей експонат особливо цікавий тим, що нагадує за формою голову жайворонка, з яким діти зустрічали весну [4, 351].

Говорячи про іграшки, обов'язково слід згадати про писанки як один із давніх засобів формування картини світу. У східних слов'ян існував чудовий звичай – розписування яєць навесні. Вважається, що яйце носить у собі зародок життя. У стародавніх віруваннях нашого народу воно було емблемою сонця, а також своєрідним амулетом, який оберігав дитину від злих сил. За його допомогою людина привертала до себе, умилювала добрі сили, а лихі – відвертала.

Символічне значення яйця – ознака життя, яке не закінчується – дає змогу говорити, що писанки східним слов'янам були відомі з глибокої давнини. Це все підтверджується їхнім жовтим кольором, у якому слов'яни бачили початок весняного відродження природи.

На писанках східних слов'ян – точне відтворення уявлень про Всесвіт: у широкій частині яйця намальовані піктограми землі, засіяного

поля; далі йдуть хвилі океану, що омиває землю, а на самому верху зображені дві небесні володарки світу – “рожениці” у вигляді двох важенок північного оленя.

Дуже часто в орнаменті писанки можна знайти складові частини, що символізують зображення життєдайного сонця. Небесне світило тут умовно зображують у вигляді своєрідної розетки, що нагадує сонце в ореолі променів. Такий знак символізує мудру животворну силу природи. Значення символів полягало в благому сонця давати плодотворне тепло землі, бути милостивим.

Відома ще одна група писанок із численним рослинним орнаментом – це вегетаційні. Ними викликали врожайність, добробут.

Для дітей виготовлялись спеціальні писанки із зображенням молодих тварин і рослин, що були пов'язані з веснянками та колядками, пробудженням природи.

До нас дійшли писанки з Києва, Галича, Новгорода, Чернігівщини, Волині; в основному вони датуються IX-XIII ст. Орнаментовані різними рослинними узорами, писанки були предметом втіхи для дітей і в той же час відігравали велику роль у розвитку почуття прекрасного.

Свій внесок у формування картини світу маленької дитини вносили образи побутового вбрання, зовнішні й внутрішні прикраси житла. Немалий внесок у скарбницю природних образів здійснювала охоронна символіка будинку, який був місцем, де народжувалася дитина. Анімістичний світогляд перетворював дім язичника в цілий музей архаїчних символів, звертання до яких вимагало постійного, звичайного пошанування. З великою кількістю охоронної символіки повинно було пов'язуватися постійне звертання до сил добра і зла протягом трудового дня.

Дім і двір давнього слов'янина являли собою складну, добре продуману систему заклиналих охоронних заходів, що складалися віками. Мікрокосмос давнього язичника був обладнаний як фортеця, яка була готовою до неочікуваного нападу. Скрізь розставлені добрі “божества”. Воеводою їх був домовик.

Слід обов'язково зазначити, що заклинали орнаментика зовнішнього вигляду східнослов'янського житла майже в повній недоторканості зберегла давню, оберігаючу символіку, що йде від енеоліту.

У захисній, заклиналий орнаментіці будинку, як показують археологічні матеріали XI-XIII ст., були Сонце, “хляби небесные”, символи Землі. Уведені вони досить продумано. Сонце показано в русі,

над Сонцем розміщувались причілки з хвильовим узором, що символізувало небесну воду, ті самі “хляби небесные”, які зрошують землю. Б.Рибаков у монографії “Язычество Древней Руси” пише: “Человеческая “хоромина” защищена всей системой макрокосмоса, в котором часы ночного мрака закономерно сменялись часами дня “белого света” [5, 348].

Візьмемо для прикладу одну з будівель старої побудови з Вологодщини, орнаментика якої опублікована І.Марковецьким [6, 113]. Фасад будинку прикрашений сонячними символами у верхній частині і по контуру покрівлі. Кожний сонячний знак супроводжується зображенням голови коня. Причілок внизу завершується також знаком Сонця. Перед дитиною відкривалась система розміщення солярних символів, яка пов’язувалася з геоцентричними уявленнями про рух Сонця навколо Землі: ранішнє, в зеніті, вечірнє. Сонце показувалося не просто, а в трьох позиціях, у щоденному русі по небу. Символічна орнаментика будівель в основному була побудована на зображеннях денного руху Сонця над Землею.

Космологічна система передбачала не тільки сонце, а й небо як місткість дощової води. У дослідженнях Б.Колчина опубліковано ряд причілків із зображенням хвиль [7, 32]. Із системи їх побудови дитина мала змогу дізнатися про дві нерозривно пов’язані між собою ідеї: існування у верхньому небі запасів дощової води; передачу цієї води вниз, на землю.

Показ макрокосмосу й руху Сонця був для наших пращурів не тільки засобом відображення дійсності, а й захистом домашнього мікркосмосу від невидимого зла. Охоронна символіка притаманна і для дитячих речей. Для прикладу, який наводить Б.Рибаков, візьмемо колицку, знайдену 1938 року А.Астаховим на Чернігівщині [5, 122]. Вона унікальна тим, що на ній зображувався не лише денний, а й нічний рух Сонця, який більше ніде не зустрічається. Уночі, коли реальне сонце піде своїм підземним шляхом, коли полчища невидимих ворожих нав’янь можуть наблизитися до дитини, “аще вылезет он из хоромины своей”, то в його будинку, його язичницькій фортеці він буде огорожений заклиналними зображеннями на колиці світлоносного начала – руху Сонця, яке кожного дня перемагає повну небезпеки темряву.

Як бачимо, зведення будинку для східних слов’ян було наповнене глибоким смислом, адже людина тоді уподібнювалась богам, що створили Всесвіт.

З найдавніших часів контакти її з навколишнім світом великою мірою опосередковувались предметним середовищем, що знаходилося

у середині житла. Рукотворне оточення людини втілювало весь її життєвий досвід, сукупність уявлень про світ, а відтак і речі, якими користувалася дитина, виступали мовчазними хранителями інформації про Всесвіт. Безпосередньо взяті з навколишньої природи чи виготовлені рукою людини предмети перетворювалися в обрядовий атрибут, цим самим несли виховну функцію.

Найбільш нагромаджений захисною символікою домашній посуд. Посуд містив те, що безпосередньо стосувалося людини, – їжу – і на шляху від печі до столу могло зазнати нападу невидимих злих сил. 1951 року В.Сєдовим у Кветуні, на Десні, були знайдені дитячі ложки із зображенням сонячних знаків: коло з крапкою в центрі [8, 290]. Відома також знахідка дитячої ложки, на якій зображено ромб із чотирма крапками всередині, що символізує землю [3, 48]. Сільниці зберегли багату символікою орнаменту. Тут можна побачити і знаки Сонця, і символи руху світила – коней, водоплавних птахів. Цікаві винятки: майже неорнаментовий стіл, бо він покривався скатертиною з вишитим охоронним узором.

Посуд для харчових продуктів орнаментувався архаїчними символами плодючості у вигляді ромбів і квадратів “засіяного поля”. На кришках іноді подавалася космологічна картина: центральна частина зображувала землю, подану складними знаками плодючості, земля навкруги омивалася водою, а все це разом було оточене сонячними знаками у вигляді косоного хреста.

Звичайні горшки IX–XIII ст. здебільшого були прикрашені хвилястим орнаментом, бо що б не варилося в горшку, для всього потрібна вода, тому й зображувалась її ідеограма.

Житло давнього слов’янина не було великим. Усі ці речі дитина бачила, користувалася ними. Можна припустити, що вона запитувала дорослих про значення різних символів і отримувала відповідь.

Якщо говорити про формування у східних слов’ян уявлень про тварин, рослини, будову світу, то слід згадати й одяг дитини, який також містив охоронну символіку із зображенням природних сил.

З етнографічних джерел ми дізнаємося, що комір, рукав і поділ дитячого одягу прикрашалися охоронною вишивкою, на котрій, як і на будинку, зображувалася система макрокосмосу. За словами М.Іринкова, східним слов’янам потрібно було так чи інакше “уберегти” всі необхідні отвори, які були в одязі: комір, поділ, рукава [9, 21]. Дитина, одягнена в таку сорочку, єдналася зі світом.

Проти злих сил діти носили різні амулети – обереги. У народному мистецтві, особливо в елементах одягу, збереглося багато давніх символів добра й плодючості, якими людина немов би відганяла духів зла. Це зображення сонця, вогню, води, рослин, квітів. Оборonoю від упирів слугували й дитячі бубенці, які впліталися у волосся. Учені стверджують, що вони були емблемою бога грози, і їхній дзвін мав відганяти сили зла.

Говорячи про одяг, неможливо не згадати про застібки для плащів – фібули. Б.Рибаків наводить приклад, що 1906 року В.Городцов знайшов цікаву фібулу в Полтавській губернії [5, 671]. При розшифруванні зображення можна побачити складну картину світу давніх слов'ян: небо, володар з лебедями, звідси йдуть дощі й сонячне світло. Земля приймає промені й дощі. Живе начало землі представлене тільки водоплавними птахами і зміями. Усе акцентувалось на воді. Нижній світ: птахи і змії пов'язують його з верхніми світами. Шість птахів означають добовий хід Сонця.

Головною зброєю давнього слов'янина було протиставлення світу темних сил макрокосмосу в усій його величі – із сонцем в активному русі. Якраз на фібулах зображувався повний набір: від ящера до сонячного небосхилу, крім цього, вони несли й спеціальну заклинальну функцію при виконанні аграрно-магічних обрядів весняно-літнього циклу і були необхідним доповненням до глечиків-календарів, за допомогою яких проходили мудро розраховані терміни моління про дощ (про них згадаємо пізніше).

Фібули VI ст. із зображенням картини світу знайдені в Каневі, Черкасах, Канівському районі.

Отже, східні слов'яни, маючи багатовіковий досвід взаємодії з природою, розробили оптимальні шляхи, засоби та прийоми формування елементарних уявлень про навколишній світ у дітей.

Процес формування картини світу на основі декоративно-ужиткового мистецтва не сукупність певної поведінки, а, ймовірно, сукупність почуттів, установок, спрямованих на внутрішній світ дитини.

Положення, розкриті у статті, можуть використовуватися вчителями та іншими працівниками освіти для екологічного виховання учнів різних вікових груп, під час викладання курсу історії педагогіки і спецкурсів, студентами при написанні рефератів, курсових робіт.

Питання цілеспрямованого й систематичного використання декоративно-ужиткового мистецтва східних слов'ян можна розв'язати, на нашу

думку, шляхом просвітницької роботи серед батьків; ознайомлення учнів із комплексом декоративно-ужиткового мистецтва східних слов'ян, розкриваючи цінності застосування в екологічному вихованні; розширення знань учителя про декоративно-ужиткове мистецтво східних слов'ян.

1. Хвойко В.В. Древние обитатели Среднего Поднепровья и их культура с доисторических времен – К., 1913. – 408 с.
2. ІМФЕ. – Ф.15-3, од.зб.150.
3. Авлусин Д. Археология СССР. – М., 1967. – 371 с.
4. Крачковская В. Материалы к изучению восточных славян. Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях. Институт истории материальной культуры. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1946. – 468 с.
5. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси. – М., 1987. – 782 с.
6. Марковецкий И. Архитектура русского народного жилища Верхнего Поволжья. Троицкая слобода Тотемского района. – М., 1962. – 486 с.
7. Колчин Б.А. Новгородские древности: Резное дерево. – М., 1971. – 361 с.
8. Седов В.В. Восточные славяне в VI–XII вв. – М., 1982. – 542 с.
9. Гринкова Н.П. Родовые пережитки, связанные с разделением по полу и возрасту // Советская этнография. – 1936. – Вып.2. – С.20-24.

*Лілія Проців* (м. Івано-Франківськ)

## САМОВИХОВАННЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Новий етап розвитку цивілізації характеризується динамізмом і глобальністю масштабів перетворень у всіх сферах життєдіяльності людини. При цьому значно зростає роль нації і національних цінностей. Оскільки останнім часом усе більше посилюється тенденція технізації суспільства, то найактуальнішою постає проблема усунення невідповідності між мисленням, поведінкою людини і реальним світом, який постійно змінюється. Шлях до такої гармонізації полягає, на думку М.Стельмаховича, у поверненні до національних цінностей, ефективнішому використанні потенціалу національних цінностей у педагогічній практиці, бо “безнаціональне виховання на Україні – це абсурд, вираз позиції антиукраїнства! Виховання безнаціональне безперспективне, бо веде до денационалізації” [10, 19-20]. Тобто не може бути виховання “взагалі”, воно завжди має конкретно-національну форму вираження і спрямоване на формування громадянина конкретної держави, яка, в свою

чергу, не може бути безнаціональною. В Україні освіта “ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами” [2, 1].

Завданням освіти є виховання всебічно розвиненої особистості на основі формування системи національних і загальнолюдських цінностей, ідеалів, що є результатом самовиховання особистості. М.Тайчинов переконаний, що не може бути й мови про самовиховання, поки школяр не прийме й не усвідомить ідеал. Бо усвідомлення власної поведінки, вчинків, діяльності сприяє формуванню високих ідеалів, цінностей – вагомих спонукальних причин роботи над собою. Як слушно зауважує О.Ковальов, “ідеал потрібен для роботи над собою, в процесі якої дитина порівнює досягнуте з ідеалом, щоб визначити подальші завдання самовиховання” [3, 32].

Ідею національного виховання пропагували у своїй творчості С.Русова, Г.Сковорода, В.Сухомлинський, К.Ушинський. Вона знайшла подальше втілення у працях Т.Завгородньої, О.Любара, Ю.Руденка, М.Стельмаховича. Проповідувана ними ідея націоналізації навчально-виховного процесу і як її результату – самовиховання, не втратила своєї актуальності і на даний час – час девальвації духовних і національних цінностей. Цим і пояснюється актуальність проблеми самовиховання та ідеї націоналізації. Адже самовиховання – свідомо, цілеспрямована і самостійна діяльність особистості за вироблення соціально та особисто значущих якостей. Воно є основою всебічного розвитку людини, що в подальшому стає базою для формування власної системи цінностей. Проблеми самовиховання присвятили свої праці І.Донцов, С.Карпенчук, О.Ковальов, О.Кочетов, В.Оржеховська, М.Тайчинов та ін.

Метою даної статті було проаналізувати творчість М.Стельмаховича з позицій проблем самовиховання. Відповідно нами були поставлені такі завдання: з’ясувати суть національного виховання і самовиховання в педагогічній спадщині М.Стельмаховича; простежити взаємозв’язок між родинним вихованням і самовихованням.

Народна педагогіка виробила свою унікальну систему виховання. Основна мета виховання, за українською педагогікою, полягає в тому, щоб “навчити кожного бути людиною. “Дивись – не забудь: людиною будь!”, – кажуть українці. Навіть знання нічого не варті без людяності. Тому й виховання починається там, де вихователь ставиться до вихованця з повагою, не принижуючи його, вбачаючи в ньому особистість, а завершується тоді, коли дитина стає справжньою людиною” [7, 42], розв’язуючи дане завдання “через регулювання духовних якостей індивіда.

потрібних для правильної його поведінки” [7, 44]. А це, в свою чергу, досягається вимогливістю. Тому, наводячи провідні принципи української етнопедагогіки, автор виділяє “єдність вимог і поваги до особистості, поєднання педагогічного керівництва з розвитком самостійності та ініціативи виховання” [7, 47]. У цьому питанні народна педагогіка категорично стверджує, що “добрий вихователь той, який вимогливо ставиться до вихованця. Будь-яка стихійність, безсистемність і випадковість, неузгодженість і непорядкованість педагогічних впливів завдає вихованню великої шкоди. Адже виховання – це єдина цілісна система ... Тут усе взаємопов’язано і взаємозумовлено...” [7, 51]. Багатовікова практика народного виховання показує, що “найраціональнішим є такий стиль взаємин з дітьми, який не придушує, а збуджує їхні сили, розвиває самостійність та ініціативу, спонукає до позитивних дій і вчинків, підтримує почуття власної гідності й утворює особисту відповідальність за свою поведінку” [7, 52]. Адже “основним критерієм визначення рівня вихованості людини є її вчинки й поведінка” [7, 53]. Не обходиться народна педагогіка тут і без контролю та покарання: “Усі види покарання пройняті духом гуманності. Народна педагогіка не визнає покарань, які принижують людську гідність, шкодять здоров’ю дитини. Основне призначення вона вбачає в тому, щоб застерегти вихованців, зорієнтувати їх на правильний учинок. Застосовувати покарання слід помірковано, у розумних межах. Карати має право лише людина мудра й авторитетна... Покарання пробуджує активні роздуми й глибокі переживання з приводу допущеної помилки. Воно має впливати не з примхи, а з доброзичливого бажання виправити хибну поведінку” [7, 62-63]. Хоча народна педагогіка й пропагує ідею довірливих стосунків між людьми, та не виключає контролю дорослих за поведінкою дитини, бо, як гласить народна мудрість: “Довіряй, але перевіряй!”. Але й “контроль може бути різний: педантично-в’їдливі курісти не дає; доброзичливий і мудрий сприймається з вдячністю, бо допомагає виявляти і долати труднощі, спонукає до самовдосконалення і самоконтролю (“Найкращий контроль – власна совість”))” [7, 55]. Тобто багатовіковий досвід народного виховання доводить, що виховання може досягти успіху тільки тоді, коли опирається на самовиховання. Бо “рівень виховання значно знижується, якщо той, кого виховують, не бачить і не хоче розуміти своїх недоліків, не прагне їх позбутися, тобто уникає самовиховання” [7, 64].

Народна педагогіка розуміє самовиховання як “свідому діяльність вихованця, спрямовану на виховання самого себе, утвердження в собі позитивних якостей й усунення від’ємних. У школі, як і вдома, воно

можливе при наявності в учня здатності самокритично аналізувати свої наміри, дії, уподобання, ставити перед собою благородні цілі. А найголовніше, що воно спонукає кожну людину пізнавати себе. Самовиховання, яке сприяє самостійності думок, учинків, самоперевірки, самовдосконаленню, невіддільне від усвідомлення особистої відповідальності за свої помисли та вчинки, за своє місце в житті, за долю народу й України” [10, 17]. Проте, за переконанням М.Стельмаховича, процес самовиховання є результатом тільки правильного родинного виховання, бо воно “залежить від сімейного мікроклімату, змісту життя дитини, її інтересів і стосунків. До самовиховання дитину залучають змалку, дбаючи про формування потреби в ньому через розвиток самосвідомості, гартування волі, прищеплення позитивних ідеалів, прагнення до самостійності, соціально цінних видів діяльності, ініціативності, виконання громадських обов’язків” [7, 65]. Важливість даного питання пояснюється “величезною роллю, яку відіграє родина у вихованні дітей, формуванні характеру кожної дитини, її особистісних рис і національної свідомості” [9, 10]. Це твердження збігається з положенням Закону України “Про освіту”, яке гласить: “Виховання в сім’ї є першоосновою розвитку дитини як особистості” [2, 53].

Таке розуміння М.Стельмаховичем проблеми самовиховання слід розглядати в контексті розвитку вітчизняної і зарубіжної педагогіки та психології. До важливих стимулів самовиховання відносив сім’ю й В.Сухомлинський, даючи таку пораду батькам: “Бережіть дитячу любов до дитини, зміцнюйте віру в людину” [11, 504]. На думку В.Оржеховської, “дуже багато залежить від того, яка роль відводиться дитині у сімейних стосунках: “Хто ви у своїй сім’ї?.. Кожна “посада” (роль) вимагає певної поведінки, ставить свої обмеження, призначає обов’язки, дає певні права. Будь-яку роль людина повинна виконувати сумлінно і ретельно, не забувати, що поруч з вами інші люди, інші ролі...” [6, 151]. Та не сім’я сама по собі є стимулюючим чинником розвитку дитини, а система відносин у сім’ї, сімейна атмосфера. За переконанням Т.Куликової, “перше, що характеризує сім’ю як фактор виховання, – це її виховуюче середовище, в якому й організовується життя і діяльність дитини... Соціальні цінності й атмосфера сім’ї визначають чи стане вона виховуючим середовищем, ареною саморозвитку і самореалізації дитини” [5, 102-103]. О.Ковальов стверджує, що “у вихованні дитини у сім’ї на першому місці є особистий приклад батьків, їх моральне обличчя, ставлення один до одного та до дітей, бо якщо в дошкільному і молодшому шкільному віці вони безпосередньо наслідують поведінку своїх батьків,

то в підлітковому віці і юності свідомо прагнуть бути такими, як їх батьки” [3, 107, 117]. Психологи теж вказують на важливу роль сім’ї у вихованні і самовихованні дитини: “Із факторів соціалізації найбільш важливим і впливовим була і залишається сім’я як первинний осередок суспільства, вплив якої дитина відчуває найшвидше, коли він найбільш сприйнятливий. Сімейні умови... значною мірою визначають життєвий шлях дитини. Попри свідоме, цілеспрямоване виховання, яке дають батьки, на дитину впливає вся внутрішня сімейна атмосфера” [4, 77].

Рівень самовиховання, його методи і форми узгоджуються з віковим та індивідуальним розвитком дитини, виступаючи як пристосування, наслідування, орієнтації на дорослих, друзів. Велика роль самовиховання в ранньому віці, коли “в дитини формується відповідний рівень свідомості й самосвідомості та виникає здатність до самоаналізу, спостереження і самооцінки, уміння розібратися у вчинках інших людей, а отже, проаналізувати власну поведінку та усвідомити, що потрібно підпорядкувати особисті якості і власну поведінку вимогам народної моралі” [7, 66]. Стимулюючим засобом самовиховання у цьому віці представники народної педагогіки використовують казки, байки. Чітко М.Стельмахович визначає суть самовиховання в підлітковому віці, бо якщо “деякі елементи самовиховання проявляються вже в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, переважно підсвідомо, як наслідок виконання вимог дорослих, то свідоме, цілеспрямоване самовиховання розпочинається в підлітковому віці. Надалі воно набирає все більшого значення й супроводить людину впродовж усього її свідомого життя” [10, 17]. Особливо він акцентує на визначенні його різниці в загальному віковому розвитку дитини, “бо саме цей етап переходу від дитинства до юності є надзвичайно складним і суперечливим (“У підлітка розум і серце часто не в ладі”)” [7, 49]. Народна педагогіка переконує, що в підлітковому віці “дитина здатна сприймати такі форми і методи самовиховання, як самокритика, самопереконання, самонавіювання, самозобов’язання, емоційно уявне перенесення у становище іншої людини” [7, 66]. Тут потрібне розуміння, усвідомлення дорослими того, що “велика кількість конфліктних ситуацій у підлітковому віці і та роль, яку вони відіграють у житті підлітка, пояснюються бурхливим розвитком “другого плану” особистості, її мотиваційної сфери. Цей процес дуже суперечливий, важкий для самого підлітка” [1, 136].

Серед стимулів для самовиховання особистості в народній педагогіці М.Стельмахович виділяє такі: похвалу (“дитина любить



## ФОРМУВАННЯ РОЗУМОВОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНОПЕДАГОГІЦІ

Значущість завдання розумового розвитку особистості в сучасних умовах зростає з кожним роком. Характерною рисою нашого часу є глобальний інтелектуальний переділ світу, що означає жорстку конкурентну боротьбу окремих держав за переважне володіння обдарованими людьми – потенційними носіями нового знання.

У Концепції національного виховання [1, 18-25], Концепції педагогічної освіти [2, 9-25], законодавчих і нормативних актах про освіту в Україні [3] та інших документах зазначається, що “освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний і економічний потенціал суспільства”.

Значна кількість проблем, що мають місце в українському суспільстві, занепад загальнолюдських цінностей, зневага національних пріоритетів вимагають нарощування інтелектуального потенціалу нації, підвищення ролі й можливостей розумово розвинутої особистості у вирішенні соціальних та індивідуальних проблем. Саме рівень розумової культури людини значною мірою визначає її майбутнє, сферу застосування її розумових, духовних і фізичних зусиль, майбутнє власних дітей і, в кінцевому рахунку, майбутнє нашої держави.

У педагогічній спадщині корифея педагогіки М.Стельмаховича провідне місце посідає ідея народного виховання. Визначаючи головні аспекти виховання дітей, він вважав, що справжнє виховання повинне поєднуватися із знанням мови, традицій і звичаїв народу.

У його працях розкрита необхідність удосконалення процесу розумового виховання молоді. Проблема розумової культури, інтелектуального вдосконалення, гармонійного становлення особистості цікавила людство завжди. У наш час відбувається небувале зростання інтересу до вітчизняної історії, витоків національної культури і освіти. Але необхідно глибоко науково та критично вивчати те, що повертається, творчо підходити до спадщини українських просвітителів, орієнтуватися на потреби освіти і педагогіки сьогодні.

З великою повагою говорять літописи про князя Ярослава Мудрого, який дбав про виховання освічених людей, всіляко сприяв розвиткові їх розумових здібностей, тому і заслужено одержав ім'я Мудрого.

похвалу. Підліткові теж не байдуже, що про нього говорять батьки, сусіди, товариші, вчителі”); присоромлення (“коли треба покласти край поганим учинкам або націлити підлітка на викоренення особливо негативних рис характеру – лінощів, байдужості, впертості”); висловлювання відносно поведінки з боку дорослих [7, 66-67]. Вагома роль для спонукання до самовиховання, на думку вченого, відводиться народним святкам, обрядам, традиціям, бо “вони дають змогу виявити свої почуття і переживання, стимулюють оптимістичний настрій. Кожний народний обряд або свято як чинники самовиховання мають масовий характер” [7, 67]. Благородна місія в організації самовиховання відводиться педагогами народній символіці.

Отже, провідною ідеєю педагогічної спадщини М.Стельмаховича є взаємозв'язок національного виховання і самовиховання, яке невідривне від родинного виховання. Родина закладає перші ґрунтовні основи для подальшого розвитку дитини як особистості, її саморозвитку й самовдосконалення. А рівень самовиховання, у свою чергу, залежить від індивідуального розвитку дитини. Проте свідоме самовиховання розпочинається тільки з настанням підліткового віку. За переконанням М.Стельмаховича, зміст народного родинознавства “відкриє окрилюючу перспективу розв'язання проблем відродження й розвитку української родини у всіх її регіонально-етнічних можливостях та утвердження національної системи родинно-громадсько-шкільного виховання” [7, 8].

1. Бех І.Д. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади // Бех І.Д. Виховання особистості: У 2-х кн. – Кн.1. – К.: Либідь, 2003. – 278 с.
2. Закон України “Про освіту”. – К., 1996. – 36 с.
3. Ковалев А.Г. Самовоспитание школьников. – М.: Просвещение, 1967. – 159 с.
4. Кон И.С. Психология старшеклассника. – М.: Просвещение, 1982. – 207 с.
5. Куликова Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание. – М.: Издательский центр “Академия”, 1999. – 232 с.
6. Оржеховська В.М., Хілько Т.В., Кириленко С.В. Посібник з самовиховання. – К.: ІЗМН, 1996. – 192 с.
7. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К., 1997. – 231 с.
8. Стельмахович М.Г. Українське родинознавство. – Івано-Франківськ, 1994. – 56 с.
9. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка. – К., 1996. – 288 с.
10. Стельмахович М.Г. Теорія і практика національного виховання. – Івано-Франківськ, 1996. – 179 с.
11. Сухомлинський В.О. Статті // Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т.5. – К.: Рад. школа, 1977. – С.7-615.

“Ізборник”, рукописна книга 1076 р., історико-культурна пам’ятка українського народу, доносить до нас систему життєвих цінностей наших пращурів, промовляє “добре є браття, читання книжне”, тобто освіта, повага до джерел знань [9, 67].

Мудрим і далекоглядним увійшов в історію князь Володимир Мономах. У своєму “Повчанні” автор заповідає про те, як належить жити, пам’ятати Бога, що дасть наснагу на духовні подвиги. Його твір – це настанови, адресовані молоді, які закликають до духовного розвитку, міцних знань: “А коли добре щось умієте – того не забувайте, а чого не вмієте – того учітесь... Лінощі ж – усьому (лихому) мати: що (людина) вміє, те забуде, а чого ж не вміє, того не навчиться” [7, 458].

Дослідники спадщини Г.С.Сковороди стверджують, що вся творчість філософа, його етика, естетика і педагогіка охоплювали широке коло проблем. Ідея Г.Сковороди – не стільки збагачення розуму знаннями, скільки зміцнення його за допомогою правильного розвитку розумових здібностей “... наша мисль – то главный наш человек. В ней мы состоим. А она есть нами” [6, 29]. Під вихованням розумових здібностей: Г.Сковорода розумів виховання пам’яті (“память есть недремлющее сердечное око”) [6, 29]. Єдність думок і вчинків, слова і діла, розуму і волі – ось ті основні положення педагогічних поглядів Г.С.Сковороди, що сприяють формуванню всебічно розвинутої особистості. Люди не народжуються працюючими чи лінивими, гуманними чи жорстокими, творчо обдарованими чи бездарними, а стають такими за певних умов їх життя і виховання. У залежності від них, на основі однакових природних даних, виростають, на думку Г.Сковороди, різні люди.

Такої ж точки зору дотримувався і О.В.Духнович. Педагог покладав надії на освітню та виховну роботу як засоби створення нової генерації краян – творців історії, які підняли б духовний та матеріальний рівень життя своїх співвітчизників.

О.В.Духнович приділяв велику увагу індивідуально-психологічним особливостям суб’єктів педагогічного процесу. Він зробив поділ учнів на категорії за рівнем інтелекту: “среднего ума и средняя понятия, и тех есть наибольшая часть; к другой части принадлежат ученики похопнейші, которым перебивают соучеников своих средняго таланта; ко третей же части належат ученики слабого ума...” [5, 396]. Поряд він дає рекомендації: для другої групи дітей необхідні додаткова інформація та завдання для запобігання втрати інтересу до навчання; для третьої

категорії – подання відповідно менших навантажень та підтримання зацікавлення з метою запобігання зсуву мотивації в такі сфери життя, що негативно позначились би на подальшому розвитку особистості.

Олександр Духнович часто звертається до питання про роль темпераменту в розвитку розумових здібностей дитини, закликає педагогів враховувати в роботі дану типологізацію. Адже, зазначає педагог, існує зв’язок між лабільністю інтелекту та темпераментом; наприклад, холерики мають більшу лабільність, ніж флегматики.

Олександр Духнович наголошує на необхідності розвивати розум шляхом тренування (механізації) та цілеспрямовання, оскільки “розум”, на його думку, є всеперемагаючою силою.

Викликає повагу педагогічна діяльність Софії Русової. Своє уявлення про основні педагогічні засади шкільного життя в майбутній, дійсно народній, школі вона виклала у праці “Нова школа”. С.Русова вважала за необхідне розвивати природну дитячу допитливість і наполегливо працювати над формуванням інтересів учнів. На її думку, важливо уникати диктату в явищах, які пропонуються дітям для спостереження, розвивати самостійність мислення, швидкість думки. З цією метою потрібно вивчати особливості розвитку кожної дитини, сприяти розквіту її індивідуальності, оскільки виховання повинно “дати змогу виявитися самостійним творчим силам дитини” [8, 44].

Г.Ващенко вважав, що “кожний нарід має свої національні властивості, психічні й, зокрема, свої властивості інтелектуальні, то і в галузі розумового виховання, крім загальнолюдських завдань, мусять стояти завдання, що відповідають цим властивостям” [4, 118]. Отже, український педагог, як теоретик, так і практик, повинен чітко уявляти собі характерні риси українського інтелекту – як позитивні, так і негативні. Перші з них він, звичайно, має всебічно плекати та “розвивати, другі – усувати й замість них виховувати інші, що підносять нашу духовність.

Інтелектуальні властивості народу міцно пов’язані з його темпераментом, побутом і політичним станом. Темперамент обумовлює темп думання, повільність або швидкість його, глибину або поверховість і, нарешті, переважне спрямування думки або на зовнішній світ, або на внутрішні переживання.

Григорій Ващенко також дав характеристику інтелектуальних властивостей типового українця.

Як зазначає академік М.Стельмахович, у повсякденне вживання слово “розум” увійшло з давньоруської мови (за допомогою префікса

роз- і праслов'янського ум), звідси утворилися споріднені слова “уміти”, “умілий”, “уміння”, “розуміти”, “розумний”, “розумниця”, “розумовий”.

Найближче до визначення змісту культури розумової праці підійшов В.О.Сухомлинський. Зміст розумової культури він визначає, враховуючи специфіку розумової діяльності людини. Вчений зауважує: “Будь мислителем. Умій думати, читаючи, й читай, думаючи. Будь шукачем і допитливим здобувачем знань. Мислення – це найскладніша праця. Знання тобі даються в школі для того, щоб ти вмів здобувати нові знання. Живи в світі думок і осягай ідеї” [10, 36].

Аби думка стала привабливою працею, важливо навчити учня опановувати себе, щоб головним у процесі навчання було не лише запам'ятовування й заучування, а міркування й потреба думати. Читання через потребу думати, як стверджує В.О.Сухомлинський, – головна умова становлення культури розуму. Підкреслюючи значущість культури розумової праці, особливо культури розумової діяльності, педагог писав: “Навчіть свого вихованця думати й він усе життя згадуватиме й шануватиме вас як наставника розуму й моральності” [10, 41]. Надаючи великої ролі науковим знанням і культурі розумової праці, В.О.Сухомлинський основою навчання вважає активну розумову діяльність учнів, у процесі якої “має постійно битися пульс допитливої думки” [10, 49].

Не менш важливим структурним компонентом культури розумової діяльності учнів, як стверджує В.О.Сухомлинський, слід вважати потребово-емоційну сферу, що поєднує потребу в знаннях, бажання знати, думати, мати правильні погляди на навколишній світ, інтелектуальні інтереси, прагнення щось довести, ствердити, відстояти.

Аналіз поглядів ученого на зміст розумової культури дає підставу говорити про те, що він приділяв велику увагу мотивам розумової діяльності; знанням і вмінням, які забезпечують результативність пізнавального процесу; абстрактному мисленню та розумовій активності.

Отже, проблема формування розумової культури учнів завжди цікавила педагогів і психологів, філософів і літераторів. Розумова культура – це здатність до виробництва нового, пошук нових, оригінальних відповідей на поставлені питання. Свідчення цього – залишені у спадок твори кращих письменників, просвітителів, науковців України, класичні погляди яких на проблему формування розумової культури актуальні й у наш час.

1. Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – №6.
2. Концепція педагогічної освіти. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1999. – №8. – Квітень.
3. Законодавчі та нормативні акти про освіту в Україні. – Випуск №12 (ч.2). – К., 1998.
4. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Ред. газ. “Полтавський вісник”, 1994.
5. Духнович О. Народна педагогія в пользу училищ и учителей сельских. Твори в чотирьох томах. – Т.ІІ. – Прашів, 1968.
6. Збірник: Педагогічні ідеї Сковороди. – К.: Вища школа, 1979.
7. Літопис Руський. – К., 1989.
8. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2-х кн. – Кн.1 / За ред. Є.І.Коваленко. – К.: Либідь, 1997.
9. Слабошпицький М. З голосу нашої Клію. – К.: Довіра, 1993.
10. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. – К.: Рад. школа, 1980.

*Людмила Демчук (м. Житомир)*

## **ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ М.Г.СТЕЛЬМАХОВИЧА В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВИХОВАННІ**

З віків поневолення відроджується наша Україна. Кожна ділянка суспільного життя вимагає від усіх громадян нашої держави самовідданої праці. Велике завдання і відповідальність у цій справі має сучасна відроджена українська школа. Школа, як основна ланка у зв'язку нових поколінь, повністю відповідальна за нові зағони трударів, виробничників, нову українську людину, позбавлену гнітючого вікового рабства. За таку школу нам треба боротися. Вона повинна виховувати національно свідомих громадян України.

В умовах розбудови незалежної держави вагомим значення набуває рівень національної самосвідомості у молоді. Концепція національного виховання на сучасному етапі передбачає формування особистісних рис громадянина України, які включають в себе екологічне виховання, трудову культуру, розвиток індивідуальних здібностей, готовність до праці.

Історія свідчить, що мрії людства про удосконалення суспільства органічно перепліталися з думками про удосконалення екологічного виховання. Творці виховних ідеалів людини використовували безліч прийомів і методів виховання відповідно до національних традицій.

М.Г.Стельмахович доводить, що “практика виховання в сім'ях спрямовувалась на виховання підростаючого покоління в душі спра-

ведливих відносин”. Він схвально відгукується про такі риси людини, як доброта, ширість, прагнення до справедливості й рівності, готовність прийти на допомогу в біді, повага до батьків, до природи.

Українська народна педагогіка зберегла величезне число традицій, що стосуються екологічного виховання. В часи Київської Русі поширювались збірники повчань, у яких були статті і висловлювання педагогічного характеру. Визначним літературним пам’ятником, що свідчить про високий рівень культури і розвитку педагогічної думки на Русі, є “Поученіє Володимира Мономаха дітям”, де мудрий державний діяч турбується про те, щоб діти росли хоробрими, сміливими, відданими рідній землі, закликає їх не лінуватись, а трудитися для цього.

Із скарбів народної педагогіки черпали безцінний досвід екологічного виховання дітей і підлітків Г.С.Сковорода, К.Д.Ушинський та Т.Г.Шевченко, О.В.Духнович, І.Я.Франко, В.О.Сухомлинський і багато інших.

Виховання підростаючого покоління – одне з питань, які хвилюють людство впродовж усієї його історії. Століттями люди намагалися проникнути в сенс існування нащадків. Нагромаджений досвід, уміння й навички втілювалися у вироблену народом мудрість, котру передавали з покоління в покоління. З плином часу досвід та знання людини в галузі виховання ускладнювалися. Виникали виховні системи різних народів світу, які відрізнялися одна від одної, проте мали спільну мету – формування гармонійної особистості. Необхідність вивчення та використання на практиці народних традицій виховання як першооснови педагогічної культури народу доводили видатні педагоги минулого.

Наш народ і країна переживають зараз складний, кризовий період. Зміни відбуваються не тільки в політиці та економіці, але й у свідомості людей. Проблеми екологічного виховання постали на перше місце. Зауважимо, що екологічне виховання займало не останнє місце і раніше. На уроках вчителі завжди використовували вірші про природу, магнітофонні записи, кіно- та діафільми. Причини, які зумовили спад екологічного виховання, залежать і від школи. Це зокрема недоліки в існуючих програмах з дисциплін природничо-екологічного циклу, недостатня розробка методик, низький рівень підготовки вчителів.

Природа – важлива суспільна цінність, оскільки є джерелом задоволення матеріальних потреб людства у середовищі й засобах існування, а також пізнавальних, естетичних, комунікативних, рекреаційних та інших духовних потреб. Завдання екологічного виховання – досягти того,

щоб природа набула для школяра життєво важливого значення, стала його особистісною цінністю. Цьому сприятимуть екологічно доцільна поведінка, здоровий спосіб життя, активна екологічна позиція, різні дії на поліпшення стану довкілля, постійний систематичний самоконтроль за своєю природовідповідністю.

Велике надбання духовності притаманне й екологічній освіті. Екологічна освіта – складова частина біологічної освіти, комплекс навчання, виховання, що формує знання основних закономірностей взаємовідношень організмів з навколишнім середовищем і функціонуванням надорганізмових систем, вона формує екологічне мислення та культуру.

Одним із головних завдань екологічного виховання є формування в учнів світогляду майбутнього господаря, а не бездушного нищівника та споживача навколишнього середовища. Важливу роль у цьому повинні відігравати методи практичного навчання і виховання: шкільні мистецтва, станції юних натуралістів, гуртки.

Діти набувають навичок з охорони, використання та відтворення природних ресурсів, готуються до свідомого вибору професії, прищеплюють любов до рідного краю не лише в шкільних мистецтвах, станціях юних натуралістів, гуртках. Важливу роль в екологічній освіті та вихованні дітей відіграють фенологічні пункти в школі, які допомагають учням здобути ази дослідницької і пошукової роботи.

Великі можливості для екологічного виховання мають походи та екскурсії рідним краєм, які здійснюються під керівництвом учителів. Особливе місце в галузі екологічної освіти і виховання належить урокам природознавства. Розповіді учителя про рослинний світ та тварин, одухотворені здобутками народної мудрості, віковічне шанобливе ставлення до природи допоможуть дітям сформувати потрібні переконання, дбайливе ставлення до всього живого на землі.

Любов до природи, бережливе ставлення до неї тісно пов’язується з поняттям “батьківщина”. Шанувати природу неможливо без глибоких знань про навколишній світ. Калина під вікном рідної оселі, тополя на околиці села, лелече гніздо на клуні, жебонлива криниченька на перехресті доріг, боброва гатка в тихоплинній заплаві, терпкий запах лісової конвалії – усе це спогади нашого дитинства, наш духовний світ, з яким ми вирушали або маємо вирушати в життя. Знати, а тим паче берегти ці нетлінні дари – наш святий і непорушний обов’язок. Чи часто ми замислюємося над тим, чому околиці сіл збідніли на лелечі гнізда,

призамулилися на видолінках живі джерела, чому поріділи солов'їні переспіви, не чути співу жайворонків? А може, в цьому і є провина кожного з нас? Вирушаючи до лісу, не всі пам'ятають священне правило: корінець боровика ні за яких обставин не можна виривати, а лише підрізати. У пошуках лікарських рослин ми нерідко забуваємо, що висмикувати їх із землі – навічно позбавляти родоводу.

Такі не вельми втішні приклади, на жаль, зустрічаються. І безпосередніми винуватцями цього є ми самі, наші сусіди, діти. Звідки виростає, наче чортополох, міщанське споживацтво? Звісно, од нашої байдужості, нашої, м'яко кажучи, неосвіченості, нехлюйського ставлення до природи. А між іншим, культура людини складається з багатьох чинників, серед яких особіне місце займає ставлення до природи. Тільки духовно багата особистість може виховати духовно розвинену людину.

З давніх часів звертали свою увагу на значення природи у вихованні дитини Ж-Ж. Руссо, Г.Песталоцці, Ф.Дістерверг та інші вчені.

А.Гумбольдт та Ж-Ж. Руссо вказували на необхідність виховання у дітей “чуття природи” як відчуття її благодатного впливу на людину.

Я.Коменський підкреслював у “Великій дидактиці” важливу роль натуральних об'єктів у засвоєнні учнями природних понять. Він радив починати навчання із загальних спостережень над об'єктами, які “добре впливають на почуття та уяву”, маючи на увазі природне оточення людини.

Великий педагог К.Ушинський неодноразово підкреслював важливість впливу природи на виховання дитини. В.О.Сухомлинський та А.С.Макаренко у виховній роботі з дітьми відводили велику роль та значення природі в оточуючому середовищі.

А.С.Макаренко створив на практиці та теоретично осмислив методику екологічного виховання. Спираючись на високі й благородні принципи людського виховання, видатний педагог прийшов до висновку: “... природа – це не якість символічне багатство – це, перш за все, праця десятків і сотень поколінь, що поливали своїм потом рідну землю і передавали її своїм нащадкам”.

Багато слушних порад стосовно екологічного виховання знаходимо у В.О.Сухомлинського. У системі роботи педагога передусім чільне місце посідає прагнення та вміння реалізувати взаємодію з природою у навчально-виховному процесі. Він наводив переконливі докази та варті уваги пропозиції щодо використання природи, оцінюючи оточуюче середовище як “постійне джерело знань”. Якщо в дитинстві людина

переживає почуття захоплення рідною природою, якщо, загамувавши подих, вона слухає розповідь учителя про її красу, то в цей час пробуджується пульс живої думки дитини.

Діти за своєю природою (від народження) люблять тварин, рослини. Цю вроджену ознаку слід враховувати й надалі у навчанні та вихованні. Для реалізації мети і завдань екологічного виховання і навчання важливо врахувати певні принципи положення: єдність інтелектуального та емоційного сприйняття природного середовища і практичної діяльності людини стосовно його поліпшення, систематичність та неперервність, міжгалузевість, взаємозв'язок глобального-національного та краєзнавчого підходу до екологічних проблем.

У нашій ЗОШ№ 17 було проведено анкетування учнів 7-11 класів (приблизно 170 осіб). Так, наприклад, на питання “Чому тобі подобається перебувати на природі?” 82% учнів назвали у відповідь збирання грибів, ягід, купання у водоймах та ловлю риби. 118% відповіли, що вони просто люблять спілкуватися з товаришами на природі. Молодші підлітки (9-11 років) необхідність турботи про зелені насадження мотивують тим, що “рослини всіх радують”. Сприйняття навколишнього середовища відбувається на емоційному рівні. Старші підлітки (12-15) глибше усвідомлюють вагомість екологічних проблем; у цьому віці яскраво виражене морально-емоційне ставлення до природи. Школярі раннього юнацького віку (16-17 років) надають великого значення суспільно корисним правам щодо поліпшення навколишнього середовища. Молодь бачить шкоду не тільки у нищенні природи людиною, але й у байдужому до неї ставленні. Старшокласники відзначають, що необхідно не лише брати від природи, але й віддавати, не руйнуючи її.

Для досягнення позитивних результатів екологічного виховання слід враховувати вікові та індивідуальні особливості школярів, їх риси характеру, здібності і потреби.

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти томах. – Т.2. – К., 1976. – С.554.
2. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К., Радянська школа. 1985. – С.173.
3. Концепція України. Проект // Освіта. – 1993. – 30 серпня.
4. Будник О.Б. Педагогічні передумови виховання школярів. – Івано-Франківськ, 1997.

## **МОДЕЛЬ НАЦІОНАЛЬНО ЗОРІЄНТОВАНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

У процесі духовного самозбереження суспільства за допомогою виховання беруть участь три головні чинники: народ, що творить свою виховну систему; творча еліта, яка втілює національні цінності в образах-символах власних творів (філософія, література, мистецтво); професійні педагоги-теоретики, що наполегливо вивчають та узагальнюють виховний досвід, пристосовуючи надбання до вимог соціального замовлення у вигляді педагогічних рекомендацій, парадигм, концепцій.

Велике значення для педагогічної науки сьогодні мають дослідження сутності та особливостей національної системи виховання академіка М.Стельмаховича, якого по праву можна назвати батьком української етнопедагогіки як науки про народну педагогіку. Він вважав, що відродження автентичної педагогіки в Україні є насущною духовною потребою нашого народу, радив педагогам повернутися обличчям до здавна вживаного в європейській педагогіці поняття “едукція” – олюднення знань, запобігання “освіченого дикунства”.

Головною метою національного виховання є формування національно свідомого громадянина України, патріота свого народу, продовжувача його традицій. Лише правильно організоване національне виховання може найближчим часом сформувати національно свідому особистість громадянина України з характерним національним складом мислення, психікою, національним характером, світоглядом.

Основні ідеї відродження національної системи виховання визначені Конституцією України, Законом України “Про освіту”, Державною національною програмою “Освіта” (“Україна ХХІ століття”), Концепцією національного виховання, Національною доктриною розвитку освіти України у ХХІ столітті.

Всупереч намаганням суспільно-національних інститутів виховання розв’язати проблему національного виховання підрастаючого покоління досить виразно виявляються суперечності: між суспільними, науково-педагогічними вимогами щодо виховання національно свідомих громадян країни, носіїв генетичного коду нації, та сучасним рівнем родинного виховання; між надбаннями педагогічної теорії, етнопеда-

гогіки та реальним станом впровадження цих здобутків у практику роботи навчально-освітніх закладів; між намаганням внести якісні зміни у змістове наповнення процесу національно зорієнтованого виховання особистості та проблемою “присутності” минулого в сьогоденні; у чіткості визначення сутності і розмежування понять “національне виховання”, “патріотичне виховання”, “громадянське виховання”; між вимогами до якостей майбутнього громадянина як гідного представника певного етносу та розмитістю, неконкретністю мети і організації виховного процесу, що призводять до негативних результатів у вихованні молодого покоління.

Пересічному індивіду однаково, що таке світ. Все, що він хоче знати, це – як у ньому жити. Навчившись жити у навколишньому середовищі (світі), зрозуміємо, яким він є і якими ми є, тобто пізнаємо свою сутність. Кожному народу відповідає “свій світ” (територія, мова, віра, звичаї, стереотипи поведінки тощо). За таких умов виховання постає як осягнення та засвоєння особистістю життєвого досвіду народу як об’єктивної реальності (звичаї, обряди, стереотипи тощо), так і суб’єктивної – певного ставлення до них членів даної спільноти. Останнє має вирішальне значення для етнічної ідентифікації індивіда при національно зорієнтованому вихованні.

Нагальна актуальність вивчення та розуміння досвіду життя народу ініціюється сьогодні пошуком нових моделей виховання, тобто шляхів вивчення цього досвіду з метою навчити особистість жити у завтрашньому дні.

У педагогічній науці залишаються недостатньо розробленими теоретичні та прикладні аспекти проблеми вивчення світу дитинства окремої нації (етносу), використання здобутків української етнопедагогіки у вихованні молодших школярів. Питання педагогічних умов національного становлення особистості молодшого школяра та етнопедагогії, як науки про світ дитинства певного етносу, ще мало досліджене, потребує свого детального вивчення, оскільки життєво необхідне для створення нової моделі національно зорієнтованої системи виховання. Актуальність та недостатня теоретична і методична розробка проблеми національно зорієнтованого виховання молодших школярів, потреби теорії виховання та шкільної практики зумовили вибір теми дисертаційного дослідження “Педагогічні умови національно зорієнтованого виховання молодших школярів”. На нашу думку, національно зорієнтоване

виховання набуде більшої ефективності за умов: визначення та реалізації виховних можливостей етносоціального середовища як простору утвердження в дитині особистісних людських якостей; зміщення акценту на вивчення закономірностей, самобутніх рис та особливостей світу дитинства окремо взятої нації в сучасних умовах розвитку українського суспільства; вивчення дитинства в системі міжособистісних стосунків (сімейних, родинних, сусідських, дитячих тощо) та в системі ціннісних орієнтацій нації; впровадження авторських програм (технологій), що орієнтовані на соціокультурні детермінанти виховання дітей і їх значення в процесі передачі національної культури від одного покоління до іншого; врахування особливостей формування особистості дитини в умовах полікультурного виховного середовища.

Визначено і концептуальні ідеї: поняття “етнокультурний світ дитинства”, “дитячий етносоціальний простір”, які розглядаються як основа виховання та середовище, що визначає реальний розвиток дитини; етнонаціональна парадигма пізнання буття, життєвого досвіду спільноти є основою організації виховного процесу у підготовці молодого покоління до самостійного життя в даному етносередовищі; українознавча модель ставить виховання на світоглядний ґрунт національної культури й одночасно у контекст філософсько-педагогічної думки “дитина – природа – мова – нація – держава”; ефективність національно зорієнтованого виховання молодших школярів залежить від впровадження передових авторських технологій.

Нами розроблена комплексна програма національного виховання дітей молодшого шкільного віку на засадах етнопедagogіки “Віночок” як інтеграція знань у сфері етнопедagogіки, етнопсихології, етнолінгвістики. Сьогодні відсутні дослідження комплексного плану, в яких би етнос, природа, мова поставали саме в цілісному процесі взаємовпливів і, ставлячи в центр уваги дитину, бачили її в органічній єдності з нацією і державою у сфері не лише фізичного світу, але й духовного, цивілізаційного, культурного. Беручи до уваги, що виразом справжньої сутності індивіда є ідеал і воля (мета і шлях до неї, у нашому випадку – віночок і стрічки), у даній програмі вони виступають у цілісності індивідуального і суспільного, а найтривкішою енергією сутності виділено психіку індивіда як представника певного етносу. Вихідні положення програми визначають *народознавчі принципи*: принцип пріоритетності української національної ідеї у вихованні, принцип етнізації, природовідповідності,

єдності національного та загальнолюдського у вихованні, діяльності та самодіяльності, принцип виховання в праці, гуманізму й демократизації, наступності й спадкоємності поколінь.

Завдання програми “Віночок” – навчити підростаюче покоління розуміти і читати національну символіку, розбудити бажання берегти першооснови українського родоводу; формувати цілісну особистість, державотворчо спрямовану, етнонаціонально усвідомлену з толерантним сприйняттям полікультурного простору.

Зміст програми виховання молодших школярів зумовлений особливостями розвитку дитини даного віку, завданнями загальнонаціональної моделі виховання, етнопсихологічними особливостями населення поліського регіону, принципами побудови виховної моделі. Серцевиною змісту є рідна мова як феномен культури, що містить величезний духовний потенціал. Програма складається з десяти *розділів-блоків*. Назва розділу зумовлена символікою відповідного кольору стрічки в українському віночку.

У кожному розділі програми виділено *ключові слова* з виразним національно-культурним забарвленням. Вони притягують до себе інші компоненти змісту, істотно позначаються на його образній структурі, розширюють значення певних понять; породжені народною культурою, входять у систему культурних традицій, образного світосприймання і тим самим – у позамовний світ, оточення, властиве даному соціуму. *Символ* – це ідея, яка відображає найглибші знання наших пращурів. Прочитати і зрозуміти символіку етносу, донести ці знання до підростаючих поколінь – одне із завдань запропонованої програми. Віночок – це символ сонця, якому поклонялися давні українці як найбільшому божеству (значення сонця для українців розкрито в одному з розділів програми). У нашому дослідженні *віночок* – образ, ідеал людини, до якого повинен прагнути кожен, хто причетний до справи виховання підростаючих поколінь. *Стрічки у віночку* – шляхи досягнення поставлених завдань.

Обов’язковим елементом змісту виховання є включення набутоків українських учених, які працювали як на материзні, так і далеко від неї, роблячи величезний внесок у світову науку, талант яких був не завжди належно оцінений, а то й замовчуваний. Включаючи українознавство у складні процеси пізнання, у діалог зі світовими науковими досягненнями, підкреслюючи світову значущість української науки й інтелекту, тим самим сприяємо інтелектуальному, національно свідомому розвитку особистості.

Запропонована виховна модель зумовлює *інтегративне структурування знань*. Українознавство виступає наскрізною основою всіх навчальних предметів, інтегративних курсів, позакласних та позашкільних заходів. Це сприяє формуванню світогляду крізь інтереси української нації, її історії, розвивається цікавість і шана до культур інших народів. При такому підході до виховання дитина не втрачає свого індивідуального обличчя й не перетворюється на пасивного споживача результатів діяльності інших народів.

Залучення українознавчих цінностей відіграє консолідуючу роль, сприяє освіченості молоді, що не мислимо поза етнонаціональною культурою. Такий підхід змушує заново систематизувати накопичений матеріал, перевірити його життєдіяльність, а також *залучити у сферу наукового аналізу “втрачені” виховні моделі, які можуть бути основою для пошуку нової системи виховання та нової педагогіки*.

*Основна форма виховного процесу* згідно з програмою “Віночок” – *гра*. Елемент навчання непомітно для дітей влітається педагогом в ігри, поступово зменшується частка останніх, проте не до кінця (як приклад, ділові ігри у вузах). Завдання педагога полягає в тому, щоб допомогти дітям навчити відчувати себе частинкою нерозривного цілого сформованої системи: дитина – природа – мова – культура – космос. Підхід до вивчення системи повинен бути усвідомлений: не як до розваг, а як до речей, які втілюють багатовікову мудрість народу, яку потрібно досягнути розумом, зрозуміти серцем, відчути душею.

Це має бути *комплекс впливу самим способом життя*, а не подаватись окремими предметами, розділами. Потрібно створити чіткий, системний вплив на дитину. Предметні рамки максимально розмиті. Основна роль відводиться грі і підготовці до гри. У грі потрібно поєднати дійсне і вигадане, реальне і міфічне. При такому підході важливим стає не сам результат, а процес переживань, пов’язаний з ігровими діями. Дитина виконує конкретну роль, передає дії і вчинки особи певного часу і простору, одержує необхідний обсяг знань, засвоює норми поведінки і, звісно, моралі. Результат гри теж несподіваний: ситуація – уявна, а переживання і почуття – реальні. При такому підході розвиток набуває особистісне зорієнтування, дитина в процесі гри саморозвивається, самовдосконалюється, шліфує своє “Я” як конкретний представник певної спільноти.

*Навчити дітей збирати розсипані думки народної мудрості і збагачувати ними свої душі* – основне завдання авторів програми національно зорієнтованого виховання “Віночок”.

1. Бардина Н. Языковая гармонизация сознания. – Одесса, 1997.
2. Вишневський Омелян. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. – Львів: Львівське обласне товариство ім.Г.Вашенка, 1996.
3. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: Педагогічні концепції. – К.: Школяр, 1997.
4. Москалець В.П. Психологічні основи виховання духовності в українській школі: Дис. докт. психол. наук. – К., 1996. – 425 с.
5. Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег–Канада–Волинь, 1965.
6. Сивачук Н. Дитина у світогляді українського народу // Початкова школа. – 2000. – №5.
7. Стельмахович М.Г. Едукація українознавча // Рідна школа. – 1994. – №12.
8. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997.
9. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник. – К.: ІСДО, 1996. – 286 с.

*Ольга Прокопова* (м. Житомир)

## ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ЕСТЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У СВІТОВІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

Українська народна педагогіка має багатий досвід формування естетичних цінностей молодого покоління, оскільки вона спрямована на виховання у молоді естетичного ставлення до життя в усіх його проявах: побуті, праці, громадській діяльності, мистецтві, особистісній поведінці, природі.

Як зауважує М.Г.Стельмахович, саме українська народна педагогіка пропонує широкий вибір засобів “розвитку у дітей емоційних відчуттів, розширення їх емоційного світогляду й досвіду з метою вироблення смаку, потягу до прекрасного й негативного ставлення до поганого, пробудження в молоді творчих естетичних здібностей у різних видах діяльності” [5, 156].

У своїй праці “Українська народна педагогіка” М.Г.Стельмахович виділяє такі естетичні цінності народної педагогіки: краса та благородство, які в свою чергу включають красу мови, спілкування, красу побуту, праці, поведінки та красу творчості [5, 157].

Різноплановий підхід до поняття “краса” в українській народній педагогіці свідчить про найрізноманітніші значення, починаючи від зовнішньої вроди та вигляду і закінчуючи красою вчинків, славою, діяльністю.



Початок ХХІ століття ознаменувався появою нових форм набуття знань, зверненням до особистості, гуманітарних дисциплін та набутків національної культури. Але, зважаючи на швидкий плін часу, неможливо не враховувати важливість перегляду цінностей як загальнолюдських, моральних, громадянських, так і національних, естетичних тощо. Глобальний науково-технічний прогрес, масштаби перетворень людського суспільства можуть призвести до поглинання інформаційним суспільством індивідуального, національного, естетичного, бо “сучасне людство на тлі видатних досягнень науки, все більше втрачаючи духовні орієнтири та справжні життєві цінності, невпинно рухається до повної моральної деградації. Тому йдеться про порятунок цивілізації, і найперше духовний” [3, 15]. А сучасне перетворення виховного процесу вимагає “принципово іншого підходу до формулювання положень педагогічної теорії в цілому, до визначення змісту педагогічної освіти, а також до створення нових технологій навчання й розвитку особистості школярів...” [4, 13].

На переконання сучасних науковців (Б.Г.Ананьєва, І.А.Зязюна, В.О.Сластьоніна, С.О.Смирнова та ін.), сучасна філософія освіти, а відповідно і методика педагогіки можуть базуватися на аксіології, що “є більш загальною стосовно гуманістичної проблематики” [3, 15], оскільки вивчає цінності життя, культури, займається дослідженням духовного розвитку людини та середовища її існування, внутрішнього світу та ціннісних орієнтацій.

Словник етичних термінів визначає цінності як певні загальні норми, ідеали, принципи, що спрямовують діяльність певної особистості, мотивують її вчинки.

Уже філософська думка часів античності займалася проблемою розробки теорії цінностей, яка знайшла своє відображення у працях Арістотеля та Платона. Як стверджував останній, знання цінностей та реалізація їх у реальному житті – це тотожні речі. Тобто він не розмежував буття та цінності, вважаючи, що людина є доброю і мудрою тоді, коли знає, якими є вищі духовні цінності, яка живе та діє згідно з ними.

У свою чергу Арістотель уже розмежував поведінку людини та її знання про цінності. Крім того, він виділив вищі цінності: добро, моральність та мудрість.

Опираючись на праці античних філософів, у німецькій класичній філософії продовжувала розроблятися теорія цінностей. І.Кант у “Критиці практичного розуму” виклав власне вчення про цінності. На відміну

від античних філософів він вважав, що цінності не мають нічого спільного з буттям, оскільки це лише вимоги до цілей особистості, її [6, 23].

Його ідеї були розвинені послідовником, неокантіанцем В.Віндельбандом, котрий стверджував, що цінності – це “ідеальне буття, буття норми, яка співвідноситься не з емпіричною, а з “трансцендентальною свідомістю” [6, 23]. Віндельбанд визначає такі цінності: добро, істину та красу, до яких людина прагне заради них самих, а не через певний матеріальний інтерес. Тобто цінність не є реальністю, це ідеал, що міститься у трансцендентальній свідомості. Крім того, згідно з поглядами В.Віндельбанда, без таких благ духовності, як культура, мистецтво, наука та релігія, існування людської цивілізації є неможливим.

Інший послідовник І.Канта Г.Ріккерт стверджував, що цінність абсолютно безвідносна, а тому трансцендентна як відносно буття, так і суб’єкта, що пізнає світ. На його думку, цінності вказують на різноманітні риси і властивості предметів та явищ, на сутність, індивідуальне та унікальне. За визначенням видатного неокантіанця, існує шість основних категорій цінностей: безособистісна святість, істина, краса, моральність, особистісна святість і щастя, які є основою людської діяльності, пізнання та буття.

Представник філософської антропології М.Шелер вважає, що цінності можна досягнути лише через переживання, любов, ненависть та співчуття. Він вказує, що найвищою цінністю є Бог, а носієм цінностей – дух. Переживання цінностей – це не психічний, а космічний акт, тому, аби досягти царства вічних цінностей, людині слід розвивати в собі духовне начало.

Сучасне трактування поняття “цінності” зустрічаємо у працях Л.Чупрая, який стверджує, що цінностями слід вважати “ідеї, норми, процеси, відносини матеріального та духовного порядку, які мають об’єктивну позитивну значущість і здатні задовольняти певні потреби людей” [6, 23].

Б.Г.Ананьєв у свою чергу визначає окрему науку аксіологію, що вивчає цінності життя і культури, досліджує важливі сторони духовного розвитку суспільства та людини, внутрішній світ особистості та її ціннісні орієнтації [4, 13].

Отже, кожна особа має певну ієрархію цінностей, що відображається у формі ціннісних орієнтацій, які закріплюються життєвим досвідом індивіда, його переживаннями, які відмежовують суттєве від несуттєвого. Вони виступають зв’язуючою ланкою індивідуального та суспільного життя і визначають суть окремої людини, спільноти, спрямованість їх учинків та ідей.

У сучасній виховній системі І. Підласим створено кодекс, згідно з яким цінності поділяються на такі основні групи:

- **Абсолютні вічні цінності** (добро, совість, правда, віра, надія, любов, доброта, чесність, справедливість, ширість, гідність, милосердя, прощення, досконалість, краса, свобода, нетерпимість до зла, великодушність, оберігання життя, мудрість, благородство).
- **Національні цінності** (ідеал України, державна незалежність України, патріотизм, готовність до захисту держави, самопожертва в боротьбі за свободу нації, почуття національної гідності, національна пам'ять, повага до національних символів, державної влади, орієнтація власних зусиль на розбудову держави, розквіт духовного життя українського народу тощо).
- **Громадянські цінності** (прагнення до соціальної гармонії та справедливості, культура соціальних та політичних стосунків, захист індивідуальних прав і свобод, пошана до національних цінностей інших народів, висока повага до закону, права людини на життя, гідність, рівність, безпеку тощо, право на свободу думки, совісті, самовираження та ін.).
- **Цінності сімейного життя** (вірність, довіра, піклування про дітей і старших, взаємна повага та любов до батьків, злагода у сім'ї, демократичність у стосунках поколінь, повага до прав дитини і старших, відповідальність за інших членів сім'ї, поєднання батьківського та материнського впливу у вихованні, спільні духовні інтереси членів сім'ї, культ праці, дотримання народних звичаїв, пам'ять про предків, гостинність тощо).
- **Цінності особистого життя** (орієнтація на пріоритет задоволення духовних потреб, внутрішня свобода, воля, здоровий глузд, мужність, рішучість, героїзм, лагідність, поміркованість, урівноваженість у особистих та громадських справах, оптимізм, почуття гумору, бадьорість, вихованість, підприємливість, цілеспрямованість, самостійність, творча активність, самокритичність, шляхетність, відповідальність тощо).

На нашу думку, даний поділ не є остаточним, оскільки не торкається естетичної (чуттєвої) сфери життя, а тому формування гуманістично спрямованої особистості без урахування цього аспекту не можна вважати повним та гармонійним.

Л.Т.Левчук визначає естетику (від гр. *aistheticos* – почуттєвий, той, що має відношення до чуттєвого сприйняття) як науку про становлення чуттєвої сфери людини, тобто як “єдність художньої діяльності

людини та виявлення діалектики самого процесу освоєння, специфіки естетичного як прояву ціннісного ставлення людини до дійсності” [2, 7].

Філософський словник визначає естетику як науку про природу та закономірності естетичного пізнання дійсності, про суть та форми творчості за законами краси.

На сьогодні естетика охоплює різні сфери життєдіяльності людини: мистецтво, дизайн, виробництво, спорт тощо.

Її основними категоріями є гармонія, міра, прекрасне, потворне, піднесене, героїчне, низьке, трагічне, комічне та естетичне.

Категорія естетичне – це основна і найбільш загальна категорія естетики, яка після введення німецьким філософом у XVIII ст. терміна “естетика” замінила категорію “прекрасне”.

Як бачимо, сучасна філософська наука визнає естетичне як всеохоплююче поняття, що відображає спільні явища: естетичне в природі, суспільстві, у продуктах матеріального і духовного виробництва, творчу діяльність, естетичну свідомість, художню культуру.

Отже, виходячи з потреби дослідження, за основу візьмемо естетичну свідомість, в якій вчені бачать ядро культури особистості, яка об'єднує ряд компонентів, емоційно-чуттєвий стан (почуття, переживання), складні власні якості (смаки, ідеали), результати естетичної ціннісної свідомості (естетичні оцінки, судження, різноманітні відносини). Функція естетичної свідомості полягає в орієнтації особистості щодо навколишніх естетичних цінностей, а рівень розвитку кожного компонента визначається впливом на людину процесу виховання.

Згідно з матеріалістичною естетикою естетичні цінності – це такий клас цінностей, що різносторонньо характеризує систему об'єктно-суб'єктних ціннісних стосунків. Їх особливість полягає у специфічному характері ставлення особистості до дійсності – безпосередньому, чуттєво-духовному, безкорисливому сприйнятті, орієнтації на пізнання та оцінку змістовної форми, структури, ступеня організованості та впорядкованості реальних об'єктів. Отже, естетичну цінність мають предмети, явища природи, які можна споглядати, сама людина, речі, створені нею, продукти духовної діяльності (наукові праці, публіцистика тощо), твори мистецтва.

На відміну від матеріалістичної, ідеалістична естетика вважає джерелом естетичних цінностей Бога, індивідуальну свідомість чи фізіологічну потребу організму

В естетиці виділяються такі види естетичних цінностей: прекрасне (грація, розкішність та ін.) та антипод потворне, піднесене (величне, грандіозне та ін.) і антипод низьке, трагічне та комічне [2, 67].

Уміння відрізнити красу від дешевих її імітацій, розвиненість естетичних смаків та ідеалів, естетична вихованість є показниками високодуховної особистості.

Якщо людина естетично вихована, вона відчуває красу оточуючого життя, вміє втілювати її у творах мистецтва та літератури. Естетична вихованість – це складова духовних цінностей, які є необхідною складовою процесу гуманізації суспільного життя на сучасному етапі.

Естетичні цінності – це свого роду естетичне ставлення суб'єкта до певних матеріальних та духовних результатів людської діяльності, тобто це і певна оцінка суспільних явищ, а тому естетичні цінності становлять єдність об'єктивного та суб'єктивного, абсолютного та відносного.

Формування естетичних цінностей – процес досить тривалий та складний, оскільки пов'язаний із потребою людської свідомості сприймати та фіксувати значення певних матеріальних або духовних об'єктів із метою задоволення естетичних потреб. Естетичні цінності залежать від інтересів, потреб та природних бажань людини, вони формуються під впливом довкілля, спілкування з оточуючими, що є носіями конкретних цінностей (сім'я, педагоги, друзі, навчальні заклади, засоби інформації, твори мистецтва). Якісні та кількісні характеристики естетичних цінностей залежать від особистих якостей їх носія, суспільних потреб людини, яка є ціннісним суб'єктом [1, 59].

Отже, естетичні цінності відіграють значну роль у формуванні особистості людини, відображаючи її зв'язок із довкіллям, спрямовують інтереси, поведінку, а також діяльність. І тому проблема формування естетичних цінностей особистості стає дедалі нагальною у сучасній педагогіці, засоби української народної педагогіки – актуальними.

1. Волос М. Проблема естетичних цінностей у розвитку особистості // Мандрівець. – 1999. – №3. – С.59-61.
2. Естетика: Підручник / Л.Т.Левчук, Д.Ю.Кучерюк, В.Шанченко. За заг. ред. Л.Т.Левчук. К.: Вища шк., 1997. – 399 с.
3. Лебідь І. Національні цінності у виховному процесі загальноосвітньої школи // Рідна школа. – 2001. – №11. – С.15-16.
4. Малихіна О. Особистісно зорієнтована модель навчання та її аксіологічна сутність // Рідна школа. – 2002. – №10. – С.13-16.
5. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К., 1997. – 232 с.
6. Чупрай Л. Моральні цінності як основа відродження української нації // Рідна школа. 2003. – №10. – С.23-25.

## МОДЕЛЮВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Формування педагога творчого, ініціативного, самокритичного може бути здійснене лише тоді, коли майбутній вчитель уже в роки навчання у педагогічному вузі буде поставлений в умови, наближені до його практичної діяльності, за допомогою активних методів навчання, що готують його до співпраці з учнями. Одним із таких ефективних методів є моделювання педагогічних ситуацій.

Протягом останніх десятиліть проблема моделювання педагогічних ситуацій досліджувалась у працях І.А.Зязюна, Л.В.Кондрашової, Н.В.Кузьміної, Л.Ф.Спіріна, В.А.Семиченко, О.С.Березюк, В.В.Каплінського, Л.О.Савенкової та ін.

Досліджуючи проблему формування моральних цінностей засобами моделювання педагогічних ситуацій, ми ставили перед собою такі завдання: вивчити теоретичні основи проблеми моделювання педагогічних ситуацій, розробити навчальний зміст педагогічних ситуацій і способи їх реалізації в навчальному процесі, обґрунтувати критерії і визначити рівні готовності студентів до засвоєння моральних понять.

Ключовим поняттям методу моделювання виступає категорія “модель”.

Модель замінює об'єкт, що досліджується, також вона є посередником між об'єктом та дослідником. Така заміна можлива, якщо між моделлю та реальністю, яку вона представляє, існує певна відповідність, тобто модель є аналогом досліджуваного об'єкта.

Поняття аналогії, в свою чергу, теж багатозначне. Узагальнюючи трактування даного поняття, можна виділити три види аналогій: схожість відношень; ізоморфізм, тобто повна подібність або взаємна відповідність елементів і структур двох об'єктів; гомоморфізм, тобто часткова подібність, при якій зворотної відповідності немає (Н.Бурбакі, У.Ешбі, Д.Поїа).

Моделювання як пізнавальний метод зазвичай передбачає наявність третього виду аналогій, коли між моделлю та її прототипом існує як схожість, так і відмінність. Саме до моделювання можна віднести відомий афоризм: “Сутність аналогії – її неповнота”. Тому за умови відсутності між моделлю та оригіналом відмінностей відпала б потреба створювати модель, оскільки існувала б можливість вивчати об'єкт безпосередньо.

А.В.Федотов трактує поняття моделювання та модель таким чином. Моделювання – це метод безпосереднього оперування об'єктом, під час якого досліджується не сам об'єкт, а допоміжна штучна система, яка знаходиться в об'єктивній відповідності з ним. Модель, у свою чергу, – створена чи вибрана дослідниками система, яка відтворює суттєві для цілей пізнання характеристики досліджуваного об'єкта.

Модель виконує свою роль лише тоді, коли ступінь її відповідності до об'єкта чітко визначена. Досліджуючи модель, яка є аналогічною до досліджуваного об'єкта реальності, ми отримуємо нові знання про цей об'єкт.

А.А.Братко подає найбільш повну класифікацію моделей: образні, концептуальні, математичні, алгоритмічні, евристичні, блок-схемні, гіпотетичні, біонічні та біологічні [1, 3].

Дослідження об'єктів пізнання за їх моделями, побудова і вивчення моделей реально існуючих об'єктів називається моделюванням.

Діапазон трактування терміна моделювання надзвичайно великий; від його досить частих варіантів (наприклад, фізичне моделювання) до отождоження з процесом пізнання. Для розкриття цього поняття у педагогіці та психології використовуються різноманітні категорії: “відтворення”, “відображення”, “аналогія”, “відповідність”, “схожість” та ін. В.А.Штофф представляє моделювання як відтворення певних сторін прототипу [5].

Але деякі вчені зазначають, що відтворення зберігає якісну специфіку об'єкта, це тотожність відповідно до всіх його параметрів, а моделювання – лише до окремих.

Необхідність у методі моделювання виникає тоді, коли дослідження безпосередньо самого реального об'єкта неможливе або виникають труднощі у зв'язку з недоступністю об'єкта, певних етичних обмежень або великих витрат (тимчасових, трудових, фінансових та ін.).

Поняття моделювання має декілька значень: метод пізнання об'єктів через їх моделі, процес побудови цих моделей, форма пізнавальної діяльності (в першу чергу, мислення та уява), моделювання операцій мислення (Н.О.Менчинська, А.С.Родіонов та ін.), формування якостей характеру особистості (Л.В.Кондрашова, Т.С.Яценко та ін.). Оскільки метод моделювання тісно пов'язаний зі створенням певних моделей, а процес дослідження за допомогою цього методу базується на здібностях людини до абстрагування, то можна вважати цілком справедливим твердження, що “процес моделювання є різновидом абстрактно-логічного пізнання” [3].

Ю.А.Лаврикова, І.І.Сігова під теоретичною моделлю досліджуваного об'єкта розуміють комплекс знань, умінь та навичок, а також якостей особистості, які необхідні для виконання певної діяльності.

Т.С.Подзора зазначає що моделювання ситуацій формує у студентів ініціативу, спостережливість, самостійність, цілеспрямованість, здатність вибирати найдоцільніші варіанти розв'язку педагогічних ситуацій. А високопродуктивна мисленева діяльність, тісно пов'язана з педагогічними ситуаціями, характеризується відповідним розумовим напруженням і вимагає від особистості самостійного пошуку.

У педагогіці метод моделювання має на меті створення педагогічних ситуацій, які б дозволяли вирішити певну проблему. Таким чином, моделювання, створюючи певну проблему, заохочує швидке реагування та розв'язання її, одночасно формуючи певні особистісні та професійні якості студента, які допоможуть йому у подальшій шкільній роботі.

Розглянемо термін “педагогічна ситуація”. На основі праць Г.О.Балла, Б.С.Гершунського, Д.М.Гришина, П.В.Конанихіна, Г.С.Костюка, Ю.М.Кулюткіна, Г.Л.Павлічкова, В.О.Сластьоніна, Л.Ф.Спіріна, М.А.Степинського, Г.С.Сухобської, Є.М.Турецького, Л.М.Фрідмана, Л.М.Фрумкіна, Т.С.Яценко та ін. ми можемо сформулювати таке визначення даного терміна – це взаємодія між учителем та учнем, а в нашому випадку між викладачем та студентом, у результаті якої відбувається виховний і навчальний вплив на студентів. Моделювання педагогічних ситуацій передбачає створення ситуацій, які для студентів виступають проблемою, а це, в свою чергу, стимулює до розв'язання та висновків.

У психолого-педагогічній літературі існують різні підходи до трактування терміна педагогічна ситуація. Л.Ф.Спірін, зокрема, зазначає, що педагогічна ситуація допомагає виявити сутність явищ навчання та виховання, а також шляхів досягнення педагогічних цілей, тому педагогічну ситуацію можна вважати комплексом умов педагогічної діяльності, що виникають у процесі навчально-виховної роботи.

Педагогічна ситуація виникає тоді, коли прагнення до будь-якої мети зустрічає перепони й виникає потреба їх подолати, щоб досягнути поставленої мети (Г.О.Балл).

В.Я.Платов, А.А.Вербицький наголошують на позитивності педагогічних ситуацій, які стають немовби інструментом формування особистості професіонала.

Н.В.Кузьміна вважає, що педагогічна ситуація стимулює пошук шляхів подолання труднощів під час педагогічної діяльності, зокрема найкращого способу досягнення певного результату, тому розв'язання педагогічних ситуацій – це водночас і пошук шляхів подолання труднощів, і процес досягнення певної виховної мети [4].

А.А.Вербицький виділяє два типи норм, яким підпорядковується розвиток особистості спеціаліста під час розв'язання педагогічної ситуації: компетентних предметних дій та соціальних відношень колективу. За цих умов формуються соціальні риси та характер спеціаліста [2].

У науковій педагогічній літературі зустрічаються поняття виховної задачі та соціально-педагогічної задачі. Перше поняття виступає метою, яку ставить перед собою педагог для підвищення вихідного рівня вихованця на якісно новий рівень розвитку вихованості, тим самим стимулюючи саморозвиток вихованця (О.А.Дубасенюк), а друге – має на увазі мету професійної діяльності вчителя, що передбачає збагачення особистісного потенціалу кожного студента (В.А.Ковальчук).

М.Ж.Арстанов, П.І.Підкасістий, Ж.С.Хайдарв визначають дві найцікавіших прийоми розв'язання педагогічних ситуацій: метод інциденту та метод розв'язання ситуацій за ролями.

І.А.Зязюн переконаний, що кожна педагогічна ситуація може мати декілька варіантів розв'язання, проте ефект виховання буде прямо залежати від знань педагога, його здібностей.

У зв'язку з цим, на основі праць О.А.Дубасенюк, В.А.Ковальчук, Ю.М.Кулюткіна, Г.С.Сухобської, Л.М.Фрідмана нами було розроблено алгоритм розв'язання педагогічних ситуацій: аналіз мікросередовища, виявлення проблеми, суперечності, висування гіпотези стосовно розв'язання даної проблеми, вибір оптимальних способів і засобів взаємодії і морального впливу щодо певної педагогічної ситуації, оцінка та аналіз результату, проектування подальшої роботи з морального виховання та формування моральних цінностей зокрема.

Вивчаючи першоджерела, ми звернули увагу на дослідження, в яких аналізується сутність, структура та методи морального виховання майбутнього вчителя в процесі оволодіння студентами педагогічних та психологічних дисциплін, обґрунтовуються способи та умови формування моральних якостей, переконань, самооцінки тощо.

Для дослідження готовності до формування моральних цінностей за допомогою моделювання педагогічних ситуацій нами розроблено спеціальні критерії, а саме: знання суті, структури моральних цінностей і можливих моделей педагогічних ситуацій; аналіз педагогічних явищ та фактів. Виходячи з вищеназваних критеріїв, за результатами діагностичного зрізу було виділено чотири групи студентів та вчителів-стажистів, у яких готовність до формування моральних цінностей знаходиться на різних рівнях (нульовий, аналітичний, конструктивний та професійно-творчий).

Проведене констатуюче дослідження показує недостатній рівень сформованості моральних цінностей у майбутніх учителів і дає підстави для дальшого дослідження проблеми підготовки студента педвузу до формування моральних цінностей у складних педагогічних ситуаціях.

З метою управління процесом моделювання педагогічних ситуацій були виділені такі етапи: початковий, практичний і творчий.

У програму формуючого експерименту закладено ситуації, які відрізнялись не тільки змістом, а й різноманітністю форм. Серед них були: ситуації поведінкового характеру (суто виконавчі, які виникають стихійно або в процесі заняття); незакінчені педагогічні ситуації; ситуації-вправи, які вимагають зміни негативного варіанта, моральної поведінки на позитивний; ситуації проблемного характеру. Ситуації, розроблені в межах програм навчання, передбачали планомірне оволодіння професійними знаннями, вміннями та навичками (від репродуктивного до творчого рівнів), різну самостійність студентів (від постійного контролю викладача, тобто роботи за схемою, до повної самостійності, залежно від можливостей студентів), різний рівень проблемності навчальних педагогічних ситуацій.

Варто зазначити, що в процесі дослідження вдалося встановити певні факти, які гальмують у навчально-виховній діяльності формування моральних цінностей студентів. Викладачам вищих навчальних закладів запропонували запитання: “Що, на Вашу думку, гальмує розвиток моральних цінностей майбутніх фахівців у процесі навчально-пізнавальної діяльності?” За нашими спостереженнями значна частина викладачів не прагне розвивати такі риси, як чесність, людяність, правдивість, доброту, мотивуючи таке ставлення переважанням навчальних програм та конкретними завданнями фахових чи загальних дисциплін. Серед інших причин, які впливають на формування моральних цінностей студентів, ми зустріли психолого-педагогічну невідповідність викладача до морального виховання, переважання викладачів непрямими професійними обов'язками, відсутність нових підручників та посібників, інші фактори тощо.

На основі експериментальних даних можна зробити висновок, що головна увага студентів поки що концентрується на засвоєнні здебільшого теоретичних понять і висновків, які не завжди знаходять втілення в практичній діяльності майбутнього вчителя.

Досить часто поставлені перед індивідом моральні вимоги не набувають для нього особистісної цінності, не спонукають до відповідних учинків, оскільки лише розуміються, але емоційно не пережи-

## ІДЕЇ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ М.Г.СТЕЛЬМАХОВИЧА

ваються. Необхідно створювати умови, за яких вони набували б необхідної значущості і перетворювались у внутрішні регулятори поведінки. Тобто потрібно забезпечити таку взаємодію педагога і студента, щоб результатом було розв'язання певного виховного завдання.

У процесі розв'язання моральних ситуацій студент розвиває в собі якості з орієнтацією на майбутнє – здатність і готовність до самовдосконалення, студент використовує вищий рівень своєї розгорнутої розумової діяльності: прийоми аналізу, синтезу, узагальнення. Відповідно й ті особистісні цінності, що формуються та розвиваються при цьому, функціонуватимуть у його свідомості як відповідні загальнозначущі поняття.

У результаті навчального експерименту відбулись зміни в співвідношенні рівнів готовності до формування моральних цінностей, було з'ясовано, що моделювання педагогічних ситуацій у педвузі стає впливовим засобом при формуванні моральних цінностей. Крім того, застосовуючи моделювання педагогічних ситуацій у вищих навчальних закладах, ми можемо досягти вироблення у студентів таких якостей характеру, як ініціативи, спостережливості, самостійності у прийнятті рішень, швидкості у засвоєнні знань, оскільки у процесі розв'язання педагогічних ситуацій положення, які до цього були загальними, стають конкретними.

Проведене опитування, аналіз планів та програм вузівської підготовки майбутніх учителів свідчать про те, що необхідні зміни у викладанні психолого-педагогічних дисциплін, які спрямовували б майбутнього вчителя на формування моральних цінностей. Для цього потрібна перебудова форм підготовки майбутніх спеціалістів на основі сучасних принципів дидактики вищої школи; пошук конкретних практичних заходів, які забезпечать високий рівень професіоналізму випускників педінституту. Створення в навчально-виховному процесі вищої школи ситуацій, які моделюють майбутню професійну діяльність студентів, зможе забезпечити формування їх моральних цінностей.

1. Братко А.А. Моделирование психики. – М., 1969.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. – М.: Высшая школа, 1991. – 207 с.
3. Глинский Б.А., Грязнов Б.С., Дынин Б.С., Никитин Е.П. Моделирование как метод научного исследования. – М., 1965.
4. Кузьмина Н.В. Профессионализация личности преподавателя и мастера производственного обучения. – М.: Высшая школа, 1990. – 118 с.
5. Штофф В.А. О роли моделей в познании. – Л., 1963.

Сьогодення поставило перед нами одну з найактуальніших проблем педагогічної науки та навчально-виховної практики – формування в молоді громадянської позиції. Актуальність цієї проблеми зумовлена об'єктивними потребами і закономірностями суспільно-політичного та економічного розвитку нашої держави. Адже у Національній доктрині розвитку освіти зазначається, що “передумовою утвердження розвинутого громадянського суспільства є підготовка освічених, моральних, мобільних, конструктивних і практичних людей, здатних до співпраці, міжкультурної взаємодії, які мають глибоке почуття відповідальності за долю країни, її соціально-економічне процвітання” [1, 183].

Щоправда, у радянський період розвитку педагогічної науки освітянам зовсім не бракувало наукових праць, в яких досліджувались проблеми, присвячені вихованню в дітей, підлітків, юнацтва якостей, що поза сумнівом входять до системи громадянських (наприклад, політичної культури, патріотизму тощо). Але вони не можуть бути повною мірою використані в сучасній школі через багато причин. Найперша з них – це заполітизованість та заідеологізованість. До того ж, у радянську добу проблема формування в молоді громадянської позиції розв'язувалася на партійно-класових засадах, тобто поза зв'язком її з національним вихованням.

У радянській школі інформація про Україну подавалася скупо, часто перекручено та сфальсифіковано, а то й зовсім обминалась. Українське патріотичне виховання офіційно не здійснювалось. Та й звідки воно могло взятись у країні, де розстрілювали та засиляли на каторгу поетів, митців, усіх національно свідомих українців за любов до України, масово закривали українські школи.

Не враховувалось те, що громадянськість людини виявляється в усвідомленні нею належності до своєї держави, нації, етносу; постійній ідентифікації зі своїм народом; глибокій повазі до рідної мови, національної культури в цілому; в любові до Батьківщини, інтересі до героїчних сторінок її історії тощо.

Виховання в молоді громадянської позиції є складовою українського національного виховання, яке має давні педагогічні традиції. У

свідомості українців громадянськість як категорія бере початок із часів Київської Русі. Її важливість і необхідність обстоювали всі видатні державобудівники, починаючи від Володимира Великого та Ярослава Мудрого, а також національні генії Т.Шевченко, І.Франко, Л.Українка, М.Грушевський; видатні вітчизняні педагоги К.Ушинський, О.Духнович, Б.Грінченко, І.Огієнко, С.Русова, Г.Ващенко.

Упродовж 60-70-х років формування громадянськості у вітчизняній науці розглядалося без урахування генезису, менталітету, нації, етносу. Як правило, йшлося про виявлення певних загальних параметрів і рис у розвитку націй і народів, які проявлялися у побуті, культурі, поведінці, звичках. Заслугує на увагу позиція В.О.Сухомлинського, який розглядав громадянське виховання через аналіз його сутності й особливостей, виокремлюючи такі компоненти, як громадянське бачення світу, моральність, ідейна переконаність, громадянська гідність. При цьому він наголошував, що громадянське начало “є основною ланкою морального становлення особистості, яке несе в собі громадянські погляди, переконання, почуття, поведінку, вчинки, єдність слова й діла” [2, 312].

Сучасна педагогічна наука не відкидає основних визначень громадянськості, сформульованих у попередні роки. В науково-педагогічних дослідженнях останнього десятиліття проблема формування громадянськості молоді взагалі і учнівської зокрема посідає значне місце, про що свідчать праці І.Беха, О.Вишневського, І.Жадан, П.Ігнатенка, Н.Косаревої, А.Крицької, Л.Пономаренко, В.Поплужного, О.Сухомлинської та інших. З огляду на це сьогодні активно впроваджується новий напрям – громадянська освіта. З’явилися Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності та громадянської освіти в школах України, де зазначається, що “ідеї громадянськості та демократії мають бути наскрізними в системі всього шкільного життя в його формальних і неформальних проявах” [4, 28].

Особливого значення у дослідженні громадянськості крізь призму національного виховання набуває творча та педагогічна спадщина М.Г.Стельмаховича, який не тільки розробив посібник “Народна педагогіка”, а й розглядав проблему національного виховання як складової громадянського виховання у працях “Виховний ідеал української народної педагогіки”, “Сучасні проблеми національного виховання студентської молоді”, “Шляхи демократизації педагогічної науки в Україні”. “Теорія і практика українського національного виховання” та ін., а також створив власну педагогічну школу етнопедагогіки.

У працях учений наголошував на необхідності виховання учнівської молоді в дусі патріотизму, автор зауважував, що “особливо нагальною стала проблема створення й застосування виховної системи, адекватної проблемам українського державотворення й формування високоосвічених, духовно багатих й морально стійких особистостей, достойних громадян європейської держави” [3, 3].

Звичайно, без українського національного виховання як одного з чинників громадянського виховання не обійтись. Молодь – це найдорожчий скарб нації. Тому кожна нація, народ дорожать молоддю і пов’язують з нею свої надії і сподівання. М.Г.Стельмахович справедливо підкреслював, що провідним покликанням українського національного виховання є “забезпечувати всебічний розвиток індивіда як особистості та найвищої цінності суспільства, плекання її талантів, розумових і фізичних здібностей, прищеплення високих духовно-моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу українського народу” [5, 85].

Розглядаючи засоби, які впливають на ефективність громадянського виховання й формування життєвої позиції сучасної молоді, в першу чергу можемо виділити школу. Найважливіша роль у процесі формування громадянської позиції відводиться школі як основному державному інституту, що покликаний готувати гідних громадян України. Бо формування рис громадянськості відбувається насамперед у конкретних умовах навчально-виховного закладу як через зміст освіти, так і позакласну, позашкільну роботу. Але значною перешкодою у вихованні громадянськості в школі є відсутність пошуків нової парадигми виховання й освіти. У сучасній організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі все ще домінує навчання, а не виховання. Невідповідність результатів діяльності школи вимогам сучасного життя виявляється перш за все на рівні змісту освіти та виховання.

Та й, на жаль, за останнє десятиліття школа мало виявила себе у сфері громадянського виховання молоді. Як відомо, у природі порожнього місця не буває. Відсутність української ідеології та політики створює простір для ідеології та політики антинаціональної, спрямованої на розвал економіки України, розгул злочинності, розчарування та розпач, нехтування своїм рідним, національним, занепаду школи, освіти, науки, виховання.

Як зазначав М.Г.Стельмахович, повне відродження й розвиток національної освіти, громадянського виховання настануть тоді, коли в їх основі будуть “українська національна ідеологія і політика незалежної Української держави, українська національна ідея, неухильне утвердження українськості, українства й українознавства. Як може в повній мірі “спрацювати” українська національна ідея тоді, коли вона відсутня у школі і вузі, в життєвій позиції вчителя, викладача, вченого, виховника, а з ним і в учнів та студентів” [6, 11].

І далі: “Це означає, що навчальні заклади мають формувати людей ідейних, національно свідомих, політично грамотних, палких українських патріотів. Учнівська молодь покликана опановувати науку з усіх необхідних у житті галузей знань, у тому числі й політичних та ідеологічних” [6, 10].

У системі громадянського виховання особливе місце посідає мова. Мова – це не тільки засіб спілкування, а й засіб пізнання світу, вираження особистісного ставлення до нього, навчання та виховання людини, засвоєння соціально-культурного досвіду; вона становить ядро соціальної культури. Ставлення людини до рідної мови, як і до культури свого народу в цілому, характеризує її громадянське обличчя. Мова – одна з найістотніших ознак нації. Без неї немає етносу, немає народу. Тому зовсім не випадковим було те, що поневолювачі нашого народу протягом кількох століть намагалися позбавити його рідної мови. Робилося все для того, щоб денационалізувати наш народ, знищити його самобутню національну культуру. З цього приводу у М.Г.Стельмаховича є цікава думка про те, що “державна українська мова в Україні належить до провідних символів державного і національного суверенітету українського народу, нації. А тому впровадження тут іще однієї державної (офіційної) мови, скажімо російської, стало б актом антиконституційним, антигуманним, антидемократичним, антиукраїнським і антипедагогічним, що суперечило б здоровому глуздові” [6, 13].

Навчання як засіб формування та розвитку громадянських якостей має хоч і величезні, але все-таки обмежені виховні можливості. Важливу роль тут відіграють громадські дитячі об’єднання й організації, які є невід’ємним компонентом системи національного виховання дітей і підлітків. Адже група, що добровільно об’єдналася, – це вже провідник соціальних цінностей, групових норм для дітей, що входять до неї. Це винятково сильний канал впливу на особистість, формування її ідеалів.

Серед них провідне місце займають Українська скаутська організація “Пласт” та Українське дитячо-юнацьке товариство “Січ”.

Україна багата на педагогічні ініціативи щодо позашкільної виховної роботи з дітьми та молоддю. Це вдало показав М.Г.Стельмахович у праці “Українська народна педагогіка”. Даній проблемі присвячений розділ, описано дитячі організації та узагальнено, що провідною метою цих об’єднань є “виховання громадянина, патріота України, формування національної самосвідомості, розвиток самостійності, працьовитості, кмітливості й підприємливості; зміцнення здоров’я дітей” [3, 145].

Але, на жаль, нові форми діяльності дитячих і молодіжних громадських організацій ще важко проникають у школи. Як свідчать результати соціологічних досліджень, “кількість громадських молодіжних та громадських об’єднань і організацій за останні роки продовжує зростати, але вони, як і раніше, невеликі за складом, більшість з них маловідомі для школярів, не користуються в них належним авторитетом та престижем” [7, 90]. Саме тому сьогодні перед школою стоїть завдання поєднання навчання та виховання, а також сприяння діяльності всіх видів позашкільних об’єднань для формування цілісної особистості школяра.

Демократичне, гуманне суспільство, яке ми сьогодні будемо, передбачає виховання в громадян таких загальнолюдських цінностей, як совість, честь, гідність, справедливість, людяність, доброта, милосердя, працелюбність. Ці та інші якості зосереджені саме в народній моралі.

Народні знання, народні вірування, народна символіка як складові народної педагогіки мають лягти сьогодні в основу громадянського виховання. Вони повинні бути одним з основних засобів виховання юних громадян. Адже, як зазначав М.Г.Стельмахович, “вітчизняна педагогіка надзвичайно багата на традиції українського національного виховання дітей та молоді. Вони класичні, а тому завжди актуальні й ніколи не застаріють. Хіба можуть втратити своє значення, скажімо, прищеплення вихованцям народних чеснот й норм християнської моралі, пошани до своїх батьків і любові до України, національної честі й громадянської гідності, працьовитості, чуйності і милосердя” [5, 87].

Національне виховання як складова громадянського в процесі навчання не може зводитися до простого засвоєння навіть найкращих, найправильніших ідей і моральних норм. Воно мусить захоплювати весь



душевний світ учня, впливати на його почуття, волю, характер, на всю особистість. Тому і сьогодні є актуальною, необхідною та повчальною спадщина М.Г.Стельмаховича.

Наукою доведено, що справжнє, глибинне виховання є за своєю суттю завжди національним за змістом, характером та історичним покликанням. Необхідно пам'ятати про те, що традиції народної педагогіки наділені високим одухотворенням. Саме тому впродовж віків живуть та передаються від покоління до покоління такі людські якості, як любов до рідної землі, отчого краю, повага до батьків, предків, рідної мови, історії, відчуття належності до свого народу. І завдання педагога – передати ці духовні надбання сучасній молоді. Адже значення народних традицій полягає не тільки в тому, що вони захищають національну самобутність нашого народу, а й у тому, що орієнтують людину на сьогодні, на формування відчуття приналежності до своєї держави.

Молодь, вихована на засадах національного виховання, – це величезний потенціал для сучасного українського суспільства, який насамперед визначається її готовністю взяти на себе відповідальність за майбутнє України.

1. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації. (Факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
2. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори: В 5-и т. – Т.1. – Бесіди про громадянськість. – К.: Радянська школа, 1977. – 571 с.
3. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка: Навчально-методичний посібник. – К., 1997. – 230 с.
4. Концепція громадянської освіти в школах України // Шлях освіти. – 2001. – №1. – С.26-31.
5. Стельмахович М.Г. Сучасні проблеми національного виховання студентської молоді // Проблеми освіти: Науково-методичний збірник. – К.: ІЗМН, 1997. – Вип.7. – С.84-96.
6. Стельмахович М.Г. Навчальним закладам нового типу – українську педагогічну науку // Підготовка педагогічних кадрів і діяльність навчальних закладів нового типу в системі національної освіти: досвід і перспективи. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Ч.1. – Чернівці, 1998. – С.8-13.
7. “Про становлення молоді в Україні” (Щорічна доповідь Президенту). Український інститут соціальних досліджень. Центр “Соціальний моніторинг”. – К., 1998.

## ЗМІСТ

<i>Ю.Руденко.</i> Вершинні здобутки педагогічної спадщини академіка АПН України Мирослава Стельмаховича.....	4
<b>Розділ I. Розвиток ідей української народної педагогіки в сучасній педагогічній теорії і практиці</b>	
<i>Г.Ізвскова, Л.Степанова.</i> Використання педагогічної спадщини М.Стельмаховича в роботі вчителя на уроках трудового навчання та художньої праці.....	11
<i>Н.Салига, О.Ткачук.</i> Філологічні погляди Мирослава Стельмаховича.....	16
<i>М.Федунь.</i> Використання національних ідей української етнопедагогіки у спогадовій літературі Галичини першої половини ХХ століття.....	21
<i>О.Хрущ.</i> Психологія виховних цінностей в українській народній педагогіці.....	28
<i>Л.Калуська.</i> Ідеї трудового виховання в науковій спадщині М.Г.Стельмаховича.....	33
<i>Л.Зеліско.</i> Національна культура як складова культурологічної освіти юриста.....	39
<i>С.Сакала.</i> Управління школою на громадсько-демократичних засадах (за матеріалами наукової спадщини М.Г.Стельмаховича).....	46
<i>Г.Назаренко.</i> Етнічна соціалізація, виховання культури міжетнічних відносин як пріоритетні завдання народної та родинної педагогіки в сучасних умовах.....	52
<b>Розділ II. Освітньо-виховні чинники формування особистості у науковій спадщині М.Г.Стельмаховича</b>	
<i>О.Рега.</i> Гуманістичні погляди М.Стельмаховича і сучасні проблеми виховання підростаючого покоління.....	59
<i>Н.Максименко, І.Червінська.</i> Мирослав Стельмахович про становлення та розвиток народної дидактики.....	67
<i>О.Будник.</i> Проблема виховання особистості засобами праці в творчому доробку М.Стельмаховича.....	72
<i>О.Джує.</i> Мирослав Стельмахович про чинники соціалізації дитини.....	78
<i>Л.Березовська.</i> Місце казки в педагогічній спадщині Мирослава Стельмаховича.....	82
<i>Н.Гнесь, О.Зендик, Ю.Козьма, О.Цибанюк.</i> М.Г.Стельмахович про розвиток особистості дошкільника в етнопедагогічному просторі.....	86
<i>В.Лаппо.</i> Педагогічні традиції гуцульської етноспільноти в науковій спадщині М.Г.Стельмаховича.....	99
<i>Н.Куцела.</i> Принципи дидактики початкової освіти в педагогічній спадщині М.Г.Стельмаховича.....	105
<i>Н.Клімкіна.</i> М.Стельмахович про педагогічну культуру як соціальний феномен у контексті сучасного народознавства.....	111
<i>Н.Карачевська.</i> Місце фізичної культури в етнопедагогічній спадщині М.Г.Стельмаховича.....	117
<i>Г.Панчук.</i> Впровадження ідей Іоаннікія Галаятовського в систему підготовки майбутніх вчителів.....	124
<b>Розділ III. Науковий внесок Мирослава Стельмаховича у розвиток української родинної педагогіки</b>	
<i>О.Ткаченко.</i> М.Г.Стельмахович про традиції еколого-естетичного виховання дітей в українській родині.....	130
<i>О.Барабаш.</i> Традиції народної педагогіки в родинному вихованні дітей дошкільного віку.....	137
<i>О.Максимович, М.Карпець.</i> Сімейні виховні традиції у творчій спадщині М.Г.Стельмаховича.....	141

<i>Н. Біловус.</i> М.Г. Стельмахович про розвиток особистості дитини в традиціях української родинної педагогіки .....	146
<i>М. Малкович.</i> Психологічні аспекти “Української родинної педагогіки” М.Г. Стельмаховича .....	151
<i>В. Страшний.</i> Втілення ідей народної педагогіки в практику виховання дітей на родинних традиціях українського народу .....	155
<i>О. Добош.</i> Сім’я – родина – дитячий садок у концепції національного виховання М.Г. Стельмаховича .....	159

#### Розділ IV. Сучасна наукова школа М.Г. Стельмаховича

<i>Т. Люріна.</i> Врахування етнічного підґрунтя в навчанні студентів іноземних мов .....	165
<i>В. Хрущ.</i> Проблеми трудового виховання дітей в народній педагогіці .....	176
<i>О. Березюк.</i> Педагогіка народного календаря Полісся як активний засіб національного виховання .....	181
<i>О. Радул.</i> Народно-педагогічні уявлення східних слов’ян у галузі трудового виховання (VI-XIII ст.) .....	187
<i>Т. Дяченко.</i> Декоративно-ужиткове мистецтво східних слов’ян як засіб формування картини світу .....	194
<i>Л. Проців.</i> Самовиховання як важлива складова національного виховання .....	201
<i>Л. Гордієнко.</i> Формування розумової культури підлітків .....	207
<i>Л. Демчук.</i> Педагогічні ідеї М.Г. Стельмаховича в екологічному вихованні .....	211
<i>Л. Маєвська.</i> Модель національно зорієнтованого виховання молодших школярів .....	215
<i>О. Прокопова.</i> Проблема розвитку естетичних цінностей у світовій та українській народній педагогіці .....	221
<i>О. Власенко.</i> Моделювання педагогічних ситуацій як засіб формування моральних цінностей у майбутніх вчителів .....	227
<i>І. Мацалап.</i> Ідеї громадянськості у педагогічній спадщині М.Г. Стельмаховича .....	233

БК 74.03 (4 Укр) 6  
ISBN 966-640-135-5



**Проблеми української народної педагогіки в науковій спадщині Мирослава Стельмаховича** / Матеріали Перших Всеукраїнських педагогічних читань. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 240 с.

Старший редактор – Олена БОЙЧУК  
Літературна редакція – Олександра ЛЕНІВ, Любов ОБОДЯНСЬКА  
Комп’ютерна верстка – Віра ЯРЕМКО  
Комп’ютерна правка – Оксана КЛИМЕНКО, Лідія КУРІВЧАК  
Коректура – Марія СПЛАВНИК

Здано до набору 5.05.2004 р. Підп. до друку 7.05.2004 р. Формат 60x84/16.  
Папір ксероксний. Гарнітура “Таймс”. Ум. друк. аркушів 14,25. Вид. арк. 14,50.  
Наклад 300 прим. Зам. 586.

Видавництво “Плай”  
Прикарпатського університету імені Василя Стефаника  
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57  
Тел. 59-60-51

НБ ШУС



663434